

1989–2019/1 – žurnalas „Liudies kultūra“

B Ū D A S

Tremties keliai kaip sąmonės trajektorijos

Tit Arų sala 2017-aisiais

Saulės nukalimo mitai

Kūno – sielos drabužio metafora

2019 | 5

Lenos krantas. Kitoj pusėj - Tit Arų sala. 2017 m. Gedimino Andriukaičio nuotrauka.

TREMTIES KELIAI KAIP SĄMONĖS TRAJEKTORIJOS

Žinome kelias keliavimo į Sibiro tremties vietas bangas. Pirmoji – prieškario ir pokario sovietinių trėmimų, antroji – 1988–1989 m., kai tūkstančiai žmonių keliavo į Sibirą ieškoti savo artimųjų kapų ir parsivežti palaikų. Ir trečioji – žmonių, kurie negimė Sibire, nebuvo ištremiti, tačiau dėl įvairių priežasčių keliauja ten savo noru. Kodėl jie tai daro? Galbūt nori perduoti žinių ketvirtai kartai? Tuomet kokia ta žinia?

Dr. Daivos Vaitkevičienės surengto pokalbio dalyviai: patyręs žygeivis, organizacijos „Nepatogus kinas“ vadovas ir to paties pavadinimo festivalio organizatorius Gediminas Andriukaitis, rašytoja Eglė Gudonytė, parašiusi romaną „Karta nuo Sibiro“ (2013), ir žygeivis, kuršių rekonstrukcijos klubo „Pilsots“ narys, 2017 m. „Misijos Sibiras“ dalyvis Aurimas Rapalis.

■ **DAIVA VAITKEVIČIENĖ:** *Norėtume išgirsti jūsų istorijas. Pradėkime nuo Gedimino. Koks buvo Jūsų 2017 m. ekspedicijos lapteviečių pėdomis sumanymas, kaip ji prasidėjo? Jūsų žygis truko visą mėnesį, kuprinės svėrė apie 40 kilogramų. Ekspedicijos metu keliavote pėsčiomis, plaukėte baidarėmis, kopėte į kalnus....*

GEDIMINAS ANDRIUKAITIS: Mūsų ekspedicija truko 52 dienas, o žygis, per kurį įveikėme 600 kilometrų, tęsėsi 26 dienas. Ši kelionė man asmeniškai buvo labai svarbi, nes vykau į savo senelių tremties vietą ir į savo tėvo gimtinę Lenos deltoje. Visi mano seneliai buvo tremtiniai. Vieni – 1941-ųjų, kiti – 1948-ųjų. Tremties faktas mūsų giminėje nebuvo sureikšmintas, tiesiog jis buvo. Augau apie tai žinodamas, bet per daug nesigilinau. Viskas pasikeitė, kai gimė dukra, supratau, kad noriu perduoti tą istoriją ir jai. Tada pradėjau mąstyti ir apie savo senelių patirtį. Senelio beveik neprisimenu, o senelę turėjau gana ilgai, girdėjau jos pokalbių su draugais ar pažįstamais nuotrupas. Kai jie tarpusavyje kalbėdavosi apie Sibirą, girdėdavau keistus žodžius: „purga“, „tiksis“, „poliarinės lapės“, „pisėcai“. Bet su vaikais apie tai mažai kalbėdavau, sakydavau: „Gal geriau neklausk, vaikeli, apie tą Sibirą. Geriau pakalbam, kaip tu laikais...“ Vis dėlto kažkur pasąmonėje tie dalykai įsirašė. Ir atėjo laikas išsiaiškinti, ką tas istorijos tarpsnis reiškia man. Taip gimė ekspedicijos idėja. Nuo pat pradžių žinojau, kad ji turi virsti pasakojimu. Ir jis galbūt turi būti kiek kitoks, nei jau esamas, dominuojantis naratyvas apie tremtį. Kai 1989–1990-aisiais apie tai pradėta kalbėti, buvo daug gedulo, kančios akcentavimo ir noro įvardinti šio nusikaltimo kaltininkus. Dabar tie faktai jau žinomi ir tarsi nebereikia jų kartoti. Tad kaip apie tremtį kalbėti dabar? Pagalvojau, kad daug galima pasakyt per konkrečių žmonių asmeninius išgyvenimus. Taip pasakojime atsirado Vitalis Staugaitis, 1941 m. su mama ir dviem broliais ištremitas į Altajų, o po

metų – prie Laptevų jūros. Tada jis buvo dvylikos, dabar – 90 metų¹.

Įdomu, kad jūs ieškojote naujo kelio ir patys tapote jo atradėjais. Per taigą taip pat patys skynėtės kelią... Kaip pasirinkote savo žygio maršrutą?

GEDIMINAS ANDRIUKAITIS: Numatėme kelionę, kurios metu turėjome simboliškai sujungti dvi šiaurės upes – Janos deltą ir Lenos deltą. Maršrutas susidėliojo iš esmės vienintele galima seka: nuo Sakryro (Batagai Alyta) (bene vienintelio oro uosto Jakutijos šiaurėje, iki kurio gali nusukti iš Jakutsko) per Verchojansko kalnagūbrį iki Lenos deltos. Šios kelionės planavimas – nuo idėjos iki jos išsipildymo – užtruko beveik dvejus metus. Kadangi ant kupros teko neštis maisto visam mėnesiui, valtis ir visą įrangą, viskas buvo apskaičiuota gramų tikslumu.

Kodėl rinkotės tokį sudėtingą kelią – savo jėgomis įveikti tuos 600 kilometrų?

GEDIMINAS ANDRIUKAITIS: Ten galima nukakti ir paprasčiau – tiesiog iš Jakutsko leistis žemyn iki Tit Arų – tai truktų keturias penkias dienas. Bet mes norėjome sukurti pasakojimą apie kelionę kaip apie išbandymą, visų pirma – savęs išbandymą, tam tikrą nuotykią. Ir taip įkvėpti jaunas žmones. Kita vertus, planuotiems darbams atlikti reikėjo stiprios komandos, patyrusių žygeivių, o stiprią komandą įkvepia stiprūs iššūkiai. Visiems teko dviem mėnesiams palikti darbus, mokslus, pagaliau – šeimas. Toks buvo kelias.

1 V. Staugaitis parašė atsiminimų knygą „Lenos deltoje ne savo noru“ (2008 m.). Po 37-erių metų pertraukos, 1989 metais, grįžo į tremties vietas su pirmąja ekspedicija į Jakutijos šiaurę „Lena’ 89“, kurią organizavo Rimantas Plėštys. V. Staugaitis tapo jo pavaduotoju. Jų komandos pastangomis Lenos deltoje atsirado pirmieji paminklai ten žuvusiems tremtiniais, o dalis Sibire mirusiųjų palaikų buvo atkasti ir grąžinti į Lietuvą. (https://nanook.lt/zy-mes_pereiti_praeiti/praeities-tremtynys.html)

Kiusiuo vidurinės mokyklos šimtmečiui skirtame albume Gediminas rado savo senelį – Alfonso Andriukaičių, 1953–1954 m. čia dirbusį chemijos mokytoju. 2017 m.

Apie kelionę – nuo pasirengimo iki grįžimo į Lietuvą – kartu su „Nanook“ komanda sukurtame filme „Žymės. Pereiti praeitį“² dalinatės savo patirtimis ir vidinėmis būsenomis: sapnais, nerimu. Kaip jūs jautėtės? Kokios mintys jus kelionėje lydėjo?

GEDIMINAS ANDRIUKAITIS: Iš tiesų, kol nusileidome lėktuvu Jakutske, tvyrojo įtampa – ar viskas pavyks? Nes žygio dalis buvo tikrai ilga ir sudėtinga, ten prireikė maksimalios koncentracijos. O pasiekus Leną laukė dar dvi savaitės nežinomybės – ar spėsime į tik tris kartus per mėnesį plaukiantį garlaivį į Tiksj? Kaip pasieksime Tit Arų salą, kurioje buvo išlaipinti tremtiniai (ir mano seneliai)? Juk tai neįtikėtina atokus rajonas, pasaulio kraštas. Jeigu Laptevų jūroje būtų kilęs štormas, būtų pasibaigę mūsų leidimai lankytis pasienio zonoje (ten net Rusijos piliečiai turi turėti leidimus).

Kitas ramybės nedavęs klausimas: ką mes ten rasime? Ar padarysime tuos darbus, kuriuos esame suplanavę? Vienas iš mūsų tikslų buvo sutvarkyti saloje pastatytą paminklą ir kapines.

2 Kartu su šiuolaikinių medijų agentūra „Nanook“ buvo sukurtas interaktyvus dokumentinis pasakojimas „Žymės. Pereiti praeitį“, sujungiantis skaudžių trėmimų istoriją ir ekspedicijos „Lapteviečių pėdomis“ dalyvių patirtis (www.zymes.lt). Naujienas buvo galima sekti ir FB paskyroje „Ekspedicija lapteviečių pėdomis“.

(2008 m. ten lankęsis žmogus pasakojo, kad paminklas yra labai prastos būklės.) Nežinojome, ar mums tai pavyks, kokios bus sąlygos. Visą laiką buvo nerimas, nežinomybė, kas mūsų laukia. Bet daugybė dalykų susiklostė sėkmingai.

Beje, žygio dalį baigėme Kiusiūre ir ten praleidome penkias dienas: bandėme rinkti žinias apie lietuvius, ieškoti kapinių. Susitikome su mokyklos direktore, kuri atsinešė, rodos, mokyklos šimtmečiui skirtą albumą. Jame radome nuotrauką, kurioje tarp kitų mokytojų stovi ir mano senelis. Nors jau anksčiau buvau tą nuotrauką matęs šeimos archyve, tai, aišku, buvo jaudinantis momentas. Albume prie nuotraukos įrašiau jo pavardę... O vidinę kulminaciją patyriau, kai išplaukėme iš Kiusiūro į Tit Arus – matėsi audros debesys, visiškai išplauti krantai su ledo gabalais. Ir tada atsiminiau savo senelio atsiminimų knygą – tuos Lenos vaizdus panašiu metu jie matė plaukdami su vaikais ant rankų... Tokią akimirką supranti visą situacijos dramatiškumą.

Tit Aruose mums sekėsi geriau, nei planavome. Ten radome brigadą, kuri vasarą gaudė žuvį, jie mus svetingai priėmė, daug padėjo. Ir mes jiems padėjome. Ten jau viskas vyko kažkaip sklandžiai, ramiai. Mes padarėme savo darbus, grįžome į Tiksj, o iš ten – skrydis į Jakutską.

Ar jūsų misiją suprato vietos žmonės?

GEDIMINAS ANDRIUKAITIS: Pasidalinsiu viena istorija iš Kiusiūro. Žinojome, kad tai kaimas su tūkstančiu gyventojų, tad tikėjomės įsigyti darbams Tit Aruose reikalingų kastuvų. Nors ten praleidome penkias dienas, ūkinių prekių parduotuvę vis rasdavome uždarytą. Tada pasiteiravome parduotuvėje, kurioje pirkome maistą. Pardavėja, jakutė ar evenkė, sutiko mums atiduoti savąjį kastuvą, bet dar pasitiksino, kam mums jo reikia. Sakom: „Važiuojam į Tit Arus tvarkyti kapų.“ Jinai truputį išbalo: „Nežinau, ar galiu jums duot tą kastuvą. Negalima judinti kapų.“ Tada prisiminėme, kad ir apie 1989-ųjų ekspedicijas, kai lietuviai atvyko parsivežti savo artimųjų palaikų, Kiusiūre žmonės sakė: „1989-aisiais ten dėjosi baisūs dalykai...“ Kai tai moteriai paaiškinome, kad norime tik sutvirtinti paminklą, ji paprašė: „Pažadėkite, kad kai baigsite savo darbą, tą kastuvą perlaušite.“ Kai kur ant kapų jau buvome matę paliktus sulaužytus degtukus ar sulaužytas cigaretes – kaip tam tikras aukas. Ir nepatikėsite, bet paskutinę dieną, mums jau baigiant savo darbą, tas kastuvas bekasant tiesiog perlūžo! Tokia istorija.

Ar Tit Arų saloje radote daug praeities žymių?

GEDIMINAS ANDRIUKAITIS: Taip, daugybę. Tame krašte gali prisiliesti prie daugelio dalykų, kurie minimi tremtinių atsiminimuose. Pavyzdžiui, saloje tebėra vadinamasis „lednykas“ – ledainė, kur buvo laikoma pagauta žuvis, tebestovi „čianai“ – žuvies sūdymo statinės, yra ir sūdymo cechas. Daugybė II pasaulinio karo artefaktų – gali juos pačiupinėti. Ir, aišku, kapinės, kapai, 1989-ųjų ekspedicijos pastatytas paminklas. Viskas ten užsikonservavę – amžino įšalo išsaugota.

Ar tas grįžimas į praeitį, likę žymės padėjo pajusti senelio gyvenimą?

GEDIMINAS ANDRIUKAITIS: Manau, kad taip. Bet vis tiek viską vertinau jau iš dabarties perspektyvos. Tai jau kitas žvilgsnis, kitaip tą istoriją supranti. Kai gilinausi, skaičiau tremties atsiminimus, klausiau savęs: kodėl man, jaunam žmogui, ar, tarkim, vaikui, nerūpėjo ta istorija? Žinojau faktą, kad tremtis buvo, bet per daug į tai nesigilinau. Galbūt jaunam žmogui susitapatinti su pralaimėjimu, su ta auka yra sunku. Nes dominavo toks pasakojimas. O mes norėjome pasukti kitaip – kad tai, vis dėlto, buvo žmogiškumo pergalė. Kad tie tremtiniai, kurie grįžo, išliko dvasiškai neįtikėtina stiprūs. Jie atlaikė. Ir turbūt jie daug prisidėjo, kad Lietuva taptų nepriklausoma. Jie išsaugojo meilę savo kraštui, ir tai, galiausiai,

buvo pergalė. Taip aš sau paaiškinau tą laikotarpį. Galbūt tokia buvo mano vidinė kelionė.

Filme sakote, kad Jums buvo svarbu tai pamatyti ir patirti, kad galėtumėte perduoti dukrai – kitai kartai. Kaip perduoti norą pačiam atrasti tą istoriją?

GEDIMINAS ANDRIUKAITIS: Dukrai tie mano pasakojimai skambės kažkaip kitaip, kaip man – senelio pasakojimai. Tikiuosi, ateis laikas apie tai pasikalbėti, bandysiu ją įkvėpti tų žinių ieškoti. Nežinau, ar pavyks, bet daugiau pats patyręs, matyt, galėsiu daugiau ir perduoti.

Dvejus metus ruošėtės kelionei, ar jos rezultatai atitiko Jūsų lūkesčius? Galbūt po kelionės kas nors iš esmės pasikeitė? Ar galėtumėte pakomentuoti, kokias vidines permainas pats patyrėte?

GEDIMINAS ANDRIUKAITIS: Nežinau... Minėjau, kad atradau savo santykį su šia tema – kas man yra tremties istorija. Daug giliau viską suprasti padėjo ne vien kelionė, bet ir pasiruošimas jai: dveji metai skaitymo, bendravimo, gilinimosi į tremties atsiminimus, archyvus ir biografijas. Supratau, kodėl šis laikotarpis man toks svarbus ir kaip aš noriu apie jį kalbėti. Taigi, patyriau tokią vidinę transformaciją.

Svetainėje žymės.lt galima pamatyti keturių dalių filmą, nuotraukų, paskaityti tremties atsiminimų, ten paskelbtas ir ekspedicijos žemėlapis. Filmą jau gyvena savo gyvenimą – keliauja po pasaulio dokumentikos festivalius...

GEDIMINAS ANDRIUKAITIS: Kai pradėjom kurti tą pasakojimą, pradėjome skleisti žinią ir per socialinius tinklus – kvietėme dalintis atsiminimais, dalinomės savo pasiruošimo medžiaga, žodžiu, auginome savo bendruomenę, norėjome, kad ta žinia pasklistų kuo plačiau. Kaip jau minėjau, norėjome sukurti pasakojimą apie tremtį, visų pirma, jauniems žmonėms, nuo kurių tas laikotarpis jau nutolęs. Jie gyvena kitame laike, ir jų santykis jau kitas. Bet filmas buvo pastebėtas, įvertintas ir festivaliuose.

Ar ta kelionė jau baigėsi?

GEDIMINAS ANDRIUKAITIS: Ne, manau, kad jinais nesibaigė ir turbūt niekad nesibaigs. Gal sugrįšiu į tas vietas su kitais žygeiviais. Ir, kaip minėjau filme, galbūt po keliasdešimt metų kažkas pasibels ir į mano duris: „Klausyk, seniuk, gal kažką žinai, gal dar kažką atsimeni?“ Ir aš vėl mintimis sugrįšiu į tuos dalykus.

Pas elnių bandas ganančius evenkus.

Leidžiantis Sachandžos upe.

Sachandža aukštupyje.

Ant pagrindinės perėjos.

Išsilaipinus ant Tit Arų salos kranto.

Egle, o kokia Jūsų istorija? Parašėte romaną „Karta nuo Sibiro“ – literatūros kūrinį, kuriame kalbama apie Sibirą ne prisiminimų forma. Tai nėra autentiškas pasakojimas, bet jis gyvas, tirštas, su daugybe sluoksnių. Kaip kilo mintis parašyti romaną apie mamos tremtį? Kas buvo pirma – kelionė į Altajų, mamos šeimos tremties vietą ar pasakojimas? Kaip viskas susiklostė?

EGLĖ GUDONYTĖ: Daug kam skaitant knygą atrodo, kad pirma buvo kelionė. Bet iš tiesų pirmiausia atsirado knyga, kuri ir paskatino nuvažiuoti į Ust Kano kaimą Sibire. Mamos penkių asmenų šeima (vyras, žmona ir trys vaikai) pirmuoju 1941-ųjų vežimu iš Pervaznikų kaimo (Šakių r.) buvo ištremta į Altajaus kraštą. Dvi mamos seserys mirė pirmą žiemą, pačią šalčiausią ir baisiausią, mama buvo jauniausia, vos keturių mėnesių, ir ji liko gyva. Kažkas manyje kaupėsi, ir supratau, kad aš turiu būti ta grandis, kuri jų istoriją perduos toliau. Nes, kaip ir Gedimino pasakojime, šeima apie tai beveik visai nekalbėjo. Augau gūdžiam sovietmety, tad man apie tai tiesiog negalėjo pasakoti, įsivaizduokite, jei būčiau netyčia kam prasitarusi... Žodžiu, tikrai šeimoje apie tai kalbėjo minimaliai. Kita vertus, matyt, tas pajautimas ir tos istorijos ne žodžiais buvo perduotos, bet su šeimos charakteriu: kaip močiutė mane augino, ko mokė, ką nutylėjo, kas namuose buvo vertybė, o kas – ne. Negaliu sakyti, kad nežinau tos istorijos – kažkuria prasme aš ją gavau.

Sužinojus apie knygos sumanymą, pirmoji mamos reakcija buvo nepasitikėjimas. Labai įdomu, ar jinau sekė Jūsų rašymo procesą, ar jame dalyvavo?

EGLĖ GUDONYTĖ: Jos atmetimas buvo natūralus. Turbūt kiekvienas manome, kad mano skausmo kitas negali suprasti. Mama manė, kad aš tikrai negalėsiu perteikti jos patirties. Bet ne tai aš ir perteikiau. Tai jau mano istorija, atremta į jos istoriją. Kai pabaigiau knygą, įsivaizdavau ją tik kaip mūsų namų metraštį, su asmeninėmis nuotraukomis. Atspausdinau tuos lapus ir padaviau mamai, aplankiusiai mane Klaipėdoje. Žinojau jos neigiamą nusistatymą, ji apskritai man buvo labai griežta – pas mus nieks neverkšlėndavo, tai buvo tiesiog tabu. Kaip ir Sibiro temos vengimas. Tad palikau jai tuos lapus ir išėjau su šunim į lauką. Pareinu, žiūriu: virtuvėj skaito... Perskaitė per dieną ir sako: „Eglute, bet taip ir buvo...“ Nors aš tikrai turėjau pasitelkti vaizduotę, nėra ten viskas „nuo – iki“, tai ne memuaristika, daug kur – literatūrinė fikcija, bet giluminis, jausminis vardiklis

tikras. Tas jos pasakymas mane atpalaidavo: vadinasi, galiu ieškoti leidyklos ir judėti toliau. O kai knyga pasirodė, atsirado žmonių, kurie paskambindavo ir sakydavo: „Tai labas! Aš irgi, žinok, iš ten, iš netoli.“ Tai va. Supainiodavo mane su mano mama – pagrindine knygos pasakotoja. Įtikėdavo.

O atsiradęs tekstas pastūmėjo keliauti. Mano mamai buvo septyniasdešimt vieni, kai 2012 m. mes dviese pirmą kartą nuvažiuojome į Altajų, antrą kartą ten lankėmės 2013 m., o 2016-ais mano mama sunkiai susirgo, kitų metų vasario 1-ąją mirė. Be jos nebūčiau galėjusi ten nuvažiuoti, nebūčiau žinojusi, ko konkrečiai ieškoti ir kur.

Ust Kanas – didelis kaimas, rajono centras, Lietuvoje būtų kaip miestas, bet visur beveik vien medinės bakūžės. Ten mano mama užaugo ir baigė mokyklą, iš ten išvažiavo studijuoti. Ten sutikome daug žmonių, kurie puikiai prisiminė mano močiutę ir senelį – lyg tik vakar jie būtų išvykę: „A, žinom, žinom, čia gyveno Marja Petrovna ir Josif Ivanovič“ (Marijona ir Juozas). Ir savo namą, kurį senelis, jau grįžęs iš lagerių, maždaug 1956–1957 m. pastatė, radom, ir pirtelė tebestovi. Mes su ten gyvenančiais žmonėmis susidraugavome ir pirtelėj maudėmės.

Fotografuoju tą namą – tarp rąstų samanų prikišta, kad būtų šilčiau, o vienoj vietoj kablys į sieną įkaltas – kokiai virvei pakabinti. Pagal surūdimimą, to metalinio daikto įsibuvimą medyje matosi, kad ne pernai įkalta. Ir galvoju – čia tikrai senelis įkalė, nes tai jo aukštis. Va tokie atradimai. Pačiupinėji daiktus, kurių, atrodė, nebėra, negali būti.

Tai tas pasaulis pasirodė nedaug tepasikeitęs?

EGLĖ GUDONYTĖ: Buvo ir netikėtumų: Ust Kano kaime ieškojome Kastyčio Tamulaičio, artimų šeimos draugų sūnaus, kapo – aš žinau jo žūties istoriją, esu ją aprašiusi. 1968-aisiais, kai seneliai iš Sibiro išvažiavo į Lietuvą, močiutė prie to kapo nusifotografavo: stovi kažkaip palinkusi, o už jos nugaros – kalnas. Medžių nėra, tik baltai nudažytas obeliskas – toks sovietinis broliškas kapas, man atrodo, net su žvaigžde – ten palaidoti penki žmonės. Maniau, nuvažiavę rasime tą kapą, o ten – visiška taiga, miškas su žmogaus ūgio skruzdėlynais. Keturias valandas klaidžiojome ir neradome. O paskui man kažkaip toptelėjo į galvą, kad reikia ieškoti vietos, kur matyti kalnas, kaip toje nuotraukoje. Taip ir suradau. Gamta keičiasi, o kalnai, jų linkiai išlieka.

Beje, namie yra albumas, kuriame nemažai tremties nuotraukų. Jos visos, kad ir kaip būtų paradoksalu, gana linksmos. Kažkokios šventės, šokiai, žmonės dainuoja, šypsosi...

Į Sibiro tremtį atvažiuodavo ir svečių. Mano mama Asta Mockaitytė ir juodakasė lietuvaitė Dalia Šileikaitė, kuri iš Lietuvos atvyko aplankyti giminių. Už jų – Ust Kano kaimo panorama. Apie 1959–1960 m.

Jūsų knygoje labai daug dėmesio skiriama gamtai, kuri yra be galo graži. Tai padeda atsiriboti nuo tamsių prisiminimų. Ar ir gamtovaizdį atpažinote kaip savą per senelių, mamos pasakojimus, nors dar nebuvote visko mačiusi savo akimis?

EGLĖ GUDONYTĖ: Taip, jiems jis buvo brangus. Mama iš Lietuvos buvo išvežta keturių mėnesių, tad ten jos tėviškė. Ten ji pradėjo vaikščioti, pamatė pasaulį – kitokio nebuvo mačiusi. Prisimenu, kaip ji man sakydavo, kad Altajuje vanduo be galo skaidrus, žydras, visiškai perregimas, nesvarbu, koks gylis. Tai tiesa. Kokios ten gėlės. Ten oras labai švarus, kažkoks retas. Visa tai aš atradau. Tik, žinoma, negalėjau įsivaizduoti kvapo – juk kiekviena vietovė, žemė turi savo kvapą. Kur link suku? Kad, ko gero, žodžiu mes labai daug galime perduoti. Galbūt kartais per daug nuvertiname pasakojimą... Kita vertus, tie vaizdai jau buvo kažkur matyti – knygoje, internete, kituose kalnuose...

Ką dar šioje kelionėje patyrėte?

EGLĖ GUDONYTĖ: Ten būdama supratau, kaip lietuviai, atvežti pliki, basi, beveik be daiktų, kiekvienas palaidojęs dalį šeimos, vis dėlto gana greitai atkūrė savo kultūrą. Dar toks moteriškas pastebėjimas: jie dalį tos kultūros ten ir paliko, o vietiniai ją gražiai tęsia. Turiu senų mūsų namo nuotraukų, kai tėvai jau buvo įsikūrę: antys

vaikšto, žąsys, virtuvės lange stovi du vazonėliai su žydinčiomis gėlėmis. O nuvažiavusi pamačiau, kad gėlės tame lange tebestovi! Gal ne tie vazonėliai, bet toj pačioj vietoj, su tokiom pat gėlėm. Taip nusipirko, ir Valentina Sadykova, išsilavinusi moteris, altajietė, tai tęsia. Ir jos kiemas išsiskiria iš kitų – pas ją vienintelę visur gėlynai. Nes Sibiro kaime gėlių darželių beveik niekas neturi – ten dilgėlynai, šabakštynai, aukšta tvora, daržas su bulvėmis, ir viskas. Sibire vasara labai trumpa, vandenį reikia parsinešti rankomis. Neši karvei, sau nusiprausti, daržui palaistyti, ir dar jei gėlėms – tiesiog kvaila. Bet jinai paveldėjo gėlynus ir toliau juos puoselėja. Ir dar prieinu prie tvoros, žiūriu: lyg linai žydi. Klausiu, kas čia auga, o Valentina sako: „A, tak eto lion.“ Sako, pagarsėjau kaip gėlininkė, tai man bobos atneša, kas ką turi. Iš kur tos sėklos ten atsirado? Beveik Lietuvos simbolis? Būtent pas tą moterį, ir išdygo, ir žydi. Kažkokie kultūriniai saitai...

Kiek metų jau buvo prabėgę nuo tėvų sugrįžimo į Lietuvą?

EGLĖ GUDONYTĖ: Apie keturiasdešimt šešerius–aštuonerius metus (mama iš Sibiro išvažiavo pora metų anksčiau už senelius). Tebestovi tame kieme statinės su vandeniu. Mano mama sako: „Egle, man atrodo, mes tose pačiose bačkose

Paveldėta kultūra: Mama Asta Mockaitytė-Gudonienė prie senelių Mockaičių apie 1958 metus pasistatyto namo. Jo virtuvės lange žydi tos pačios vazoninės gėlės, kaip ir prieš 50 metų. 2012 m.

Šalia mamos – močiutė, kuri dar puikiai mena mano senelius tremtinius, tuomet gyvenusius Zagatskoje prie Ust Kano. Prisi-mena, kad Mockaičiai turėję mažą dukrelę Astulę, kad Mockaitienė mokėjusi iš bet ko pagaminti skanų maistą (badaudama gaudavo pas juos kokį kąsnelį), kad be Mockaičio vadovavimo *kolchoznikai* niekaip nebūtų įvykdę šienavimo normos ir tad būtų likę be duonos davinių. 2012 m.

Pamatyti žydinčius linus Sibire! Ir dar kur – savo buvusioje sodyboje. Dabartinė jos šeimininkė Valentina Sadykova labai domisi augalais ir turi nemažą gėlių darželį. 2012 m.

Su mūsų trobelės dabartine šeimininke Valentina Sadykova vykome į labai atokią vietą – Ulužajų, kur tiesiog miške, nepažymėtoje vietoje, buvo palaidotos mamos sesutės Vida (beveik 2 metų) ir Nijolė (3 metų). Jų kapelio vietos rasti neįmanoma, tad simboline atminties vieta pavertėme seną maumedį. Pagal storį 1941–1942 m. žiemą jis jau augo. 2012 m.

Altajietis Yrsas Taitakovičius Taitarovas iš Jabagano prie Kužurlos dykynėje lietuvių pastatyto kryžiaus. Ten 1941 m. rudenį pirmieji tretiniai buvo palikti tiesiog „ant lauko“, mirė labai daug vaikų. Yrsas puikiai prisimena savo draugus lietuviukus ir visų jų vardus bei pavardes ištaria be jokio akcento. 2012 m.

Eglės Gudonytės nuotraukos.

vandenį laikydavome.“ Dar kažkokios rankų darbo labai senos lentynėlės tuose namuose... Vietiniai altajiečiai pasakoja: „Mes džiaugiamės iš lietuvių namus išsipirkę, ten stalai, kėdės iki šiol laikosi...“ Dar altajiečiai moka kugelį kepti, vėdarus, skilandį daryti ir vadina juos lietuviškais žodžiais.

Jūsų kelionė ypatinga, nes keliavote kartu su mama. Kas pasiūlė tą kelionę? Ar mamai svarbu buvo grįžti į tas vietas?

EGLĖ GUDONYTĖ: Abi to norėjome. Mamai dar sovietmetį kilo ta mintis, bet tada neišvažiavome. Paskui vaikai buvo maži, dar kažkokios kliūtys, ir atėjo laikas, kai nebegalėjome atidėlioti. Kai atvažiavome, kaip mama pasileido savo gatvele! „Čia – parduotuvė, čia mes duonos eidavome...“ Prie savo buvusių namų stovim, žiūrim, ten gyvenanti moteris mato, kad mes ne vietinės, klausia: „Ko jūs ieškot?“ O kaip trumpai paaiškinti, ko mes čia stovime? Bet ji viską suprato iš mūsų veidų.

Iš pasakojimo atrodo, kad ši kelionė Jus tarsi sutaikė su praeitimi...

EGLĖ GUDONYTĖ: Kokią reikšmę mūsų sąmonėje turi žodis „Sibiras“? Toli gražu ne tik geografinę. Kai grįžusi su visom kuprinėm įsėdau į taksi, taksistas klausia: „Tai iš kur parvažiuojat?“ Sakau: „Iš Sibiro.“ Jisai: „Iš kur???“ Nes tai nebūties vieta. Nebesama.

Tad man svarbu buvo būtent „pereiti praeitį“. Tai lyg turėti vardą ir nežinoti, kokia tavo pavardė... O kai sužinai, kokia yra tavo pavardė, tu esi visas. Tikrai laiku tai padariau ir žinau, kad privalau dar kartą tai padaryti: nusivežti ten savo vaikus, du jau suaugusius sūnus.

Aurimai, žinau, kad „Misija Sibiras“ nėra tavo istorijos pradžia. Papasakok savo šeimos istoriją...

AURIMAS RAPALIS: Mano senelis Justinas Gelžinis, patyręs pokario susišaudymus iš visų pusių, įveikęs Sibirą, maliariją ir kitokių nelaimių, dabar gyvena Salantuose (Kretingos r.). Jau eina aštuoniasdešimt aštuntuosius metus. Persirgo ir insultą – jau kunigas paskutinį patepimą buvo suteikęs, bet prisikėlė ir toliau eina savo gatve į dienos sveikatingumo žygį. Jis yra tikrasis mano įkvėpėjas. Kiekvieną savaitgalį važiuodavome su šeima į kaimą, aš – tiesiai į senelio kambarį, ir mes ten pliurpam, kol tris keturis kartus visos jo istorijos nebuvo papasakotos. Tai mano kelionės ir kitų veiklų pradžia.

Bet iš pradžių jo istorija. Kai jį su šeima trėmė, brolis jau partizanavo. Sako: „Buvo pora kartų,

kai galėjau pabėgti iš namų į mišką, kad nebūčiau ištremtas, bet nenorėjau palikti senų tėvų Sibire vargti. Ir būčiau žuvęs, turbūt dabar nesikalbėtume.“ Pasirinkęs tremties kelią, dabar jis turi visą giminę – tris vaikus ir anūką. Va tokia pradžia.

Buvau gal kokių septynerių metų, kai senelis mane ir mano ketverių metų sesutę nusivežė į savo buvusią sodybvietę, iš kur buvo ištremtas. Tėviškėje netoli Platelių ežero belikęs tik kulkų suvarpytas ažuolas. Kai atėjome į tą sodybvietę, jis suklypo ir pabučiavo žemę. Bučiuoti žemę? Kodėl? Tas vaizdinys man įstrigo kaip vienas iš kertinių dalykų. Kita vertus, sesė irgi tai atsimena, ir pusbroliai yra girdėję tų pasakojimų, bet jie kažkodėl tų veiklų nesiima. Tai man tokia paskata – jeigu ne aš, tai kas daugiau pasakos jo šeimos ir mano šeimos istoriją?!

Paskui viskas išsiplėtė į savo krašto istorijos tyrimus. Buvau gal dvyliktokas, su draugu vaikščiojome Salantų apylinkėse, prieiname tokį Žvainių durpyną, kur paminklas partizanams pastatytas – nieks man apie jį mokykloje nepasakoj, istorijos mokytoja nenusivedė. Iš noro sužinot, kas čia vyko, prasidėjo kraštotylinės ekspedicijos. Iš senelio jau buvau išmokęs bendrauti su senais žmonėmis, tai vienas ėjau į kaimus ir kalbėdavome su žmonėmis tremties, laisvės kovų temomis. O paskui ir žygiai gimė – supratau, kad reikia įamžinti tuos įvykius. O 2017 m. patekau į ekspediciją „Misija Sibiras“.

Kokiomis aplinkybėmis? Kaip ta mintis šovė į galvą?

AURIMAS RAPALIS: Senelis buvo ištremtas į Krasnojarską, o aš vykau į Irkutsko kraštą. Pagalvojau, vis tiek ten netoli, būtų įdomu pamatyti. Važiavau tikrai ne nuotykių ieškoti. Supratau, kad mano misija – pasakoti jauniems žmonėms apie laisvės kovas, tremtį, tad norėjau, kad mano pasakojimai įgautų daugiau įtaigumo. Ir tikrai ten radome daug stiprių lietuviybės pavyzdžių, ir aš pats, kaip žmogus, paaugau. Ta kelionė manęs nepakeitė, bet mano pasakojimus tikrai pagyvino. Kita vertus, supratau, kad dar daug misijų reikės ir savam krašte, kad įamžintume laisvės kovas. Čia gali dirbt ir dirbt, turbūt dešimtmečius.

Iš „Misija Sibiras“ ekspedicijų filmuotos medžiagos susidaro įspūdis, kad daug jaunų žmonių ten tiesiog at-randa istoriją, jiems tai visiškai nauja patirtis, kurią jie kažkaip labai stipriai išgyvena. Kas žmogų, neturėjusį tiesioginės (šeimos) tremties patirties, taip pakeičia?

AURIMAS RAPALIS: Stebėjau savo draugus ir ekspedicijos bendražygius, kurie galbūt neturi tokios stiprios savo šeimos istorijos. Kai

Ekspedicijos „Misija Sibiras“ dalyviai neša į Gadalėjaus kapines pačių padirbdintus kryžius. Pirmas iš dešinės – Aurimas Rapalis. Irkutsko kraštas. 2017 m.

Vesiolyj kapinės – paskutinė ekspedicijos dalyvių sutvarkyta vieta. Irkutsko kraštas. 2017 m.

paskutinėse kapinėse išvalėme kalvelę, kur vien tik lietuviai ir gal dar keli ukrainiečiai palaidoti, pastatėme devintą kryžių, ir, berželyje iškėlę trispalvę, sugiedojome himną – jausmas buvo tikrai stiprus, stiprinantis. Už 6 tūkst. kilometrų nuo Lietuvos iš vietinių gyventojų girdėjome dar gyvus atsiminimus apie lietuvius. Viena moteris, išgirdusi mus šnekant lietuviškai, verkė, nes visa jos vaikystė prabėgo tarp lietuvių ir jų dainų. Iš pradžių lietuviams ten buvo sunku, o paskui, nagingi būdami, jie susikūrė savo gyvenimus. Kai dauguma jų išvyko, tuose kaimuose tarsi sustojo laikas. Kita močiutė atsiminė lietuviškus žodžius: „merga“, „kavaličius“. Nes buvo daug jaunų žmonių, vykdavo šokiai. Dar visą „Sveika, Marija“ lietuviškai pasakė, beveik išgiedojo. Nors buvo tikrai sunkių akimirų, per visą ekspediciją mes net nesusipykome. Buvo susirinkę skirtingi žmonės, su kai kuriais gal net nebendraučiau, bet šita misija visus suvienijo. O grįžę gal du ar tris šimtus susitikimų mokyklose surengėme, tad pagrindinė mūsų kelionės misija tęsiasi ir jina nesibaigs.

O kaip apie tai papasakoti gimnazistui, kuris neįsivaizduoja nei tremties, nei Sibiro? Kaip jį pasiekti?

AURIMAS RAPALIS: Mano tikslas – pasakoti stipriai, iš širdies. Ir tikrai yra buvę akimirų, kai net ašarą nubraukiu – taip viskas susijautrina. Sakau, tai yra tikra, tikri dalykai, ir kartais tos istorijos mane labiau sustiprina nei pokalbis su koku gyvu žmogumi. Tos istorijos, visa tremtinių, miško brolių grandinė man už nugaros stovi, kai plazda trispalvė. Oho, koks tai stiprinantis dalykas!

Ar pasakoji šeimos istoriją?

AURIMAS RAPALIS: Dažnai aš pradedu nuo savo šeimos istorijos, nes tie pasakojimai man labiausiai yra įstrigę. O paskui – ir apie ekspediciją. Kaip mes nuėjome į gal prieš 30 metų sudegusias kapines ir jas atkūrėme – pastatėme tris kryžius, kad tos kapinės išliktų. Tai kertiniai tos ekspedicijos pasakojimai, kurie, manau, pasiekia ir moksleivio širdį, kažką jis atsimins. Neklausiu savęs, ar pavyko jiems kažką įteigti, svarbus pats procesas, tokia kelionė – pasakoti.

Gediminas sakė, kad jį pakvietė į žygį dukros gimiņas, Eglė minėjo, kad veš į Altajų ir sūnus... Ar negalvoji, kad pats galėtum ten vesti jaunus žmones?

AURIMAS RAPALIS: Oi... Dėl ekspedicijos į Sibirą abejoju, yra daug darbų Žemaitijoje. Ten einu miško brolių takais.

Dar noriu paklausti mūsų pokalbininkų, gal vieni kitiems norėtų užduoti klausimų?

GEDIMINAS ANDRIUKAITIS. Man įstrigo keli momentai. Eglė minėjo, kad šeimos albume rado nuotraukų, kur visi linksmi, kažkas groja, Aurimas taip pat prisiminė mergas, kavaličius, šventes. Manau, kad mūsų karta iš tam tikros distancijos jau gali laisviau, plačiau kalbėti apie tą laikotarpį. Būtų neįtikėtina, jeigu septyniolika, aštuoniolika gyvenimo metų praleidę ar ten užaugę žmonės neturėtų kažkokių laimingų akimirų prisiminimų. Pavyzdžiui, gimė vaikas, susituokė, dar kažkas atsitiko. Kažkuriuo metu jaučiau tarsi spaudimą, kad kalbėdamas apie Sibirą turi minėti tik tragiškus epizodus. Nebūtinai! Trėmi-mai yra nusikaltimas, bet ir ten žmonės gyveno savo gyvenimus. Turėtume giliau apmąstyti, kas atsitiko, kai jie sugrįžo – mažai apie tai kalbama. Grįžimas buvo ne mažiau skausmingas. Daug tremtinių apie tai pasakoja su kartėliu – kad grįžo su žyme, kaip raupsuotieji.

EGLĖ GUDONYTĖ: Buvo net tokių, kurie sugrįžo atgal į Sibirą.

GEDIMINAS ANDRIUKAITIS. Taip, ir apie tai mūsų karta gali daug laisviau kalbėti. Ir turbūt ateinanti karta tą istoriją dar kažkaip kitaip analizuos.

Skaitant senus „Tremtinio“ numerius ir tremtinių prisiminimus susidaro įspūdis, kad yra susiformavę tam tikri tai kartai būdingi stereotipiniai vaizdiniai, kurių kodas gali būti jau prarastas. Tarkim, religiniai vaizdiniai. Tad jaunesnei kartai tikrai svarbu surasti savo santykį, savo raktą.

EGLĖ GUDONYTĖ: Visiškai sutinku, ir aš savo tekstu turėjau perlaužti tos kartos kalbėjimo manierą – kaip vienintelę įmanomą. Turiu minty tremtinių prisiminimus.

Aš turiu semti iš tos pačios patirties, bet kažkokį kitą turinį. Man sakydavo: „Taigi čia liūdna“... Ne, tai yra stipru. Tas žodis – *stipru*. Aš semiu iš ten šviesą ir stiprybę. Nebe liūdesį. Tai yra randas, nebe žaizda. O randas paprastai toje pačioje vietoje nebeplyšta. Kaip kaulas toj pačioj vietoj nelūžta. Ir viskas, tai yra mano stiprybė.

Ar galime manyti, kad tai, ką jūs patyrėte, yra kažkas daugiau nei tik asmeninės ar šeimos kelionės? Kad šios kelionės keičia ir keliautojus, ir tuos, kurie apie tai girdi, skaito arba tai pamato?

AURIMAS RAPALIS: Važiavome labai skirtingi žmonės, jungiami vienos misijos, ir tos akimirkos

Porogo kaime ekspedicijos dalyviai susitiko puikiai lietuvius atsimenančią senolę. Irkutsko kraštas. 2017 m. Ramintos Kėželytės nuotraukos.

dainuojant partizanų, tremtinių dainas, statant kryžius, buvo tikrai stiprios. O sugrįžus viskas Lietuvoj atrodė taip gražu, taip gera! Mus pasitiko ne tik artimieji – ir daug nepažįstamų žmonių spaudė rankas... Grįždami į Žemaitiją užsukome pas seserį. Pakritau ant žolės, mama sako: „Guli kaip pasliks“, o aš nieko nebegalėjau, net šnekėti... Matyt, kulminacija buvo pats grįžimas.

Egle, kaip jums atrodo?

EGLĖ GUDONYTĖ: Galėčiau pritarti, kad tos kelionės gydo, keičia patį keliautoją. Prisimenu, kaip mano vaikai mane išlydėjo – juk važiauvau į Sibirą, tartum į niekur. Tai visi kažkokiu būdu suprantam. Ir tas jų stovėjimas, mojavimas.... O ten mes sutikome daug lietuvių senukų, kurie tikrai čia nebegrįš. Ir visi su ašarom akyse prašė: „Kai grįšit į Lietuvą, tai būtinai žemę pabučiuokit.“ Sakė tai paprastai, nuoširdžiai, be patetikos. Persmelkia toks taurinantis sentimentalumas. Tokio nėra paprasoje kasdienybėje.

GEDIMINAS ANDRIUKAITIS: Ir aš pritarčiau, kad tai labai pakeičia keliaujantįjį, nors mes vykome su intencija tiesiog pradėti plačiau apie tai kalbėti, dalintis ta patirtim.

AURIMAS RAPALIS: Asmeniškai aš išvažiauvau ramiai. Tik su seneliu taip graudžiai, be žodžių apsikabinome, atsisveikinome. Sėdžiu Plungės geležinkelio stoty, iš kur senelis buvo išstremtas, ir geriu kokakolą... Kai rengiame partizanų atminimo žygius, po jų visada būna vakaronė. Uždegame žvakę, pagarbiame žuvusius, bet paskui džiaugiamės jų pergale. Nes ir jie mokėjo džiaugtis. Ar

Sibire, ar bunkeriuose būtų. Svarbu nebijoti pasididžiuoti, kad jie buvo tikrai stiprūs žmonės. Ir mano senelis stiprus, turbūt neužmušamas.

Susidaro įspūdis, kad jeigu prieš trisdešimt metų skubėjome susigrąžinti į Lietuvą nors savųjų kaulelius, baimindamiesi, kad tie vartai netrukus užsivers, tai šiandien jaučiamės laisvi keliauti ir atrasti labai plačiai jų paliktas žymes. Užbaigsiu Aurimo mintimi: esame stiprūs ir galime didžiulis savimi. Labai dėkoju pokalbininkams.

Pagal XVII Prigimtinės kultūros seminare „Keliai, kelionės, keliautojai“ (Pervazninkai (Šakių r.), 2019 m. birželio 27–30 d.) vykusį pokalbį parengė Saulė Matulevičienė.

ROADS OF EXILE AS TRAJECTORIES OF CONCIIOUSNESS

Several waves of exile to Siberia are known. The first – pre-war and post-war Soviet exile, the second – in 1988–1989, when thousands of people travelled to Siberia to search for family graves and bring back the remains. The third is of people who were not born in Siberia, who were not exiled, yet for various reasons travel there. Ethnologist Daiva Vaitkevičienė tries to find out why people travel to places of exile and what this tells people in the 21st c. Participants in the conversation: experienced traveller, member of organisation “Nepatogus kinas” and organiser of the festival of the same name, Gediminas Andriukaitis; writer Eglė Gudonytė, who wrote the novel “Karta nuo Sibiro” (2013); and traveller, member of Curonian historical reconstruction club Pilsots, participant of the 2017 “Misija Sibiras” expedition, Aurimas Rapalis. All of the participants were born into families of exiles, but they visited not only the locations of where their relatives were exiled. They turned their experiences into emotional stories, which remind not only of this tragedy, but also inspire pride in the moral victory of people who had experienced repressions.

„NEDUOK, DIEVE, SVETUR KAULUS PADĖTI“: SIBIRO TREMTINIŲ PALAIKŲ SUGRAŽINIMAS Į TĖVYNĘ

Daiva VAITKEVIČIENĖ

■ 1988–1991 m. atsivėrus galimybėms nuvykti į buvusias tremties vietas, lietuviai ėmė keliauti į Sibirą parsivežti savo mirusiųjų į Lietuvą. Rašytojas Petras Dirgėla 1989 m. lapkritį rašė:

Iš Sibiro, iš Laptevų jūros plikųjų salų, iš visų buvusių gulagų lietuviai veža namo tremtinių – tėvų, motinų, sūnelių, dukrelių – palaikus. Tai svarbiausia, kas dabar vyksta Lietuvoje. Tai pirmas tautos politikos veiksmas (Dirgėla 1990: 75).

Visuomeninės ir politinės organizacijos pradėjo rengti organizuotas palaikų pargabenimo ekspedicijas. Plačiai nuskambėjo pirmoji ekspedicija į Igarką, 1989 m. liepos 27 d. pargabenusi 128 tremtinių palaikus. Kėdainių kariniame oro uoste nusileidusį lėktuvą su palaikais sutiko 15 000 žmonių, į gedulingą mitingą susirinkusių iš visos Lietuvos (Karstai iš Sibiro... 1989: 1). Iš čia palaikai buvo gabenami į skirtingas Lietuvos vietas, kur buvo rengiamas iškilmingas jų sutikimas.

Tų pačių metų spalį į Kauną konteineriuose geležinkeliu parvežta 20 tremtinių palaikų iš amžino įšalo žemės Lenos upės žiotyse, kur nepaprastai sunkiomis sąlygomis gyveno 1941 m. tremtiniai. Tai buvo viena iš sudėtingiausių kelionių, nes ši tremties vieta yra už 78-osios lygiagretės (palyginimui – Aliaska prasideda nuo 60-osios lygiagretės). Jai buvo pradėta rengtis iš anksto, 1988 m. įvyko žvalgomoji ekspedicija, o 1989 m. vasarą tuo pat metu dirbo net 4 lietuvių ekspedicijos, turinčios skirtingus tikslus: pastatyti paminklų, sutvarkyti kapus, perkelti palaikus (LTRF cd 1136). Daugiausia palaikų parvežimo ekspedicijų vyko 1990 m., kuomet „Tremtinio“ klubas (vėliau tapęs Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga) suorganizavo net 12 išvykų į Sibirą: Krasnojarsko kraštą, Irkutsko ir Tomsko sritis, Vorkutą. Jų dėka į Lietuvą buvo pargabenta apie 1 500 tremtinių palaikų (Putna 2004: 5). Už ekspedicijų galimybių ribos liko gulago lageriuose nužudytųjų ar mirusiųjų kapai – dauguma jų buvo laidojami grupiniuose, neženklinuose kapuose, todėl mirusiųjų palaikų nebuvo įmanoma nei atrasti, nei identifikuoti.

Į tremties vietas parsigabenti artimųjų kaulų keliavo ir atskiros šeimos bei pavieniai asmenys,

jei į jų giminaičių palaidojimo vietas nevedė organizuotų ekspedicijų keliai. Atskirai keliavo ir žmonės, skubėję kuo greičiau pasinaudoti politiniu atšilimu – kol nepasikeitė padėtis. Kai kas norėjo keliauti atskirai dėl asmeninių priežasčių¹. Labai retais atvejais tremtinių palaikai buvo parsivežti (ar bent mėginta tai daryti) dar sovietmečiu, iki 1988–1989 m.

Daugelis privačių kelionių, kai ištremtųjų šeimos savo iniciatyva išsikasdavo giminių ir artimųjų palaikus ir parsivežusios perlaidodavo tėvynėje, iki šiol nėra žinomos. Tokios apskaitos niekas nevedė – tai buvo šeimos reikalas. Tik labai retais atvejais rajono administracijoje ar vietos muziejuje buvo paliekami pavieniai dokumentai arba pavardžių sąrašai (Flige 2008).

Palaikų suradimas, ekshumacija ir pargabenimas nebuvo lengva užduotis nei organizuotoms ekspedicijoms, nei paviniams giminaičiams. Dauguma į Sibirą vykusių žmonių niekada nebuvo nei kasę kapų, nei matę ekshumuotų mirusiųjų palaikų. Nors žmonės buvo tvirtai pasiryžę tai padaryti, sunku buvo ne tik fiziškai. Liudininkai pasakoja, kad iškasamų kapų vaizdas žmones sukrėsdavo (LTRF cd 1139). Ypač emociškai sunku buvo iš kapo išimti kaulus ir juos surinkti į audeklą ar dėžutę (LTRF cd 1133). Nors kasantys daugiau kapų pamažu apsiprasdavo ir darbuosi tarsi archeologai (LTRF cd 1133, LTRF cd 1139). Apie psichologinius išbandymus prisiminė 1989 m. ekspedicijos į Lenos žiotis vadovas Rimantas Plėštys: „Paminklų statytojai turėjo būti psichologiškai pasiruošę bet kuriuo metu atidarinti karstus, rinkti ir perlaidoti palaikus, dirbti atšilusiame tundros dumble ir tuoj pat, už kelių minučių, užkandžiauti. Maisto kąsnis kartais tiesiog strigdavo burnoje“ (Ekspedicijos... 2018).

Pasitaikydavo rasti sunaikintas kapines. Pavyzdžiui, Bolšaja Rečka kapinės (Irkutsko r.) buvo sulygintos su žeme rengiant vietą Angarsko hidroelektrinei, Trofimovske ir Bykovo iškyšulyje

1 Pavyzdžiui, buvęs tremtinys Vladas Plikūnas, 1989 m. vykęs parsivežti motinos palaikų į Chabadaiką (Krasnojarsko kraštas, RSFSR), rašo: „Nenorėjau važiuoti su visais, su tuo šurmuliu. Man tai buvo per daug subtilu“ (LGGRTC).

Irena Špakauskienė prie mamos Liudvikos Valaitienės kapo tremtinių kapinėse Tit Arų vietovėje, Lenos žiotyse, prie Laptevų jūros (Jakutijos ASSR, RSFSR). 1989 m.

(Jakutijos ASSR, RSFSR) dauguma kapų nuslinko į Laptevų jūrą, Ungurskij kaimo (Irkutsko sr.) kapinėse vietiniai komjaunuoliai sudegino kryžius ir tvoreles, leidžiančius atpažinti kapus (Simėnas 1990: 1; Ignatavičius 1992: 440; LTRF cd 1139). Supuvus ir išvirtus kryžiams, tvorelėms, nupjovus medžius, atsiradus naujiems palaidojimams, kapą surasti buvo labai sunku, kartais net neįmanoma. Daug kapinių atokiose vietose, taigos glūdumoje, kur tremtiniai buvo tik laikinai apgyvendinami ruošti medienai. Į tokias vietas kartais tebuvo galima patekti su specialia technika (visureigiais, amfibijomis). Tekdavo keliolika ar keliasdešimt kilometrų keliauti pėsčiomis. Tremties vietose už

poliarinio rato (tokiose, kaip Igarka, Lenos žiotys prie Laptevų jūros) kapinės buvo įrengtos amžinamie įšale, todėl mirusiųs reikėjo kapote iškapoti iš suledėjusios žemės (LTRF cd 1136).

„Tremtinio“ klubo rengiamų ekspedicijų dalyviams daug padėdavo jų vadovai. Jie užsakydavo lėktuvų bilietus, padėdavo iš vietos valdžios gauti reikalingus leidimus, ieškodavo nakvynės ir transporto. Žinoma, netikėtų kliūčių vis tiek iškildavo – dėl nepravažiuojamų kelių, gendančio transporto, sudėtingos kapų paieškos. Ekspedicijų dalyviai, pasiskirstę į grupes, išsklisdavo vienos nuo kitų nutolusiose kapinėse, kur patys turėjo susirasti artimųjų palaikus, juos

išsikasti ir atsigabenti į sutartas vietas. Kartais tekdavo palaikus ne vieną kilometrą per taigą nešti ant pečių.

Vykstantieji pavieniui susidurdavo su dar didesniais sunkumais. Jie ne visada gaudavo leidimus išvežti palaikus ar jų nė neprašė, vengdami politinių ar biurokratinių kliūčių. Net ir gavus leidimą ekshumuoti, palaikus buvo sudėtinga parsigabenti – reikėjo leidimų bei specialių cinkuotų karstų, todėl giminaičiai palaikus neretai slapta gabendavo lagaminuose ar kelioninėse dėžėse kaip asmeninius daiktus. Pavyzdžiui, Julius Činčikas, 1974 m. iš Buriatijos veždamas mamos ir kito artimo giminaičio palaikus, sudėjo juos į medines apcinkuotas dėžes, bet „geležinkelio stotyje į tokį krovinį niekas net pažiūrėti nenorėjo. Ką daryti? Geri žmonės patarė – aptraukit tas dėžes audeklu ir užrašykite ant viršaus „Namų apyvokos daiktai“. Taip mes ir padarėm. Namu grįžom lėktuvu, o mūsų krovinyms geležinkeliu į Lietuvą parkeliavo po 12 dienų“ (Klimaitė 2010). Kai kas vežė giminaičių palaikus lagaminuose traukinio kupė, juos susidėję po gultais, ant kurių kelionės metu miegojo (LTRF cd 1135; LTRF cd 1132). Pranešti, kad parvyksta su palaikais, taip pat buvo nesaugu;

tokiu atveju reikėjo gudrauti, pvz., brolis ir sesuo, grįždami su tėvų palaikais, giminaičiams rašė „grįžtame keturiose“ (LTRF cd 1132). Netgi ir 1989 m. ekspedicija į Lenos deltą, prie Laptevų jūros, leidimų vežti palaikus neturėjo – 20 dėžių buvo sukrautos į konteinerius kaip „medienos dirbiniai“ (LTRF cd 1136).

Kodėl, nepaisant kliūčių ir sunkumų, tiek daug buvusių tremtinių ar jų giminių vyko parsigabenti artimųjų palaikų? Kodėl tai tapo tokiu svarbiu dalyku Lietuvai vaduojantis iš Sovietų Sąjungos?

Mirusiųjų kaulų parvežimą į Lietuvą giminaičiai laikė savo pareiga: „Kiekvienas ištremtasis ilgėjosi gimtinės ir vylėsi nors būti palaidotas greta, savame kalnelyje. Tad palaikų grąžinimas – svarbiausias „Tremtinio“ klubo įsipareigojimas“, – teigė Vanda Poderytė, savaitraščio „Tremtinys“ vyriausioji redaktorė (Poderytė 1989: 1).

Gyvųjų pareiga savo mirusiuosius palaidoti tėvynėje buvo aiškiai suvokiama jau laidotuvių Sibire metu: buvo saugomos kapinių nuotraukos, pagal kurias vėliau giminaičiai ieškojo artimųjų kapų. Kartais stengtasi palikti kokius nors ženklus ateičiai. Petras Dirgėla rašė:

Iš amžinojo įšalo kirtikliais iškapojamas Liudvikos Valaitienės kapas. Tit Arai (Jakutijos ASSR, RSFSR), 1989 m. Saugoma LTRFt.

Dėžės su iškastais mirusiųjų palaikais paruoštos kelionei. Ekspedicijos dalyviai meldžiasi, kai kurie rankose laiko žvakes. Kairėje – kunigas Stasys Kazėnas. Trumpoje dėžėje – dviejų vaikų iš Bykovo iškyšulio palaikai. Tit Arai (Jakutijos ASSR, RSFSR). 1989 m.

Senelis tremtyje dirbo sakinininku – rinko pušų sakus. Prieš išvažiuodamas į tėvynę, į Lietuvą, „v svojom učastke“ pastovėjo po sėkline pušim – prie pušies buvo palaidotas jo likimo draugas, sakų rinkėjas Petrikaitis. <...> Senelis man kalbėjo:

– Palaidojom Petrikaitį po sėkline pušim. Sėklinių pušų nekerta – artimieji turėtų surasti kapą.

– Jūs ir tada, laidodami, tikėjot, kad ateis laikas, kad ieškos kapo, kad norės parvežti palaikus namo? <...>

– Lietuviai mirusiųjų nepalieka svetimoj žemėj. Ieškos sėklinės pušies. Ras. Parveš Petrikaičio palaikus² (Dirgėla 1990: 70).

Lietuvoje iki šiol stiprus gyvųjų ryšys su mirusiais, o Vėlinės – viena svarbiausių metinių švenčių: lapkričio 1–2 d. žmonės važiuoja lankyti artimųjų kapų, kapines nušviečia žvakių šviesa, o

2 Viltį, kad ateityje bus galima parsivežti palaikus į Lietuvą, puoselėjo ir daugiau žmonių. Pvz., buvusi tremtinė Kazimiera Rakštienė pasakojo, kad 1969 m. tremtyje žuvus jos broliui, jį laidojo duobėje, padarę tarsi dėžę karstui: paklojo metalinius bėgius, o ant tų bėgių lentas, – tikėjosi, kad gal greit išsiveš (LTRF cd 1135).

keliuose susidaro automobilių spūstys. Tradicinių lietuviškų laidotuvių ir mirusiųjų minėjimo papročiai nemažai tyrinėti (Vyšniauskaitė, Kalnius, Paukštytė 1995; Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1998; Samulionytė 1998 ir kt.), bet mirusiųjų palaikų parvežimo iš Sibiro istorija iki šiol nėra tirta nei istorikų, nei sociologų, nei kultūros antropologų, šie faktai neįtraukti ir į akademinės istorijas, o palaikų gražinimo ekspedicijų medžiaga tebeguli visuomeninių organizacijų archyvuose.

Šiuo tyrimu nesiekiu užpildyti istorinių tyrinėjimų spragų, jo tikslas – pasigilinti į asmenines istorijas ir aiškintis, kokie tradiciniai įsitikinimai lėmė, kad 1989–1991 m. tūkstančiai žmonių, nebijodami sunkumų, vyko į Sibirą ir darė tai, ko niekada neįsivaizdavo galėsiantys padaryti – savo rankomis išsikasti artimųjų kaulus ir juos parsivežti namo. Tyrimas remiasi vykusiųjų į Sibirą pasakojimais ir prisiminimais, taip pat dokumentine medžiaga: nuotraukomis, vaizdo įrašais, informacija spaudoje, palaikų pargabenimo ekspedicijų ataskaitomis ir kitais dokumentais. Medžiagos apie šiuos įvykius išgyvenusiųjų asmeninę patirtį taip pat yra dokumentiniuose filmuose, literatūros ir meno kūriniuose. Kino režisierius

Lapteviečių lietuvių tremtinių palaikai vežami į laivą. Tit Arai, 1989 m.

Algimantas Maceina, kuris 1994 m. kartu su tėvu keliavo į Sibirą parsivežti senelio palaikų, 2014 m. sukūrė dokumentinį filmą „Juoda dėžė“. Perlaidojimo tema iškyla Dalios Grinkevičiūtės apybraižoje „Lietuviai prie Laptevų jūros“ (1989), Eugenijaus Ignatavičiaus esė „Stovi Šiaurėje vienišas kryžius“ (1992), Eglės Gudonytės romane „Karta nuo Sibiro“ (2013). Grafikė Gražina Didelytė 1990 m. sukūrė darbų ciklą „Sibiro suvenyras“, kurio kūrinys „Vienintelis noras“ atspindi svarbiausią priešmirtinį tremtinių troškimą – grįžti namo, nors ir po mirties.

Daug medžiagos tyrimui teikia spaudoje skelbti liudininkų pasakojimai apie tremtinių perlaidojimą bei Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centre saugoma tremties dokumentinė medžiaga, tremtinių atsiminimai. Tyrimui ypač svarbios čia saugomos nuotraukos, – jos kelionių į Sibirą pasakojimus atkuria vaizdų kalba.

Siekdama išsiaiškinti giliuosius perlaidojimo motyvus ir išgirsti pasakojimus tiesiogiai, susitikau ir su vykusiais parsivežti palaikų, ir su jų giminaičiais, buvusiais tremtiniais³.

3 Remiamasi ir autorės pokalbiais su 11 pokalbininkų, apie kuriuos duomenys pateikiami straipsnio pabaigoje.

MIRUSIOJO KAULŲ SIMBOLINĖ REIKŠMĖ

Simonas Daukantas 1850 m. istorijos veikale „Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje“ rašė:

Nelaidotu būt savo pasviety ar palaidotu svetimam pasviety buvo visų didžiausia nelaimė, todėl genčiai ar prieteliui reikėjo tenai keliauti ir, kūną nuo kaulų nukaišius, pačius kaulus giminei namon parnešti ir palaidoti, kaipgi šiandien dar motina, išgirdusi savo sūnelį svetimam pasviety mirusį, tuos žodžius sako: „Vaikeli brangusis, svetima žemė tavo kaulelius apraus“ (Daukantas 1976, 2: 36).

Daukanto žodžius apie svetimą žemę XIX–XX a. sandūroje randame užfiksuotus kaip priešžodį: „Neduok, Dieve, svetimai žemei mano kaulus aprausti“ (LMD I 240/600), „Neduok, Dieve, svetur kaulus padėti, pakratyti“ (LMD I 240/601). Palaidojimas savo žemėje buvo suprantamas kaip nulemiantis mirusiojo likimą po mirties. Veikale „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ Daukantas rašė: „Pagal jų nuomonę tas tikrai galėjo į dangų eiti, kas buvo savo žemėj palaidotu, kitaip klaidžiojo jo dūšia po medžius, namus ir tyrus, viso pikto kentėdama ir pati daug

pikto darydama savo gentims ir žmonėms, jog jos nepalaidojo“ (Daukantas 1976, 1: 607). Ir darsyk pakartoja mintį apie svetimą žemę: „Šiandien dar žemaitė ar kalnėnė, išgirdusi svečioj žemėj savo sūnų mirusį <...> taip nesigali, kad sūnus mirė, bet to, kad jis svetimoj žemėj paliko palaidotas“ (Daukantas 1976, 1: 457–458).

Tautosakoje galima rasti daug pavyzdžių, rodančių, jog mirusiojo kaulų išblaškymas, negalėjimas jų surinkti, laikytas didele nelaime, prakeikimu. Tai rodo net keiksmai: „Kad tau kaulus varnos posmert išnešiotų“, „Vai kad jūsų kaulelius šunys po laukus išnešiotų“, „Ach, kad vilkai tave mažą būtų papjovę, tavo kaulus po laukus išnešioję“ (Jasiūnaitė 2001: 137). Kalbininkė Birutė Jasiūnaitė, interpretuodama tokius keiksnius, remiasi rusų folkloristo Boriso Uspenskio teiginiu, kad palaikų nepalaidojimas, jų atitekimas plėšriems žvėrims atspindi pomirtinio gyvenimo sampratą, pagal kurią nepalaidotas, apeigomis nepagerbtas žmogus po mirties nepateksias į mirusiųjų šalį, jo vėlė neturėsianti ramybės, būsianti priversta klajoti, blaškytis ar net kenkti gyviesiems. B. Jasiūnaitės teigimu, „su panašiais vaizdiniais susijęs ir mūsų tautos žmonių siekimas parsigabenti iš Sibiro ten žuvusių artimųjų palaikus ir juos deramai palaidoti“ (Jasiūnaitė 2001: 138).

Mirusiojo kūnas tautosakoje ir gyvojoje kalboje perkeltine prasme vadinamas kaulais. Įprasti lietuviški pasakymai *kaulus padėti*, *kaulus paguldyti* reiškia „būti palaidotu“. Ši žodžio *kaulai* reikšmė labai dažna tautosakoje. Štai sakmėje brolis prieš mirtį prašo kito brolio „O tu, Kristijonėl, turi *mano kaulus*, kai aš numirsu, *ant kapinų nunešt*“ (BsTB 12: 76). Raudoje motina kreipiasi į mirusią dukterį: „Mana dukterėla, mana aguonėla! Aš tikėjau, kad tu mane senatvėj slaugysi ir tu mana *kaulelius žemelėms užbersi*, o dabar man tave reik pakavoti, tave apverkti, tava *kaulelius žemelėms užbarstyti*“ (BsTB 11: 333). Tai būdinga ir XIX a. pabaigos karinėms-istorinėms dainoms, kuriose kalbama apie kario žūtį mūšyje toli nuo tėvynės:

Kraujuose plūko
Mūsų broleliai
Ir aukso pentinėliai,
Deimantiniai žiedeliai.

<...>

Lėkie, gegute,
Lėkie, raiboji,
Ing Lietuvos žemelę
Pas mūsų giminėlę.
Pas giminėlę
Mūs tėviškėlėn,
Parnešk nors mūs kaulelius
Pas mūs mielus tėvelius (BsTB 10: 42).

Lapteviečių lietuvių tremtinių palaikai sukeliama į laivą. Tit Arai, 1989 m. Nuotraukos saugomos LTRFt.

Irkutsko srities (RSFSR) 52 kvartalo miško kapinės, kuriose iškasami mirusių lietuvių tremtinių palaikai išvežimui į Lietuvą. 1990 m. Saugoma LGGRTC.

Tokiais pat žodžiais XX a. viduryje buvo apdainuoti tremtiniai bei sovietų nužudyti Lietuvos partizanai, kurių palaikų neatiduodavo artimiesiems, bet slėpdavo, užkasdavo nežinomose vietose; čia išlieka mirusiųjų kaulų motyvas:

Kai grįšim iš Sibiro tolių,
Iš įšalo žemės šaltos,
Mūs kaulus užkaskite, broliai,
Žemelėj šventoj Lietuvos (LkD: 65).

Broliai, prašyčiau jūsų vieno –
Žuvimo vietą pažymėt.
Ir kaulus jūs mūsų surinkit,
Pakaskit kalne, ant kapų (LTR 6483/74).

Mirusiojo palaikai vadinami kaulais ir gyvojoje kalboje, pavyzdžiui, tremtinė Norberta Kietienė iš Panevėžio, prisimindama Sibire mirusius artimuosius ir pažįstamus, rašė: „Viso apie dešimt tremtinių iš mūsų kolchozo *paliko savo kaulus* šaltojoj Sibiro žemėj“ (Tiutrina, Irkutsko sr., LGGRTC PN-2409, lp. 5).

Mirusiųjų kaulai privalėjo būti gerbiami. Lietuvoje buvo paplitęs įsitikinimas, kad jei kasant duobę kapinėse randama senų kaulų, jų

negalima uždėti ant kito žmogaus karsto ar juo labiau išnešti kitur, juos reikia gražiai sudėti šalia karsto. „Jeigu žmogus mirė, čia jo vieta, reiškia, turi būti vieta jo, iki paskutinio kaulo, turi būt jo vieta. O išmest niekur negalima. Bu, sako, labai tai nuodėmė didelė“ (Poškonys, Šalčininkų r. LTRF cd 986). Jei mirusiųjų kaulai judinami ar blaškomi, jie keršija. Pavyzdžiui, artojas, ardamas lauką, išarė kaulų ir juos išmėtė. O naktį sapne jam liepia juos užkasti, nes „mūsų kaulė nėra verti, kad saulė kepytų i vėjelis pūkštytų“. Šioje sakmėje žmogus, išmėtęs kaulus ir jų nesurinkęs, susirgo sunkia liga (VU BR F. 213, b. 318, lp. 7–8)⁴.

Nepalaidoti arba ne vietoje užkasti kaulai ir dėl to atsitinkantys neįprasti ar grėsmingi dalykai tampa folklorinių siužetų pagrindu. Sakmės ir pasakos kalba apie mirusiųjų pasivaidėnimą arba keistus sapnus, – taip mirusieji praneša, kad jų kaulai užkasti ne vietoje, prašo juos iškasti ir palaidoti į kapines (KbLPTK: 92). „Jei kūnas žmogaus nepalaidotas, dvasia jo, nors jis ir teisingiausias būtų buvęs, ramybės neturėdama, trankosi naktimis, vaidinasi, kartais ir ką

4 Užrašyta Naujasodžio k., Alksnupių apyl. 1985 m.

Eugenija Mackevičienė meldžiasi prie iškastų močiutės palaikų. Galvūgalyje dega žvakė. Tangutas (Irkutsko sr., RSFSR). Romo Kauniečio nuotrauka. Iš Romo Kauniečio asmeninio archyvo.

pikto gyviems padarydama. Pakol kūnas (kaulai) žemėje (šventoje vietoje) nepakavotas, dvasiai, sako, sunku ėsą ant šio svieto būtie, ir ji, nog jo atsiskirtie negalėdama, turinti vaidytis“ (BsTB 7: 232)⁵. Vienas ūkininko sūnus jodamas į naktigonę vis sutikdavo jauną vaikiną, kuris jam iki vidurnakčio padėdavo ganyti arklius, o po to dingdavo. Po kurio laiko jis pasisako esąs tikras naktigonio brolis, nužudytas kūdikystėje ir pakastas po tvarto slenksčiu. Jis prašo, kad jį palaidotų: „Aš neturiu vietos – mani atkask ir pakavok į kapinis“. Saktmės pagrindinis veikėjas nurodytoje vietoje iš tikrųjų randa kūdikio kaulelius ir juos palaidoja (BsTB 7: 235). Mirusysis negali rasti vietos ir tuo atveju, jei yra palaidotas ne ten, kur jis norėjo, pvz., moteris prašė palaidoti ją prie savų giminių, o ją palaidojo prie vyro giminių. Ji tol rodosi vyrui ir anytai, kol ją perlaidoja prie jos giminių (LTR 2378/55).

Pasakojamoji tautosaka byloja ne tik apie mirusiojo būklės pasikeitimą palaidojus jo *kaulus*, bet ir apie tai atliekančiojo apdovanojimą.

5 Apie tai pasakojama ne vienoje saktmėje (LTR 1289/156, LTR 2560/359, LTR 2989/327, LTR 4759/439, LTR 5122/298, LMD I 648/30 ir kt.).

Mirusieji atlygina už pagalbą, pavyzdžiui, už palaidojimą dovanuoja prie palaikų rastą žiedą (LTR 2325/582), pažada žmogų prieš mirtį išpėti, kada, kokią dieną ir valandą tai nutiks (LTR 2991/29) ar kt. Pasakos „Karalaitė ant stiklo kalno“ (ATU 530) herojus, budėdamas ant tėvo kapo arba jam po mirties naktį nunešdamas maisto (t. y. atlikdamas tradicinę laidotuvių apeigą) gauna tris stebuklingas dovanas – tėvas jam dovanuoja nepaprastus žirgus, kurie leidžia užjoti į stiklo kalną ir laimėti karalaitę.

Mirusiojo dovana tautosakoje gali būti įteikta neįprastu būdu. Daukanto užrašytoje pasakoje miręs tėvas apdovanoja sūnų banda gyvulių, kuriuos jis pamato vidurnaktį ant kapų žiūrėdamas per žmogaus kaukolę – taip tėvas sūnų apdovanoja už *meldimos*, t. y. už meldimąsi tris naktis ant šviežiai supilto kapo (DŽT: 85). Pasakos „Kova ant tilto“ (ATU 300 A) kareivis nori išvaduoti užkeiktą bažnyčią, kurios „sklepuose guli trys gali-jojtai, negerai pakavoti. Jeigu jų pakavonės nepataisys, tai po vieną visi žmonės prapuls ir pats karalius neliks gyvas.“ Herojus pastato šiems trims milžinams auksinį paminklą, į kurį sudeda rastus milžinų *kaulus*. Už šį darbą, kuris yra ne kas kita,

Su žeme sulygingtose Bolšaja Rečka senosiose kapinėse Aleksandro Papreckio vaikai simboliškai pažymėjo tėvo kapą, o į Lietuvą parsivežė tik žemių saują, kurią įkasė į motinos kapą. 1990 m. LTRFt 17526.

kaip tinkamas palaidojimas, milžinai herojui padovanoja tris stebuklingus žirgus ir nepaprastus kardus slibinams nugalėti. Viską atidavę, milžinai paaiškina: „Mes čionai – tai senovės milžinai, daug gero kitąsyk padarėm, o dabar, kad tu, sens žalmieriau, mus tris milžinus iškėlei į tokią garbę, tai dabar mes tau savo galybes atidavėm“ (BšTB 6: 93). Mirusiojo dovanos yra ne tik turtai, bet ir jų galia, perduodama įpėdiniams ar žmonėms, juos deramai palaidojusiems.

Galia, žinios ar turtai prieš mirtį buvo paliekami pirmiausia palikuonims. Kaulai, kaip ilgiausiai išliekanti mirusiojo kūno dalis, taip pat priklauso giminei ir yra jos simbolinis turtas, įkūnijantis ryšius su protėviais. Todėl kaulai yra giminystės ryšių metafora. Sakoma: „Giminė – tai savas kaulas, kad ir nemylėsi, vis tiek pasgailėsi“, „Giminė – tai ne svetimas kaulas“ (KrvP 2: 279). Tuo tarpu vedybiniai ryšiai nelaikyti tikra giminyste, tai tarsi *svetimas kaulas*, plg. „Martī – svetimas kaulas“ (LKŽ XIV 321). Kraujo giminystės artimumas dar ir dabar Lietuvoje kai kurių žmonių skaičiuojamas pagal pirštų ir rankų

kaulus, o giminystės ryšiai apibūdinami pagal anatominių modelių: „Giminė? Ne, tik iki klupsčių [kojų kelių]“, „Nuo pusės giminė“ (LPP: 242) (t. y. tolimas giminaitis yra tik nedidele dalimi giminė – tik tiek, kiek yra nuo kojos pėdų iki kelių ar iki juosmens).

Simbolinėje žmogaus kūno anatomijoje kaulai siejami su jėga, sveikata, atmintimi, pavyzdžiui, sakoma: „Viskam žmogaus kaulo reikia (reikia skirti jėgų, norint atlikti darbą)“⁶, „Kap kaulo žmogus (sveikas)“ (LKŽe: kaulas); „Ažu kaulų esu užmetęs (kieno nedorybių nenoriu prisiminti)“ (LKŽe: kaulas).

Tautosakoje mirusiųjų kaulų (palaikų) palaidojimas vaizduojamas kaip ritualas, kuris atrodo esmiškai svarbus abiem pusėms – tiek velioniui, kurio labui ritualas atliekamas, tiek ir jo atlikėjams, ypač tiesioginiams palikuonims, kurie ne tik jaučia pareigą, bet ir nusipelno už tai tam tikro apdovanojimo. Sutrikdžius

6 Girdėta iš menotyrininkės Aistės Andriušytės, gyvenančios Vilniuje.

nusistovėjusią apeiginių veiksmų seką, pakeitus laidojimo vietą, atskyrus mirusį nuo jo gimtųjų vietų, protėvių ir palikuonių, sutrinka įprasta ritualo tvarka. Tolesniame tyrime pabandysiu atskleisti, kad panaši ritualo atlikimo logika dar buvo gyva tarp vykusiųjų į Sibirą parsivežti savo artimųjų kaulų.

RITUALINĖ KELIONĖ IR LAIDOJIMO RITUALAS

Mirusiojo palaikų parvežimas iš Sibiro ir jo palaidojimas kapinėse – tai sudėtinga kelionė, į kurią įsiterpia daug religinių ir paprotinių momentų, leidžiančių ją vertinti kaip sudėtinį laidojimo ritualą, pratęsiantį tremtyje prasidėjusį mirusiojo palydėjimą į kitą pasaulį. Kadangi mirusiojo ekshumacija tradicinėms lietuvių laidotuvėms nebūdinga, žmonės interpretavo laidotuvių ritualus pagal savo asmeninį supratimą. Svarbų vaidmenį vaidino jų įsitikinimai, nuojautos ir sapnai.

Nuo sapnų gali prasidėti ir pati kelionė. Tarkim, A. J. sapnuoja tremtyje mirusią mamą, kuri ruošia kelią, kad vaikams būtų lengviau atvažiuoti jos pasiimti. Ji pasakoja:

Prieš važiuojant parsivežt palaikų aš vieną naktį sapnavau. Ir jau buvo Sąjūdis, šnekos, tremtinių suvažiavimas dėl palaikų parvežimo. Po šito visko aš vieną naktį sapnuoju, kad aš čia stoviu tarpdury, šviesa nepaprastai šviesi, o mano mama ant tokio ilgo siauro staliuko kloja baltą baltą staltiesę, su rankom ją lygina. O aš tarpdury žiūriu ir sakau: „Mama, ką čia dabar darai, kam to reikia?“ O ji tą staltiesę paklojo, išlygino ir taip įžambiai padėjo vieną bukietą ir kitą bukietą. O tie bukietai – stagarai su senom juodom uogom. Padėjo tuos bukietus tokiose vazelėse ir sako: „Reikia, kaip nereikia!“ Ir dingo, ir jos neliko.

Aš galvodavau, galvodavau vis apie tą sapną. Paskui padariau išvadą, kad ji norėjo, kad mes juos [tėvus – D. V.] parvežtumėm. Ir kad mum kelionė bus gera: viską numatė, žinojo – išlygino. O tos uogos nudžiūvusios, tie bukietai – tai jų kapai. Taip įžambiai [bukietai pastatyti] buvo, kadangi šalia [vienas kito] nebuvo galimybės palaidot. Tėtis taip įžambiai už kokių 5–6 metrų ir buvo palaidotas. <...> Tie stagarai – jau seni kapai, nudžiūvę uogos – senos ašaros (LTRF cd 1132).

Sapno pasakojime išskyla tradiciniai vaizdiniai – ilga siaura staltiesė reiškia kelią, uogos – ašaros. Bet jų detalės savaip interpretuojamos

pasakotojos – staltiesės lyginimas byloja apie kelią be kliūčių, o sudžiūvę uogos – jau seniai išdžiūvusias ašaras.

Sapnas paragina į kelionę, primena apie mirusiuosius, neduoda ramybės artimiesiems. Palaidotieji Sibire suprantami kaip palikti, vieniši, nelankomi. K. R., buvusi tremtinė, pasakojo sapną, kuriame Sibire palaidotą brolių tamsią naktį randa vieną miške kūrenantį laužą. Paklaustas, ką čia veikia, jis atsako: „Aš čia vienas gyvenu.“ Kitame K. R. sapne brolis prašo jį aplankyti ligoninėje: ligoninės pastatas didžiulis, su daug mažų langelių, tačiau į jį nėra durų. Brolis žiūri pro langą ir prašo: „Aplankyk mane.“ Sapnuose mirusieji tremtiniai skundžiasi, kad jie yra alkani arba jiems šalta. Tradiciniuose sapnų pasakojimuose šie vaizdiniai reiškia, kad mirusieji prašo aukos (paprastai mišų, kurios pakeitė kadaise praktikuotą maisto ir drabužių aukojimą). Tačiau sapnuojantys Sibire palaidotus artimuosius sušalusius arba alkanus, tai supranta kaip prašymą, kad juos parvežtų namo. Pavyzdžiui, K. R. sapnuodavo pasikartojantį sapną, kad brolis sėdi tremtinių valgykloje, o jam ant stalo padėtas tik labai mažas, vos degtukų dėžutės dydžio duonos gabaliukas. „A tai tu nieko daugiau nevalgei čia, Vytuk?“ – paklausė K. R. „A, – sako brolis, – man nieko daugiau čia neduoda...“ Nuvažiavus į Taljaną (tremties vietą) K. R. iš ten gyvenančios moters, pažįstamos nuo tremties laikų, išgirsta, jog ir ji sapnavusi K. R. brolių – jis atėjo prašyti, kad jam duotų šepetį – reikia apšvalyti namus, nes atvažiuos svečių.

Ypatinga yra Jonuko istorija, kurioje sapnas paragino parvežti prie Laptevų jūros, Bykovo iškyšulyje, palaidoto trimečio berniuko palaikus. 1982 m. keliautojas Kimas Šusteris iš Charkovo plaukė Lenos upe ir netoli Bykovo iškyšulio jūroje pamatė plaukiantį karstą su ant jo užvirtusiu kryžiumi. Prisiartinęs pamatė ant kryžiaus užrištą drobinę juostą. Ant juostos buvo užrašas: „Lietuvis Sirutis Jonukas, gim. 1939.VI.15, mir. 1942.X.13. Išsėkis ramybėje, Brangus Sūneli, palikęs šioj žemėj kūdikio dienas.“ Nors lietuviško įrašo neperskaitė, bet Šusteris suprato, kad tai epitafija, ir juostą su užrašu paėmė. Vėliau iš vietinių gyventojų jis sužinojo, kad ant Bykovo iškyšulio buvo lietuvių tremtinių kapinės, kurios, skalaujamos jūros, slenka žemyn į vandenį. Praėjus keleriems metams Šusteris, lankydamasis Lietuvoje, sužinojo, kad ant juostos užrašyta pavardė minima tremtinių atsiminimuose. Tai padėjo jam surasti Jonuko motiną Oną Sirutienę ir atiduoti jai išgelbėtą sūnaus kapo relikviją. Tačiau tuo istorija nesibaigė. 1989 m. į Bykovą vykusios

Petras Kalvaitis ir Steponas Juknys prie iškastų giminaičių palaikų Kodos kapinėse (Kežmos r., Krasnojarsko kr., RSFSR). Ant antkapio užrašas: „Kalvaičiai Juozas ir Petras sugrįžo į Lietuvą 1989“. Saugoma LGGRTC.

ekspedicijos dalyviai papasakojo O. Sirutienei, kad jos sūnaus kapas išlikęs – į šlaitą buvo nusirietęs tik kryžius, užgriuvęs ant gretimo kapo. Po šių įvykių O. Sirutienė ėmė nuolat sapnuoti Jonuką, kuris skundėsi, kad jam šalta, ir prašė jį pasiimti namo. 1990 m. O. Sirutienės prašymu trys vyrai – Arūnas Vyžintas, Algis Birbilas ir Jonuko Siručio pusbrolis Julius Augulis – nuvyko į Bykovo iškyšulį ir iš amžino įšalo žemės parvežė į Lietuvą Jonuko palaikus. O. Sirutienė, po 50 metų pamačiusi sūnelio palaikus, ištarė: „Pagaliau atėjo palaima“, – ją kankinę sapnai pasitraukė (Skučaitė 2007).

Sapnas ne tik paskatina leisti į sudėtingą kelionę; mirusieji per sapną gali padėti surasti kapą. Tokią istoriją 1990 m. aprašė „Tremtinys“. Stasys ir Veronika Tolvaišos iš Panevėžio 1989 m. važiavo į Minos gyvenvietę (Krasnojarsko kraštas) parsivežti Veronikos motinos ir dviejų brolių palaikų. Dar sovietmečiu, grįždami iš tremties, jie buvo pasidarę tikslų kapų planą, tad motinos ir brolio Romualdo kapus surado lengvai. Deja, Broniaus kapo vietoje buvo supiltas naujas kauburėlis ir pastatytas kryžius su kita pavarde, jo kapo nebesimatė. „Po poros dienų nesėkmingų paieškų sesutei Veronikai prisisapnuoja Bronius ir sako: „Ko jūs manęs ne ten ieškote?!

Kai pirmą dieną ieškojote mano kapo, už tų trijų kelmų medyje ilgai kranksėjo varnas. Jūs net stebėjotės. Atsimatuokite labai tiksliai pagal planą nuo tų kelmų ir rasite, kur aš palaidotas“ (Stašaitis 1990: 6). Iš naujo atsimatavę, Tolvaišos aptinka Broniaus kapą visai šalia supulto naujojo. „Sunku net įsivaizduoti ir suvokti, kaip kartais mirusysis yra arti mūsų ir mums padeda“, – užbaigia straipsnį autorius.

Surasti mirusiųjų palaikus dažnai būdavo didžiausias galvos skausmas artimiesiems. A. J. pasakojo: „Aš visą žiemą iš rudens galvojau, kūrė planus, kaip man atrinkti tuos kapus nuvažiauvus. Aš atsibudus naktim, būdavo, kuriu planus.“ Ieškant kapų, greta racionalių aplinkybių (planų, nuotraukų, vietinių žmonių pagalbos), svarbi buvo ir intuityva. A. J. sako, kad motinos kapo vietą Čeremchovo kapinėse jauste pajautė: „Pagal viską tai tikrai ta vieta, aš jau jaučiu ir žinau, kad ta.“ I. Š. pasakojo, kad ji Tit Arų tremtinių kapinėse intuityviai nuėjo tiesiai ant surasto mamos kapo: „Sekėsi man rasti iš nieko, iš nežinios, be užrašo, be jokio užrašėlio. <...> Aš tik išlipus ėjau vokus nuleidus, kad nematyčiau aplinkos, nuėjau ten, kur kapai, ir aš prie tokio kauburėlio, ir man [atrodo] mamytė. Kryželis kyšo visai ne tas. Kai aš išvažiavau, jokios tvorelės nebuvo.“

Suradę kapo vietą, prieš pradėdami kasti, žmonės ją pagerbdavo: pasimelsdavo, uždegdavo iš Lietuvos atsivežtą vaškinę, bažnyčioje pašventintą žvakę, papuošdavo Lietuvos vėliavėle (A. J., K. R., I. Š., A. L.). Kartais būdavo rengiamos ir iškilmingesnės apeigos. Pavyzdžiui, Stefanijos Bortkūnienės vaikai, nuvykę parsivežti jos palaikų į Martovką (Chabarų r., Altajaus kraštas), susirado čia dar tebegyvenusius senuosius gyventojus ir, pas juos apsistoję, surengė šermenis: „Pas Pavelą Zaičenko, pakvietę dar kelis senbuvius, suruošėme gedulingą vakarienę“ (Bortkūnas 2003). Romas Kaunietis, Stasys Svilas ir Eugenija Mackevičienė, nuvykę į Tangutą (Irkutsko sr.), negalėjo rasti pagalbininkų, kurie sutiktų kasti kapą be vietinio šamano apeigų. Atvykusi šamanė kalbėjo užkalbėjimus, vis kartodama „Čiort, vychodi“ („Velniau, išei“), ir liejo ant kapo degtinės. Vis dėlto, kai vietiniai pagalbininkai, atkasę karsto dangtį, ėmė ant jo trypti ir šaukti „Čiort, vychodi“, lietuviai, suprasdami tai kaip nepagarbą mirusiems, juos išvarė (Kaunietis 2013: 462). Kartais buvo atliekamos ir katalikiškos apeigos su kunigu, tačiau tai buvo labai reti, išskirtiniai atvejai: kunigas vyko į 1989 m. ekspediciją prie Laptevų jūros, prieš pradėdamas ekshumaciją jis laikė mišias (I. Š.).

Sunkiausia artimiesiems būdavo iš kapo išimti kaulus. Vis dėlto, nepaisant pasibaisėjimo ir liūdesio, žmonės išgyvendavo ir artimą ryšį su mirusiais brangiais žmonėmis. Pasakojimuose pabrėžiamos palaikų detalės, kurios tapdavo atpažinimo ir tapatybės patvirtinimo ženklais – artimųjų atmintyje buvo išlikę mirusiųjų drabužiai, daiktai, kuriuos jie vėl pamatydavo iškasę karstą, pvz., mamos šilkinė suknelė su raukinukais (A. J.), tėvo kostiumas (Kaunietis 2013: 466), juoda mamos suknelė su žaliomis gėlytėmis⁷, mamos karoliai ir auksiniai dantys (Bortkūnas 2003). Kai kuriais atvejais palaikai arba įkapės būdavo gerai išlikę. Kaip prisiminė I. Š., jos mama, kirtikliais iškalta iš amžino įšalo žemės, atrodė kaip ką tik palaidota; I. Š. apėmė keistas jausmas, nes motina atrodė už ją jaunesnė – ji buvo mirusi 1946 m., būdama 44-erių metų, o dukrai 1989 m. jau buvo 61-eri.

Nors išimti palaikus iš kapo žmonėms buvo emociškai sunkiausias veiksmas, kartais tiesioginis prisilietimas prie kaulų, kaip prie šeimos relikvijos, sukeldavo ypatingus, šventus jausmus. A. J. pasakojo apie ypatingą išgyvenimą, patirtą paėmus į rankas tėvų kaulus:

Taip gera, atrodo, prie kažko švento prisilieti... Aš tai daugiausia džiaugiausi tėčio ir mamos plaukais. Galvytes pakilnočiau, pasidžiaugiau, paglosčiau... O brolis tai darbavosi, dėjo celofaną, tada baltą paklodę įklojom, sudėjom ant viršaus kauliukus, uždėjo kaukuolytes, paskui užlankstė, paskui uždengė.

<...> Jei būtų suguldyta, tai aš, ko gero, pasakyčiau, kad čia mano mama, čia mano tėtis. Labai viskas pažįstama. (D. V.: Ar iš kaulų pažįstate?) Gal labiau iš kaukolės. Ant kaukolės, galvos – plaukai, ant mamos irgi plaukai, kasytė – kaip buvo supinta. Kai važiuoju, tai galvoju, kad po tų visų iškasimų, visų procedūrų, sudėjimo, galvoju, kad net ir valgyt negalėsiu. Bet kada mes tuos kauliukus turėjome savo rankose, buvo labai miela. Aš nieko malonesnio savo gyvenime nesu turėjusi, kaip palaikyti tuos kauliukus savo rankose. Gal užtai, kad savi. Ir jokios baimės ar kokio atstumiančio nemalonaus jausmo (LTRF cd 1132).

Kalbėdama apie savo tėvų palaikus, A. J. vartoja mažybinės formos – „su tais savo palaikiukais išėjome iš tų kapų“, „pasiėmėme savo nešuliukus“ ir t. t. Mirusieji įvardijami labai švelniai, apie juos kalbama taip, kaip mamos kalba apie savo kūdikius, – tai rodo didelę meilę, labai šiltus, globėjiškus jausmus.

Iškastus kaulus pagal reikalavimus reikėjo dėti į polietileninį maišą, o tuomet į cinkuotas metalines dėzes ir jas užcinkuoti (ne visada šios tvarkos laikytasi, ypač vykstant pavieniui). Dauguma žmonių kaulus iš pradžių vis dėlto sudėdavo ant balto drobinių ar medvilninių audeklų, o tik tuomet vyniodavo į polietileną. Jei buvo galimybė, stengdavosi palaikus dėti kiek galima, laikantis anatomicinės tvarkos, pavyzdžiui, nedėti kaukolės atvirkščiai (A. L.).

Iškasus palaikus ir užpylus duobę senojo kapo vietoje buvo uždegama žvakutė, meldžiamasi (Maceina 2014). Kai kas pasodindavo ar padėdavo priskintų laukinių gėlių (A. B., I. Š.). Ne visi buvusią kapavietę vienodai sureikšmindavo. A. J., paklausta, ar buvusi tėvų kapavietė jai dar kažką reiškia, sakė, kad ne, tačiau jos brolis „su ta duobute, kur mamytė gulėjo“, atsisveikino, pastovėjo susimąstęs. A. J. į Lietuvą parsivežė ir lentelę su užrašu nuo kryžiaus, stovėjusio ant mamos kapo – ji kaip šeimos relikvija saugoma A. J. namuose. I. Š. pasakojo, kad išvykdami iš Tit Arų ekspedicijos dalyviai poliarinėje meteorologijos stotyje dirbantiems mokslininkams paliko

7 Vlodo Plikūno atsiminimai (LGGRTC).

Belaukiant transporto. Prie dėžių su palaikais – Antanas Mažylis. Kordonas (Irkutsko r. ir sr.). 1990 m. Saugoma LGGRTC.

žvakių, prašydami per Vėlines ar kitomis progomis jas uždegti prie kapinėse pastatyto paminklo tremtiniams. Šiuo atveju kapinėse liko dauguma palaidotų mirusiųjų.

Kai kurie žmonės buvusio kapo vietoje ant antkapinio kryžiaus pritvirtindavo lentelę, kad palaikai išvežti į Lietuvą, arba tiesiog dažais užrašydavo ant antkapio pavardę. Užrašai „Išvykusi į tėvynę“, „Grįžo į Lietuvą“, likę Krasnojarsko krašto, Irkutsko srities ir kitose kapinėse⁸, dar kartą rodo, kad perlaidojamas buvo suprantamas kaip pačių mirusiųjų sugrįžimas į Lietuvą.

Vis dėlto svarbiausia laidotuvių apeigų dalis vykdavo Lietuvoje, parvežus palaikus į namus.

8 Pvz., užrašą „Grįžo į Lietuvą 1992.7.22“ ant senelio antkapio Novoiljinsko (Buriatijos respublika, RSFSR) kapinėse užrašė Prano Šeinius anūikai, atvykę išsikasti jo palaikų. Palaikų iškasimas rodomas G. Alekno filme „Kryžiai Sibiro žemėje“ (1992).

Čia buvo rengiama tradicinė laidotuvių ceremonija, tik vienur didesnė, apimanti daugiau elementų, kitur – mažesnė. Pažvelkime į svarbiausius jos etapus.

Kai kuriais atvejais ceremonija prasidėdavo iš karto lėktuvui nusileidus oro uoste. Pirmosios ekspedicijos buvo iškilmingai sutiktos, tarkim, Igarkos tremtinių palaikų sutikimas Kėdainių oro uoste 1989 m. liepos 26 d. virto didžiuliu politiniu mitingu. Tačiau kartais ir atskirus keliautojus iškilmingai sutikdavo giminaičiai ir pažįstami. Jurgis Bortkūnas rašo: „Karmėlavos oro uoste mus pasitiko didelė delegacija – giminės, bendradarbiai – su tautine trispalve vėliava ir žvakutėmis.“ Dėžę su palaikais iškilmingai nešė vaikiai (Bortkūnas 2003). Žinoma, taip sutikdavo ne visus. Pavyzdžiui, A. L. prisimena, kad jos su pargabentais brolio palaikais paimti iš Vilniaus oro uosto atvažiavęs automobilis nuvežė tiesiai pas gimines į Šilutę.

Palaikų perkėlimo ekspedicija grįžta namo iš Centralnaja Točkos (Asino r., Tomsko sr., RSFSR). 1990 m. birželio 24 d. Saugoma LGGRTC.

Parvežtus palaikus laidodavo karstuose ir (arba) dėžėse. Jei karstas nebuvo perkamas, tuomet dėžė buvo papuošiama kaip karstas. Pavyzdžiui, parvežus dėžes su palaikais iš Lenos deltos, jie buvo aptraukti juoda aksomine medžiaga (I. Š.). Jei parvežta dėžė nedidelė, ją kartais visą įdėdavo į karstą. Nors ekspedicijų dalyviai buvo gavę nurodymus palaikus vežti ir laidoti suvyniotus į polietileną ir įdėtus į užcinkuotą metalinę dėžę, ne visi norėjo taip juos laidoti. A. L. pasakojo, kad ji išėmė broliuko palaikus iš dėžės ir su drobe, į kurią buvo suvynioti kaulai, įdėjo į vaikišką karstą („Mum reikėjo tą drobę į polietileną, tada į cinką, o tada tik į medį. Tai aš sakiau, šitaip jau tikrai nelaidosiu“, – pasakojo A. L.). Algimanto Maceinos filme „Juoda dėžė“, kuriame nufilmuota visa palaikų parvežimo ir laidotuvių eiga, matome, kaip sūnus namuose iš dėžės išima tėvo kaulus ir juos rūpestingai, anatomine tvarka, sudėsto į karste paklotą baltą audeklą. Moterys labai rūpestingai uždangsto kaulus audeklu, o tuomet karstas uždengiamas (Maceina 2014).

Pašarvojus velionį rengiama budynė – atsišveikinimas su mirusiuoju, į kurį kviečiami giminės, kaimynai, draugai, bendradarbiai. J. Bortkūnas rašė: „Mamos palaikus pašarvojome mūsų brolio Gedimino sodyboje Ringauduose.

Skirtumas nuo įprastinių šermenų tik toks, kad vietoje karsto – juoda dėžė, apgaubta tautine vėliava, perrišta juodu kaspinu. Daug vainikų, gėlių“ (Bortkūnas 2003). Filme „Juoda dėžė“ matome, kad palaikai šarvojami taip pat iškilmingai, kaip ir per tradicines laidotuves. Kambario siena papuošiama raštuotomis lovatiesėmis, čia pakabinta didelė velionio nuotrauka, papuošta palmės šaka ir dailiu lininiu rankšluosčiu. Karstas padėtas ant stalo, užtiesto naminio audimo lovatiese. Pats karstas apstatytas gėlėmis ir vainikais, suneštais susirinkusio gausaus būrio žmonių. Ant vainikų matyti užrašai. Susirinkusieji kartu meldžiasi ir gieda; prie atskiro stalo sėdi apie dešimt kvieštinių giesmininkų, vyrų ir moterų.

Kai kur budynė namuose buvo daug kuklesnė, susirinkdavo tik artimiausi giminės, šeima. A. J. pasakojo, kad dėžes su tėvų palaikais grįžę pastatė namuose, tačiau nešarvojo ir nekviėtė jų lankyti, atėjo tik keletas draugų tremtinių. Kitą dieną palaikus išvežė į Biržus, kur gyvenę giminės padėjo suorganizuoti laidotuves tėviškėje, Geidžiūnų kaime (Biržų r.). Dėžutes su palaikais tik kuriam laikui įnešė į tetos (velionio sesers) butą, ten susirinko ir daugiau giminių. Po to visi kartu važiavo į bažnyčią. Draugai, kaimynai buvo pakviesti ateiti tiesiai į mišias bažnyčioje, atskiro šarvojimo nebuvo.

Povilo (1897–1957) ir Emilijos (1900–1951) Kaziūnų palaikai, dukters Aldonos Jurkėnienės ir sūnaus Petro Kazėno parvežti iš Čeremchovo (Irkutsko sr., RSFSR). Jie neša dėžes su tėvų kaulais į Geidžiūnų bažnyčią (Biržų r.). 1989 m. Saugoma LGGRTC.

Pati iškilmingiausia laidotuvių dalis – mirusiojo išlydėjimas; į ją tradicinėse lietuvių laidotuvėse suplaukia daugiausia žmonių. J. Bortkūnas pažymi, kad iš Chabarų parvežtos mamos Stefanijos Bortkūnienės išlydėti susirinko apie 150 žmonių, kuriems nuvažiuoti iš namų į kapines reikėjo 15 automobilių, 1 autobuso ir dar atskiro autobuso orkestrui (Bortkūnas 2003). Lydint į bažnyčią ir į kapines, S. Bortkūnienės laidotuvių procesija sustojo prie gimtųjų namų Gegužinės kaime. Kadangi perlaidojami tremtiniai jau nebegalėjo būti šarvojami savo namuose, kaip tradiciškai buvo įprasta, jų laidotuvių metu, esant galimybei, su palaikais buvo užsukama į buvusią sodybvieta. Ir A. J. pasakojo, kad perlaidojant tėvus, jiedu su broliu, rankose nešdami dėžutes su tėvų palaikais, užsuko į buvusių namų vietą, kurią žymėjo kelios senos obelys. „Radom tokią erdvesnę vietą, išlipom, išsikėlėm juos ir padėjom ant savo žemės. <...> Kad pajustų, kad grįžo.“

Kaip ir įprastų laidotuvių atveju, tremtinių palaikai buvo nešami į bažnyčią, čia laikytos mišios (Bortkūnas 2003, A. J.); kitur kunigas buvo kviečiamas, kad palydėtų iš namų į kapines (A. L.). A. J. tėvų laidotuvėse ateiti į Geidžiūnų bažnyčią ir juos išlydėti į kapines buvo pakviesti buvę

kaimynai – jų paprašė „kad priimtų juos [tėvus] į savo gretas, kad padėtų palaidoti į Geidžiūnų kapines. Kreipėsi į kaimynus, gyventojus to kaimo, kad priimtų į savo bendriją“.

Toliau – iškilmingas lydėjimas į kapines, prie gėlėmis papuoštos kapo duobės sakomos iškilmingos kalbos, giesmės. Artimieji beria po žemės saują į duobę, leidžiamas karstas, giedama (Bortkūnas 2003; Maceina 2014; A. J., M. B; K. R.). M. B. eilėraštyje, skirtame brolio palaidojimui, rašė: „Žemelė sava lietuviška karstą barbeno, bučiavo tave.“

Kaip įprasta, po laidotuvių buvo rengiamos šermenys – artimieji visus laidotuvių dalyvius kviesdavo susėsti prie bendro stalo „gedulingos vakarienės“ (Bortkūnas 2003).

Ant supilto kapo artimieji pastatydavo antkapinį paminklą arba ant visai šeimai skirto paminklo iškaldavo perlaidoto asmens vardą, pavardę ir gimimo bei mirties datas. Kai kurie nurodydavo ir perlaidojimo metus, pažymėdavo, kad tai buvęs tremtinys. Tai paskutinis iš tremties parvežtam mirusiajam skirtas atskiras veiksmas – nuo tol jis tampa vienu iš daugelio giminės mirusiųjų, kuriam apeigos atliekamos kartu su kitais, – lancomas kapas, sakomos maldos, degamos žvakutės,

sodinamos gėlės. Mirusysis grįžo į savo žemę ir į savo šeimą. Dabar jis gali ramiai ilsėtis, nes jam nebereikės klajoti, o artimieji neberegės sapnuose jo vienišo, sušalusio ir alkanos.

PAREIGA MIRUSIESIEMS

Mirusiųjų palaikų parvežimas į Lietuvą užbaigia ne tik mirusiojo kelionę, – kartu baigiasi ir artimųjų išpareigojimas, nedavęs jiems ramybės, kaip neįvykdytas paskutinis velionio noras, jo priešmirtinė svajonė. „Saviškius parsivežti ir palaidoti savose kapinaitėse svarbu ir gyviesiems“, – rašė P. Bielskis (2012). Žmonės, kurie keliavo į Sibirą palaikų, šią sunkią kelionę dažnai apibūdina žodžiu „pareiga“:

Mano svajonė, mano uždavinys ir pareiga – parsigabenti tėvelio palaikus iš tolimojo Sibiro, išsipildė (Kaunietis 2013: 460).

1989 m. birželio 29 dieną su labai brangiu ryšulėliu grįžau į namus, išpildžiau Mamytės svajonę, savo pareigą ir svajonę (iš P. Motiekienės laiško 1990 08 27, LGGRTC).

D. V.: Kaip jūs jautėtės po visko?

Pareigą atlikus. Jaučiausi, kad gerai, kad taip padariau, [nuvažiavau] broliuką parsivežt. Mamos skausmą visada atsimindavau, kaip ji raudėjo [netekusi sūnelio].

D. V.: Pareiga kam?

Pareiga šeimai, broliukui, tėvams (A. L., LTRF cd 1133).

Kai kuriais atvejais palaikų parvežimas į Tėvynę rėmėsi mirusiajam dar gyvam esant duotu pažadu. R. V. Plančiūnienė, daug kilometrų nukeliavusi per taigą pėsčiomis, rašė: „Įvykdėme prašymą mamos, nes sirgdama vis kalbėjo, kad labai noriu numirti Lietuvoje ir pasilaidoti su bažnyčia“ (LGGRTC). Kartais pažadas veikia kaip įžadas. Apie tai pasakojo Julius Činčikas, kuris dar 1974 m., giliame sovietmetyje, keliavo į Sibirą parvežti palaikų:

Man ir šiandien stovi akyse mamos laidotuvių vaizdas. Prie jos kapo stovėjęs mūsų giminaitis Jonas Valonis, padėjęs prižiūrėti mamą ligoninėje, tuomet liūdnei ištarė: „Didžiausias mano troškimas būti palaidotam Lietuvoje.“ Tuomet šie jo žodžiai mane, vienuolikmetį, labai sukrėtė. Netrukus jis ir pats atgulė toje pačioje duobėje šalia mamos. O aš daviau sau žodį išpildyti jo valią ir [taip pat] parsivežti mamą (Klimaitė 2010).

Didžiausiu išbandymu kelionėje į Sibirą buvo ne fiziniai sunkumai ar biurokratinės kliūtytys, bet nuogaštavimas, kad nepavyks rasti mirusiojo kapo. Ekspedicijų vadovas Antanas Petrokas rengdamasis kelionėms būkštavo, kad žmonės neatlaikys susitikimo su savo sunkia praeitimi, grįžimo į tremties vietas, kur kentė badą, šaltį, pažeminimus, artimųjų netektį. Tačiau kur kas skaudesnis tremtiniam buvo ne asmeninis skausmas, bet žinia, kad jų artimųjų kapai neberandami ar sunaikinti. Kai viena ekspedicijoje dalyvavusi pagyvenusi pora pirmą dieną nerado dukters kapo, vyrą ištiko širdies priepuolis. „Tačiau kokia paguodžianti valanda buvo šiai porai kitą dieną, kai buvo atrastas brangus kapas“, – prisiminė A. Petrokas (Vakaris 1989).

Panašai rašo Jonas Kirlys:

Šiais laikais vaikai važiuoja į Sibirą, kad iš ten į savo tėvynę, tėviškę parsivežtų žuvusių tremtinių, kalinių tėvų, brolių kaulelius, išmaišo Irkuto, Krasnojarsko, Chabarovsko, Vorkutos, Intos taigas, ieškodami jų palaidojimo vietas. Ieškodami pereina kemsynus, perkasa, išvarto kartais ištisus brūzgynus. Ir jei neranda, grįžta tuščiomis su žaizda širdyje.

Suradę, parveža į tėvų kapus, palaidoja kapinėse ir nusiramina, atsikvepia lengviau. Ką galėjau, padariau, kad tavo siela, Motin, Tėve (sesuo, broli), ramiai ilsėtųsi“ (Kirlys 2007).

Įvykdę pareigą, velionio artimieji jautėsi laimingi. Regina Plančiūnienė prie nuotraukos, kurioje ji su vyru ir broliu keliauja per taigą, maišuose nešdami palaikus, rašė: „Grįžtame laimingi su palaikais“ (LGGRTC, užrašas prie fotonuotraukos 6362). „Aš buvau laimingas iš laimingiausių, kad tėčio palaikus parsigabenau iš Sibiro į Tėvynę ir juos palaidojau šalia mamos Pandėlio parapijos kapinėse“, – prisiminė R. Kaunietis (Kaunietis 2013: 467). „Mano širdis džiaugėsi“, – sakė Julius Činčikas, parvežęs mamos ir kito artimo giminačio palaikus (Klimaitė 2010). A. Jurkėnienė pabrėžė, kad jausmas, apėmęs parsivežus ir palaidojus tėvų kaulus, nežiūrint liūdesio ir gaudulio, buvo toks malonus, kad net ir šiandien tai prisimenant yra gera. P. Motiekienė 1990 m. rašė: „Ačiū Dievui, kad dagyvenau, spėjau atsiimti patį didžiausią turtą – Mamytės nors palaikėlius“; „Kuo daugiau sugebėsime gražinti palaikų į Lietuvėlę amžinam poilsiui, kuo daugiau čia bus surinktų iš visų sąvartynų Tėviškės sūnų ir dukrų palaikų ir katalikiškai palaidota, tuo mes būsime geresni, laimingesni ir turtingesni. Būsime stipresni“ (iš

P. Motiekienės laiškų A. Morkūnui 1990 08 27 ir 1990 10 20, LGGRTC).

Nors pasakojimai apie tremtinių palaikų parvežimą iš Sibiro ir jų palaidojimą Lietuvoje primena neseniai vykusius istorinius įvykius, tačiau jie liudija ir tęsia seną tradiciją, pagal kurią gyvieji privalo atlikti pareigas mirusiesiems: palaidoti juos tinkamoje vietoje ir atlikti reikalingas apeigas. Apie šią tradiciją byloja ir XIX–XX a. I pusės tautosakos tekstai, ir XX a. pabaigos įvykiai. Abiem atvejais laidotuvių ritualas atliekamas siekiant permainingos ir gyvųjų, ir mirusiųjų pasaulyje: velionis, jo kaulus palaidojus tėvynėje, gali ramiai iškeliauti į mirusiųjų šalį, o artimieji, išpildę pareigą, tampa ramesni, stipresni, laimingesni. Lemtingas šių pasikeitimų objektas, magiškas raktas yra patys mirusiojo kaulai – ilgaamžiškiausia žmogaus kūno dalis, po mirties tampanti giminės nuosavybe ir turtu. Mirusiųjų tremtinių kaulų parvežimas ir palaidojimas tėvynėje – keliems dešimtmečiams atidėtas laidojimo ritualas – 1989–1991 m. buvo atliktas. Tai stipri prigimtinės kultūros apraiška moderniojoje lietuvių kultūroje.

PATEIKĖJŲ SĄRAŠAS

- A. B. – Aliona Beinaravičienė, buvusi tremtinė, g. 1940 m. Pakalniškių k. (Skuodo r.), gyv. Kaune. 1990 m. vyko parsivežti tėvo palaikų į Bolšaja Rečką (Irkutsko sr., RSFSR). Kalbėtasi 2014-08-01, 2014-08-06.
- A. J. – Aldona Jurkėnienė, buvusi tremtinė, g. 1935 m. Geidžiūnų k. (Biržų r.), gyv. Kaune. 1989 m. kartu su broliu vyko į Čeremchovą (Irkutsko sr., RSFSR) parsivežti tėvo ir motinos palaikų. Kalbėtasi 2014-03-27.
- A. L. – Alma Lapinskienė, buvusi tremtinė, g. 1946 m. Birkavėnų k. (Šilutės r.), gyv. Vilniuje. 1990 m. vyko į Artiuginą (Krasnojarsko kraštas, RSFSR) parsivežti brolio palaikų. Kalbėtasi 2014-07-03.
- B. P. – Birutė Papeckienė, buvusi tremtinė, g. 1930 m. Kvečių k. (Kretingos r.). 1959 m. jos tremtyje žuvęs vyras buvo pargabentas į Lietuvą. 1990 m. vyro sesuo vyko parsivežti tėvo palaikų į Bolšaja Rečką (Irkutsko sr., RSFSR). Kalbėtasi 2014-07-28.
- D. R. – Domas Rakštys, buvęs tremtinys, g. 1935 m. Mergiūnų k. (Joniškio r.), gyv. Vyčiaus k. (Kauno r.). 1989 m. kartu su žmona vyko į Taljaną (Irkutsko sr., RSFSR) parsivežti žmonos brolio palaikų. Kalbėtasi 2011-11-26, 2013-04-01, 2013-10-19.
- I. Š. – Irena Špakauskienė, buvusi tremtinė, g. 1928 m., gyv. Kaune. 1989 m. vyko į Tit Arų salą Lenos upės deltoje prie Laptevų jūros (Jakutijos ASSR, RSFSR) parsivežti motinos palaikų. Kalbėtasi 2014-07-16, 2014-08-06.
- J. M. – Jonas Markauskas, g. 1946 m. tremtyje, Trofimovske. 1989 m. vyko į tremties atminimo įamžinimo ir palaikų perlaidojimo ekspediciją Lenos deltoje. Gyv. Kaune. Kalbėtasi 2014-07-16.

- K. R. – Kazimiera Rakštienė, buvusi tremtinė, g. 1937 m. Vyčiaus k. (Kauno r.). 1989 m. vyko į Taljaną (Irkutsko sr., RSFSR) parsivežti brolio palaikų. Kalbėtasi 2011-10-06, 2011-11-26, 2013-04-01, 2013-10-19.
- M. B. – Monika Bašinskienė, buvusi tremtinė, g. 1932 m. Vyčiaus k. (Kauno r.), gyv. Pagirių k. (Kauno r.). 1989 m. jos brolio palaikai buvo giminių pargabenti iš Taljano (Irkutsko sr., RSFSR). Kalbėtasi 2011-10-06.
- R. K. – Romas Kaunietis, g. 1944 m. Buivydžių k., Rokiškio r., gyv. Panevėžyje. 1989 m. vyko į Tangutą (Irkutsko sr., RSFSR) parsivežti tėvo palaikų. Kalbėtasi 2013-01-01.
- V. P. – Vladas Papeckis, buvęs tremtinys, g. 1929 m. Pakalniškių k. (Skuodo r.), gyv. Kretingoje. 1990 m. vyko parsivežti tėvo palaikų į Bolšaja Rečką (Irkutsko sr., RSFSR). Kalbėtasi 2014-07-28.

SANTRUMPOS

- ATU – Uther Hans-Jörg 2004. The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography, part I: Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction; part II: Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales; part III: Appendices, *FF Communications*, 2004, No. 284–286.
- BsTB – *Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka VI: Lietuviškos pasakos, 2.* Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas. Įvadą ir paaiškinimus parašė Leonardas Sauka. Vilnius: Vaga, 2003; VII: *Iš gyvenimo vėlių bei velnių.* Surinko Jonas Basanavičius. Parengė K. Aleksynas. Pabaigos žodį ir paaiškinimus parašė L. Sauka. Vilnius: LLTI, 1998; X: *Ožkabilių dainos, 2.* Melodijas parengė Eligija Garšvienė. Vilnius: LLTI, 1998; XI: *Įvairi tautosaka iš rinkinių.* Surinko Jonas Basanavičius. Parengė K. Aleksynas, L. Sauka. Įvadą ir paaiškinimus parašė L. Sauka. Vilnius: LLTI, 2002; XII: *Juodoji knyga.* Surinko Jonas Basanavičius. Sudarė K. Aleksynas. Parengė K. Aleksynas, L. Sauka. Įvadą ir paaiškinimus parašė L. Sauka. Vilnius: LLTI, 2004.
- DŽT – Simonas Daukantas. *Žemaičių tautosaka, II: Pasakos, patarlės, mįslės.* Parengė Kostas Aleksynas, Kazys Grigas, Leonardas Sauka. Vilnius: Vaga, 1984.
- KbLPTK – Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas, T. 3: Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavimai. Legendos.* Vilnius: LLTI, 2002.
- KrvP – Vincas Krėvė-Mickevičius. *Patarlės ir priežodžiai, I–III.* Kaunas: Humanitarinių mokslų fakulteto Tautosakos komisijos leidinys, 1934–1937.
- LGGRTC – Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centro Memorialinio departamento Atminimo programų skyriaus archyvas
- LkD – Laiko atodangos. Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos dešimtmetis. 1988–1998. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga.
- LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai, saugomi Lietuvių tautosakos rankraštyne Lietuvių literatūros ir tautosakos institute
- LPP – *Lietuvių patarlės ir priežodžiai: sisteminis sąvadas. II: E–J.* Sistemos autorius Kazys Grigas; parengė Giedrė Buftienė, Kazys Grigas, Lilija Kudirkienė, Rasa Kašėtienė,

Dalia Zaikauskienė. Redagavo Lilija Kudirkienė (vyr. redaktorė), Rasa Kašėtienė. Vilnius: LLTI, 2008.

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas

LTRF – Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka

LTRFt – Lietuvių tautosakos rankraštyno fototeka

VU BR – Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštynas

LITERATŪRA

Bielskis 2012 = Petras Bielskis. Gyvenimai, tapę relikvija. Iš: *XXI amžius*, 2012-09-14, 34(2009). Prieiga per internetą: http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2012/09/14/fondasa_07.html [žiūrėta 2014-01-12].

Bortkūnas 2003 = Jurgis Bortkūnas. Kaip parvežėme mamos palaiikus. Iš: *XXI amžius*, 2003-08-29, Nr. 66. Prieiga per internetą: http://xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20030829/mums_03.html [žiūrėta 2014-01-15].

Daukantas 1976 = Simonas Daukantas. *Raštai*, I–II. Sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Vytautas Merkys. Vilnius: Vaga.

Dirgėla 1990 = Petras Dirgėla, *Tranų pasaulis: esė apie vaikišką meilę namams ir kapams*. Vilnius: Lithuanus.

Didelytė 2011 = *Gražinos Didelytės Lietuva*. Sudarė Vygandas Čaplikas. Vilnius: Petro ofsetas.

Ekspedicijos... 2018 = Ekspedicijos „Lena 89“ istorija: tautos atminties ženklai, palikti atšiauriame Sibire. Iš: *diena.lt*, 2018-06-15. Prieiga per internetą: <http://www.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/ekspedicijos-lena-89-istorija-tautos-atminties-zenklai-palikti-atsiauriame-sibire-868643> [žiūrėta 2018-12-15].

Flige 2008 = Irina Flige, Lietuvių tremtinių atminimas šiuolaikinėje Rusijoje. Iš: *Genocidas ir rezistencija*, 2(24). Prieiga per internetą: <http://www.genocid.lt/centras/lt/730/a/> [žiūrėta 2014-01-02].

Grinkevičiūtė 1989 = Dalia Grinkevičiūtė, Lietuviai prie Laptevų jūros. Iš: *Amžino įšalo žemėje*. Sudarė Aldona Žemaitytė. Vilnius: Vyturys, 1989, 20–45.

Gudonytė 2013 = Eglė Gudonytė, *Karta nuo Sibiro*. Vilnius: Mintis.

Ignatavičius 1992 = Eugenijus Ignatavičius, Stovi Šiaurėje vienišas kryžius. Iš: *Kryžius šiaurėje*. Sud. E. Ignatavičius. Vilnius: Vyturys, 422–454.

Jasiūnaitė 2001 = Birutė Jasiūnaitė, Dėl vienos keiksmo formulės kilmės. Iš: *Tautosakos darbai*, 15(22), 136–140.

Karstai iš Sibiro... 1989 = Karstai iš Sibiro: Sibiro tremtiniai sugrįžta į Lietuvą amžino poilsio. Iš: *Draugas*, 1989-08-04, 80, p. 1. Prieiga per internetą: http://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-08-04-DRAUGAS-i7-8.pdf [žiūrėta 2018-12-01]

Kaunietis 2013 = Romas Kaunietis. *Jeį laisve nebūčiau tikėjęs*. Buivydžiai–Panevėžys, [leidykla nenurodyta].

Kirlys 2007 = Jonas Kirlys. Mintys gūdžią Vėlinių naktį. Iš: *XXI amžius*, 2007-10-31, Nr. 81(1578). Prieiga per internetą: http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2007/10/31/laik_03.html [žiūrėta 2014-01-12].

Klimaitė 2010 = Violeta Klimaitė. Apie laisvę sužinojo per savo jubiliejų. Iš: *Druskonis*: Druskininkų krašto savitraštis, 2010 m. kovo 12–18 d. Nr. 10 (1047). Prieiga per internetą: <http://www.druskonis.lt/beta/2010-03-12/index.php?id=laisve> [žiūrėta 2014-01-12].

Maceina 2014 (1994) = Algimantas Maceina. Juoda dėžė [dokumentinis filmas]. In: *Lietuvių dokumentinio kino antologija*, DVD 2. Vilnius: Meno avilys.

Poderytė 1989 = Vanda Poderytė. Tautos laisvę ir garbę ginant. Iš: *Tremtinys*, 1989 m. liepa, Nr. 11, 1–2.

Putna 2004 = Vytautas Putna. Ilgas kelias į Lietuvą. Iš: *Tremtinys*, 2004-08-05, nr. 32(613), 1, 5.

Samulionytė 1998 = Janina Samulionytė. Mirusiųjų paminėjimas – Džiedai. Iš: *Liaudies kultūra*, Nr. 5, 32–41.

Simėnas 1990 = Antanas Simėnas. Sunkus sugrįžimas. Iš: *Tremtinys*. 1990 m. rugpjūtis, 10(25), 1.

Skučaitė 2007 = Virginija Skučaitė. Juodoji istorijos knyga – vis dar be pabaigos. Iš: *Kauno diena*, 2007-06-16. Prieiga per internetą: <http://kauno.diena.lt/dienrastis/kita/juodoji-istorijos-knyga-vis-dar-be-pabaigos-48151> [žiūrėta 2018-09-15].

Stašaitis 1990 = Jonas Stašaitis. Mirusieji nori sugrįžti. Iš: *Tremtinys*, 1990 m. vasaris, Nr. 3(18), 6.

Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1998 = Daiva Vaitkevičienė, Vyktintas Vaitkevičius. Mirtis, laidotuvės ir atminai. Iš: *Tautosakos darbai*, 9(16), 204–264.

Vakaris 1989 = Gediminas Vakaris. Tėvynėje. Iš: *Laiškai lietuviams*, 1989, Nr. 10 (lapkritis), 353–356. Prieiga per internetą: <http://laskailietuviams.lt/index.php/1989m-10-lapkritis/6956-tevyneje> [žiūrėta 2018-12-16].

Vyšniauskaitė, Kalnius, Paukštytė 1995 = Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis.

“LET IT BE GOD’S WILL TO NOT LEAVE MY BONES IN FOREIGN LANDS”: RETURN OF THE REMAINS OF SIBERIAN EXILES TO THEIR HOMELAND

Daiva VAITKEVIČIENĖ

In 1988–1991, when the opportunity arose to travel to locations of exile, Lithuanians went to Siberia to bring back to Lithuania their deceased family members. Stories about bringing back the remains of family members from Siberia and their burial in Lithuania, reminds of recent historical events in Lithuania, yet they are also witness to and continuation of an old tradition, according to which the living are required to perform their duties to the dead: to bury them in the right place and perform the necessary rituals. This tradition can be found in folklore texts from the 19th–early 20th c. Funerary rituals are performed with the aim of bringing change in the worlds of the living and the dead: the deceased, when their bones are buried in their homeland, can finally leave to the land of the dead, while their family, having performed their duties, become calmer, stronger, happier. The fateful object of these changes, the magical key, are the bones of the dead – the most durable part of the human body, after death becoming the family’s property and treasure. Bringing back the bones of deceased exiles and burying them in their homeland – a burial ritual that was delayed for several decades – was performed in 1989–1991. This is a strong manifestation of innate culture in modern Lithuanian culture.

TIT ARŲ SALA 2017-AISIAIS

Gedimino ANDRIUKAIČIO nuotraukos

Tit Arai – tai suneštinio smėlio sala Lenos deltoje, jau už poliarinio rato. 1942 m. rugpjūčio 23 d. iš Altajaus krašto į ją buvo atitremti 454 Lietuvos gyventojai, apie pusę jų mirė pirmąją žiemą. 1943 m. saloje įkurtas žvejybos ūkis, 1944 m. – septynmetė mokykla. Iki 1960 m. tremtiniams išvykus gyvenvietė sunyko, liko kapinės. 1989 m. ekspedicijos daugelio tremtinių palaikus parvežė į Lietuvą, pastatė 2 paminklinius kryžius. 2017 m. Tit Arus lankė ekspedicijos „Lapteviečių pėdomis“ dalyviai – Gediminas Andriukaitis, Viktoras Šiurgotas, Darius Vilkišius ir Vigimantas Girnys.

Iš ekspedicijos dienoraščio:

„Tikėjomes rasti sunykusią žvejybos bazę ir kelis brakonierius, o sutikome dviejų jaunų vyrų valdomą žvejų brigadą. Krante kyla naujas žuvies perdirbimo cechas, namuose – internetas ir palydovinė TV, planuose – 9 kambarių svečių namai turistams... Išgirdę apie mūsų siekį

sutvarkyti Tit-Arų kapines vyrai mandagiai pasiūlė padėti.<...>

Dirbame prie kapinių. Užkasėme nupustytus karstus, atstatėme nuvirtusius kryželius. Dabar pagrindinė mūsų užduotis – sutvirtinti akmeninio paminklo pamatus. Tai bus nelengvas darbas – vien smėlio reikia sunešti apie 15–20 tonų, dar porą tonų velėnos, kuria dengsime nuo pustymo smėlio pamatą (kitų tinkamų medžiagų saloje nėra). <...>

Vietos žvejai mums nemažai pagelbėjo: gavome lentų, benzopjūklą ir keturratį savo naudojimui. Su pastaruoju susivežėme velėną smėlio pylimo uždengimui. Prie paminklo dirbome beveik 5 d. – sukalėme du rentinius, kurių pagalba suformavome smėlio pylimą. Į pylimą sukalėme kuolus ir apipynėme vytelėmis (kaip mūsų kopose). Į suformuotą tinklą sudėjome velėną. Žaliuojanti kalva, tikėsime, laikys lakų smėlį ne vienerius metus.“

Išsamiau: www.zymes.lt

Reisinis laivas „Mechanik Kulibin“ artėja prie Lenos deltos.

Stolbų („Stolb“) sala, kurioje buvo gyvenvietė ir kalėjimas. Jų nebelikę nė ženklo.

Tit Arų pastatai. Už jų – uolos jau kitame Lenos krante.

Tvirtinami 1989 m. ekspedicijos pastatyto paminklo (jo autorius - Sigitas Mickevičius) pamatai.

1989-aisiais Tit Arų tremtinių kapinėse pastatytas kryžius (autorius – Vidas Gibavičius).

Įėjimas į tremtinių ir kalinių rankomis iškirstą ledainę („lednik“), kuri naudojama iki šių dienų.

Tremties laikus menantis žuvies sūdyimo cechas („zasolka“) ir žuvies sūdyimo statinės („čianai“).

Amžiname įšale iškirta ledainė („lednik“) – vienas įspūdingiausių Tit Arų istorinių statinių. Antrame požeminiame sandėlio aukšte temperatūra siekia $-15\text{ }^{\circ}\text{C}$.

Apleisti žvejybiniai kateriai ant Tit Arų salos kranto.

Salos pakrantėje – karo relikvai. Kuro statinės mena JAV karinę pagalbą Tarybų Sąjungai pagal Lendlizo sutartį.

Tit Arų žvejų kateriai.

Išlikę seni ir naujai pastatyti Tit Arų gyvenvietės pastatai.

KŪNAS – SIELOS DRABUŽIS

Dainius RAZAUSKAS

Straipsnyje nagrinėjama nuo seno plačiai pasaulyje žinoma kūno kaip sielos drabužio metafora. Remiamasi kuo įvairiausių tradicijų duomenimis, įtraukiant atitinkamus baltiškuosius, kurie, atsidūrę deramame kontekste, iškart suspindi savo giliausia prasme. Galų gale išryškėja bendresnis kūno kaip sielos apvalkalo vaizdinys, kurio vienas konkretesnių įvaizdžių kaip tik yra drabužis. Pakeliui neišvengiamai iškyla ir atitinkama nuogumo simbolika.

Nelietuviškų asmenvardžių originali rašyba pateikta straipsnio gale.

Reikšminiai žodžiai: kūnas, drabužis, mitinis pasaulėvaizdis.

■ Žmogaus kūnas visuotinai prilyginamas drabužiui. Antai Šiaurės Amerikos indėnai delavarai, arba lenapai, kaip jie patys save vadina, sako: „Žmogus turi dvasią, o kūnas yra tarsi tos dvasios apdaras.“¹ Kitame pasaulio krašte ir kitu laiku, senovės indų „Rigvedoje“ (I.116.10) užsimenamas mitas apie Ašvinų (kitaip Nasatjų) atjaunintą Čjavaną, jo seną kūną pakeičiant nauju, ir sakoma: *jūjurūšo nāsatyotā vavrīm prāmuñcatāṁ drāpīm iva cyāvānāt* „Nasatjai, seną kūno apvalkalą nusmaukėte lyg drapanas nuo Čjavanos“ (vedų *vavri* pažodžiui yra ‘apvalkalas’, atitinkamuose kontekstuose ir savaime vartojamas kūno reikšme, kaip sielos apvalkalas², o *drāpī* ‘drabužis, drapanos’ tiesiog etimologiškai siejamas su lie. *drāpanos*³). Paskui dar (V.74.5): *prā cyāvānāj jūjurūšo vavrīm ātkarñ ná muñcathāḥ / yūvā yādī kṛthāḥ pūnar...* „Nuo Čjavanos seną kūno apvalkalą nusmaukiate tarsi apdarą, / Kai jauną darote (jį) vėl“. Ir paskui dar visai kitame kontekste, trumpai drūtai (VIII.3.24): *ātmā pitūs tanūr vāsa* „Dvasia – penas, kūnas – drabužis“.

Itin išraiškingai ši metafora vėl iškyla „Bhagavatgytoje“ II.22:

*vāsāmsi jīrñāni yathā vihāya navāni gr̥hñāti naro ’parāṇi
tathā śarīrāṇi vihāya jīrñāny anyāni saṁyāti navāni dehī.*⁴

Drabužius sudėvėtus kaip nusimeta (ir) naujus griebia žmogus kitus,

Taip kūnus nusimeta sudėvėtus (ir) kitus užtinka, naujus, įsikūnijantysis.

1 Eliade 1977: 160, Nr. 76.

2 Monier-Williams 1899: 929; Grassmann 1872: 1226. „Rigveda“ visur cituojama pagal Rigveda 2004 ir AufHR I–II ir verčiama atsižvelgiant į nuodugniausią Vakaruose rusiškąjį Tatjanos Jelizarenkovos vertimą Ригведа 1989, 1995, 1999. Atskirai sanskrito daiktavardžių rašomas, kaip priimta Vakaruose, tik kamienas be defiso (trumpojo brūkšnelio) gale.

3 MrhKEWA II: 77 ir kt.

4 SrgBhG: 107; BİBhG: 22, 23; RdhBhG: 108.

Kadangi *dehin* (vardininkas *dehī*) pažodžiui yra ‘tasai, kuris kūnijasi (įsikūnija, išsikūnija, persikūnija)’, taigi ‘kūnautojas, kūnėtojas’ ar panašiai (priesagos *-in-* vedinys iš *deha* ‘kūnas’), o įsikūnija ir išsikūnija juk tas, kas yra nemirtingas, kas iš tikrųjų esti, tai vertimuose jis dažnai ir įvardijamas pačiu Esmiškumu ar Esančiuoju, kaip štai Vydūno: „Kaip žmogus nudėvėtus drabužius atideda ir naujus apsivelka, taip Esmiškumas išgyventus kūnus palieka ir apsireiškia, iš naujo įsikūnydamas.“⁵ Ar Alfonso Bukonto: „Kaip numetę palaikį drabužį / žmonės naują apsivelka rūbą, / sunešiojęs taip seną kūną, / Esantysis žengia į kitą.“⁶ Mums irgi svarbiausia, kad įvairių vertimų apvalkaluose išliktų esmė – kūno prilyginimas drabužiui.

Vaizdinys itin stiprus, tebevertojamas ligi šiol, žinomas ir budizme. Antai neovedantos pradininkas Svamis Vivekananda prieš mirtį prasitarė: „Gali taip nutikti, kad man pasirodys laikas palikti kūną – nusimesti jį kaip sudėvėtą drabužį.“⁷ Netgi dabartinis Dalai Lama XIV yra pasakęs: „Apie mirtį stengiuosi galvoti kaip apie susidėvėjusio drabužio pakeitimą.“⁸ Arba kitaip: „Tad sąmonei tekant nenutrūkstamu srautu, mirtis yra tarsi persirengimas kitais drabužiais, kai senojo kūno jau nebeįstengiamo ilgiau puoselėti.“⁹ Ir senosios Tibeto bono (*bön*) tradicijos atstovas Jongdzinas Lopėnas Tensinas Namdakas sako: „Mes nuolat keičiame savo kūną, kaip kad nuolat keičiame savo drabužius.“¹⁰

Vaizdinys itin archajiškas, žinomas toli gražu ne tik Rytuose. Panašiai Senovės Graikijoje

5 Vydūnas 1992: 424.

6 SRP: 386.

7 Vivekananda 1990: 36.

8 Sogjalas 2011: 9.

9 Dalai Lama 2012: 82–83.

10 Ermakov 2008: 528.

Platonas pasitelkia audėjo ir jo nusiaustų apsiaustų įvaizdį. Pasak jo („Faidonas“ 87.c–e), „šis audėjas, sudėvėjęs ir vėl nusiaudęs daug tokių apsiaustų, daug jų sunėšiojo <...>. Manau, kad tas pats įvaizdis tiktų sielos santykiui su kūnu, ir jeigu kas nors šitaip apie juos kalbėtų, tinkamai, mano galva, šį santykį apibūdintų. Siela esanti ilgaamžė, – pasakytų jis, – o kūnas silpnėsnis ir trumpaamžiškesnis; kita vertus, kiekviena siela sunėšioja daug kūnų, juo labiau jei gyvena daug metų: mat, jei kūnas ir yra bei žūsta žmogui dar gyvam esant, siela visuomet naujai nusiaudžia tai, kas susidėvi“¹¹. Džesperio Svenbrou ir Džono Šeido išvada: „Siela tad yra apvilktą kūnu kaip drabužiu (kurį ji pati nusiaudžia).“¹²

Panašiai „Valstybėje“ (620.c) pasakojama apie juokdarį Tersitą, aname pasaulyje, prieš iš naujo gimstant, „apsirengusį beždžione“ (*πιθηκον ενδυομενην*)¹³. Pasak Dž. Svenbrou ir Dž. Šeido, graikų veiksmožodžio *ενδυειν* „vestimentarinės reikšmės nederą išleisti iš akių: graikų kalboje iš tikrųjų žmogus gali *ενδυεσθαι* tiek drabužį (pavyzdžiui, *στολη* ‘drabužis, apdaras’), tiek kūną. Toks kalbėjimo būdas regimai mena sielą dėvint kūną kaip drabužį, kurį ji apsivelka grįždama iš ano pasaulio. Taip antai sako Empedoklis, kurio siela patyrė kelias reinkarnacijas, pasakodamas apie Gamtą (ar kažką panašaus), ‘kuri aprenigia (*περιστελλουσα*) (sielą) nauju kūno apsiaustu (*σαρκων... χιτωνι*)’. Empedoklio pavartotas veiksmožodis *περιστελλειν* yra lygiai taip pat susijęs su apranga kaip *ενδυεσθαι* (*στολη* ‘drabužis, apdaras’ išties yra jo vedinys). Cituotame fragmente sielos apsirengia chitonais, o tai irgi gali būti reikšminga. Sykį iškilęs, šis kūno, kaip audinio, įvaizdis pasidaro nebeprisklausomas nuo reinkarnacijos, ir kūnas imamas suvokti kaip audinys netgi tų, kurie nusiteikę antipitagoriškai, kaip Hērakleitas.“¹⁴

11 Platonas 1999: 70.

12 Scheid, Svenbro 2001: (161–)162.

13 Scheid, Svenbro 2001: 160–161. Perdėm „literatūriniam“ lietuviškame Jono Dumčiaus vertime įvaizdis pradingęs. Pirminiame vertėjo variante: „Tarp paskutiniųjų jis matęs juokdario Tersito sielą – ji pasirinkusi beždžionės įvaizdį“ (Platonas 2000: 410). Suredaguotame: „Tarp paskutiniųjų jis matęs juokdario Tersito sielą – ji pasivertusi beždžione“ (Platonas 1981: 369).

14 Scheid, Svenbro 2001: 161. Pitagoras čia paminėtas todėl, kad būtent jis laikomas Senovės Graikijoje pirmuoju, mokiusiu apie reinkarnaciją.

Platono „Gorgijas“ (523.b–e) pasakoja apie mirusiųjų teismą (anksčiau jie esą būdavę teisiami dar gyvi, prieš pat mirtį):

Krono laikais ir dar neseniai, valdant Dzeusui, žmones dar gyvus teisė patys tebegyvenantys teisėjai, o teismas vyko žmogaus mirties dieną, tad bylos buvo sprendžiamos prastai. Plutonas ir iš Palaimintųjų salų atvykstantys prižiūrėtojai sakydavo Dzeusui, kad pas abu atkeliaują nevertų žmonių. Tad Dzeusas ir tarė: Gana. Aš padarysiu šiam dalykui galą. Dabar bylos sprendžiamos prastai. Mat teisiamieji, – sakė, – teisiami a p s i r e n g ė. Juk teisia gyvuosius. Tad daugelis, – sakė, – turėdami niekingą sielą, v i l k i gražų kūną, kilmę ir turtus. Kai vyksta teismas, ateina daugybė liudytojų paliudyti, kaip teisingai jie gyvenę. Teisėjus visa tai pribloškia, be to, jie ir patys teisia a p s i r e n g ė: jų sielas dengia akys, ausys, apskritai, visas kūnas. <...> Toliau reikia juos teisti b e visos tos a p r a n g o s – teisti m i r u s i u s. Teisėjas taip pat turi būti n e a p s i r e n g ė s, jau m i r ė s, ir pačia siela žvelgti į, iš anksto neįspėjus, mirusio žmogaus sielą.¹⁵

Šiais senyškiais vaizdiniais remiasi ir biologinių kūno audinių sąvoka, perėjusi net į šiuolaikinės anatomijos žodyną. Pasak Dž. Svenbrou su Dž. Šeidu, „jei kam parūptų atsekti histologijos, visai neseno termino, priešistorę arba, kukliau, išsiaiškinti tokio pasakymo kaip ‘kūno audiniai’ kilmę, tvirtą pagrindą pradžia suteiktų ištrauka iš Psalmių (139.13): ‘Nes tai tu sutvėrei mano vidurius, suaudei mane mano motinos iščiose.’ Psalmių autorius gemalo susidarymui nusakyti pasitelkia audimo metaforą.“¹⁶ Bet, kaip ką tik matėme: „Ir Platonui tad gerai žinoma kūno audimo metafora, kuri kaip tik ir parengė dirvą šiuolaikiniam histologijos terminui.“¹⁷

Kadangi ši audimo metafora nuo seno pažįstama tiek graikams, tiek žydams, nestebėtina, kad ji perėjo ir į krikščionybę. Dėl to Mirjam Mencej mums primena, kad, daugelio mokslininkų teigimu, krikščionių Dievo motina Marija didžiumą

15 Platonas 2019: 295; žr. Scheid, Svenbro 2001: 162.

16 Scheid, Svenbro 2001: 157. Biblijos ištrauka mano versta iš autorių cituojamo angliškojo vertimo. Lietuviškai Antano Rubšio verčiama: „Juk tu mano širdį sukūrei, užmezgei mane mano motinos iščiose“ (ŠvR 1998: 953); Algirdo Jurėno: „Nes tu pats sutvėrei mano inkstus, mane surezgei mano motinos iščiose“ (ŠvR 2000: 683). *Histologija* – mokslas apie žmogaus ir daugialąsčių gyvūnų kūno audinius.

17 Scheid, Svenbro 2001: 162.

savo bruožų yra paveldėjusi iš praamžės Deivės Motinos, ir cituoja kelis Anos Bearing bei Džulės Kašford sakinius apie jų nagrinėtą „Didžiąją Motiną, kuri iš savęs verpia gyvybę, suteikdama savo sūnui pavidalą ir kūniškąjį apdarą <...> ji audžia didį gyvenimo audinį – kaip motina su kūdikiu įščiose, iš savo kūno suaudžianti pavidalą naujam gyvenimui“; taigi Švenčiausiosios Mergelės Marijos įvaizdis bei kultas daug bruožų bus perėmęs iš Didžiosios Deivės Motinos, kuri „verpia ir audžia, nes pati yra pirminis <...> augimo, laiko ir lemties įsikūnijimas. Pirmapradė Viešpatė iš savo esybės verpia laiko giją ir suaudžia ją į daiktų audinius, kaip kad moteris savyje suverpia naujos būtybės kūną <...>. Verpimas ir audimas yra būdingi tiek Mergelės Marijos, tiek Didžiosios Motinos užsiėmimai“¹⁸.

Išties, Jėzaus motina Marija, sakoma apokriфуose, audusi Jeruzalės šventyklai uždangą, kurią apaštalas Paulius yra prilyginęs Kristaus kūnui (Žyd 10.20): „Jis atvėrė mums naują ir gyvą kelią pro uždangą, tai yra per savąjį kūną“; o viename XI–XII a. slavų bažnytiniame tekste motinystė, gemalo išnešiojimas tiesiog prilyginamas audimui: *оутръ въ чревъ твоємъ плтъь сътъка са* „tavo įsčių viduje kūnas audžiamas“¹⁹.

Užtat tikrai nėra nepagrįstas Eglės Minelgaitės–Beinorienės apibendrinimas, juolab primenantis kitą artimą – mezgimo metaforą: „Kaip vaismedis ‘mezga’ vaisius, taip įščiose motina ‘audžia’ būsimo kūdikio *kūno audinius* (beje, deivės Austėjos globojama).“²⁰ Be to, ir audimo terminas *užuomazga* ‘pirmasis metmenų užrišimas, mazgas, užuoriša’ perkeltine prasme yra tiek augalų, tiek gyvūnų ‘organizmas, organas pradinėje savo raidos stadijoje ir tiesiog gemalas’²¹.

Tad neatsitiktinai lietuvių mįslėje ir pats audimas bei audimo staklės prilyginamos žmogaus kūnui: *Seni kaulai, naujos žarnos* = staklės ir audėklas²².

Į visa tai jau XIX a. dėmesį buvo atkreipęs žymus rusų mitologas Aleksandras Afanasjevas: „Mūsų protėviai į kūną žiūrėjo kaip į laikiną apdarą, kuriuo apsivelka nemirtinga siela: skandinaviškai ‘kūnas’ yra *līk-amr* (*līk-hamr*), sen. vok. aukšt. *līh-hamo*, anglosaksų *līc-hama*,

flaesc-hama = *körperhemd* [‘kūniškieji marškiniai’], *fleischgewand* [‘kūniškasis drabužis’]; skandinavų *fjadhr-hamr*, anglosaksų *fedherhoma* ‘plunksnuoti marškiniai’ = *vögelkörper* [‘paukščio kūnas’]; skandinavų *ūlfs-hamr* ‘vilko drabužis’ = *wolfskörper* [‘vilko kūnas’]. Šis kūniškasis apvalkalas sukurtas dieviškąja galia, jo dangiškosios verpėjos ir audėjos – likimo deivės dirbo jį savo mikliomis rankomis ir apvilkdavo juo sielą, skirtą žemiškajam gyvenimui. <...> Padavimas apie likimo deivių gimdyvei atnešamą audinį mena būtent šį kūniškąjį drabužį, kuria me siela apsireiškia šiame laikiname pasaulyje. Liaudies legendos pasakoja apie stebuklingus marškinius, augančius kartu su vaiku, kuriam priklauso. Tokius marškinius Marija nuaudė mažyliui Jėzui. Mirtis nuplėšia šį apvalkalą nuo gyvenimo rūpesčių išvargintos sielos, ir išlaisvinta ji sugrįžta į savo dangiškąją tėvynę. Kaip tik dėl nusakytųjų pažiūrų įtakos atsirado tikėjimas laimingais marškiniais (*schicksalshemd*), kuriais apklojamas vos gimęs kūdikis. Šios metaforos, kuri pirmiausia žymėjo žmogaus kūną, reikšmei liaudies sąmonėje išblukus, tokiais marškinėliais imta vadinti tą plėvę ar nuovalą, kuria aptrauktas naujagimis pasirodo iš motinos gimdos.“²³ Taigi: „Pagal senovės tikėjimą, kūnas yra drabužis (*līk-hamr*), kuriuo tam tikram laikui apsirengia nemirtingoji dvasia. Tai likimo deivių padirbti gyvenimo marškiniai, kuriuose į pasaulį ateina naujagimis. Iš čia kaip tik kilo tikėjimas, kad siela gali keisti savo kūniškąjį apdangalą ir taip įsikūnyti čia į vieną, čia į kitą pavidalą. Štai kodėl užsimesdamas gauruotą kailį arba plunksnuotus marškinius (t. y. žvėries arba paukščio kūniškąjį apvalkalą) žmogus pavirsta žvėrimi arba paukščiu, lygiai kaip užmesti žmogaus drabužiai (= *körperhemd*, *fleischgewand*) pasivertėliui turi vėl grąžinti žmogaus pavidalą.“²⁴ Pažymėtinos šiame kontekste vokiečių sakmės apie naktimis skalbiančias deives, kurios, paklaustos, kas gi čia taip vėlai skalbia, atsako, pavyzdžiui: „Tai mes! Šiandien pasimirė malūnininkas, tai mes valome dulkes nuo jo nuodėmingos sielos.“²⁵ Su mirusiųjų nusivilkto „drabužių“ skalbimu tad galima būtų susieti ir taip pat naktimis skalbiančias lietuvių laumes.

18 Mencej 2011: 67–68, žr. 66; vidinė citata iš Baring, Cashford 1993: 559, daugtaškiai Mencej.

19 Мурьянов 1982: 54.

20 Minelgaitė–Beinorienė 2018: 52.

21 LKŽ XVII: 735.

22 Stundžienė 1993: 169 (kalba mano subendrinta).

23 Афанасьев 1995 III: 178–179; dėl minėtų skandinaviškų žodžių žr. VrAEW: 208, 356.

24 Афанасьев 1995 III: 269–270.

25 Афанасьев 1995 III: 180.

Būtina pridurti, jog ta pati drabužio ir audimo metafora kartojasi (netgi tais pačiais Platono žodžiais, liudydama seną tradiciją) vėlyvojo helėnizmo sinkretiniame „Hermetiniame rinkinyje“ (VII.3): „Pirmiausia nusimesk savo rūbą (χιτωνα), kurį dėvi, tą neišmanymo dangą, blogio audinį, nuodėmės gniaužtą, tamsos apsiaustą, gyvąją mirtį, jaučiantį lavoną, vaikščiojantį kapą“ ir t. t.²⁶ Kitame hermetizmo veikale, sutrumpintai vadinamame „Asklepijas“, sakoma (7.b), kad medžiagiškąją žmogaus dalį „sudaro kūnas, kuris žmoguje yra jo dieviškosios dalies apvalkalas“²⁷. Gnostikai kūną prilygino tiek drabužiui, tiek laikinam būstui, pavyzdžiui, palatinei (kuri yra savotiška tarpinė grandis tarp namo ir drabužio); mandėjų šventraštyje „Gynza“ (461) siela skundžiasi: „Vargą ir sielvartą kenčiu šiame kūno drabužyje, kuriame jie mane čion įmetė. Kiekgi kartų turėsiu jį vis nusivilkti, kiekgi kartų turėsiu jį vis apsivilkti, vėl ir vėl malšinti savo agoniją, vis neišvysdamas Gyvenimo tikruosiuose Jo namuose!“; ir pasakojama, kaip Išgelbėtojas pašaukė miegantį Adomą (430): „Išgelbėtojas prisiartino, sustojo prie Adomo pagalvės ir prižadino jį iš jo miego. ‘Kelkis, kelkis, Adomai, nusivilk savo dvokiantį kūną, savo molinį drabužį, savo grandines, savo pančius... nes tavo laikas atėjo, tavo saikas išsipildė palikti šį pasaulį...’“²⁸. Gnostiniuose „Seksto pasakymuose“ (346) irgi primenama ta pati metafora, „jog kūnas [yra] tavo sielos drabužis, tad laikyk jį svarų, nes jis yra nekaltas“²⁹. Ir manichėjų „Partų dainų“ rinkinyje *Angad Rosnan* („Šviesos būtybių gilusis drauge!“) retoriškai klausama: „Kas nuplėš šitą kūną? Kas nuplėš šitą kūną ir aprens mane nauju?“³⁰ Sirų gnostinėje „Giesmėje apie perlą“ siela, prisiminusi savo tikruosius dangiškuosius Namus ir palikdama šį žemiškąjį pasaulį, apie savo buvusį kūną sako: „Nusimečiau nešvarius, suteptus jų apdarus ir palikau jų šalyje.“³¹ Apie dervišų šokį ir jo simboliką Ane-mary Šimel’ pasakoja: „Derviškai, tris kartus lėtai apėję kambarį, kiekvieną kartą bučiuodami piro (mokytojo) ranką, staiga meta šalin savo juodas

mantijas (savo žemiškuosius kūnus) ir pasirodo baltomis amžinosios šviesos mantijomis, sukdamiesi aplink savo ašį ir drauge sukdamiesi aplink centrą.“³² „Drūzai tiki sielų pergimimu: žmogaus kūnas sielai esąs tarsi drabužis, o po mirties siela pereina į naujagimio kūną“³³. Kaip sielos ats(is)-kyrimo nuo kūno užuominą Karlas Gustavas Jungas interpretavo ir Giesmių giesmės eilutes 5.7: „Nuėmė nuo manęs mano galvos skarą sienų sargai“ bei 5.3: „Jau nusivilkau marškinius – kaip galėčiau jais vėl apsivilkti?“³⁴

Pasak Roberto Cenerio, ir senovės iranėnų požiūriu „žmogaus esmė yra siela, o kūnas yra sielos drabužis, kurį ji nusivelka mirdama ir vėl apsivilks per Prisikėlimą“; antai vidurio iranėnų tekste „Denkartas“ (286.8–22) sakoma: „Siela pati savaime yra suvokimo geba vienybėje su valia. Vienybėje su kūnu, kuris yra tos pačios su ja prigimties, jos įrankis arba drabužis, – tai žmogus, kuris savaime yra be nuodėmės“; po mirties, net jeigu būtų patekusi į pragarą, galų gale, dvasių nuskaistinta „ji vėl apsivilks savo drabužį – kūną, tos pačios su ja prigimties, tik nuskaistintą nuo Piktojo teršalų. Tuomet ji džiaugsis palaimos pilnatvėje, netrikdoma per amžių amžius“; o kitur (260.13) dar paaiškinta: „Be to, kūnas sielai reikalingas taip pat kaip kūnui drabužis. Ir kaip žmogui gėda vaikščioti nuogam, argi ne daug labiau gėda turėtų būti sielai pasirodyti prieš savo Kūrėją neapsirengusiai?“³⁵ Vis dėlto, pasak XVII a. persų autoriaus Mir Damado, tikrasis išminčius „yra tas, kuris kūną palieka kaip tuniką“³⁶.

Taigi nuostata gali keistis, bet metafora išlieka: kūnas yra drabužis, nusivelkamas mirštant ir vėl apsivelkamas iš naujo įsikūnijant (persikūnijant), (at)gimstant. Antai, pasak Algirdo Patacko ir Aleksandro Žarskaus, motina „besileidžiančią į erdvės ir laiko pasaulį sielą a p v e l k a žemiškuoju r ū b u – k ū n u“³⁷. Arba, kaip ką tik ma-

26 Uždavinys 2005: 185.

27 GT: 99.

28 Jonas 2001: 56, 85.

29 NHL: 506

30 GB: 645 (žr. 639).

31 Jonas 2001: 115 (žr. 118–119; plg. Jonas 2007: 39, 40); GB: 392 (žr. 387); Henderson, Oakes 2001: 157.

32 Cit. iš Bayat, Jamnia 2003: 146.

33 Dafnis 2017: 53. „Drūzai – Viduržemio jūros rytiniame krante paplitusi religinė grupė, įkurta Egipte XI a.; šiandien jie telkiasi Libane, Sirijoje ir Izraelyje. Tikėjimas Dievą apsireiškus žmogaus pavidalu yra svarbiausia, pamatinė drūzų religijos dogma. Iš esmės tai ne ritualais ar apeigomis išreiškiamą tikėjimų sistema, o veikiau savotiška neoplatonizmo filosofijos atmaina“ (ten pat: 46).

34 Jung 1977: 49, išn. 66. Biblija čia mano cituota pagal Algirdo Jurėno vertimą (ŠvR 2000: 747).

35 Zaehner 2003: 275 ir 273–274.

36 Uždavinys 2005: 254.

37 Patackas, Žarskus 2002: 365.

tème, siela įsivaizduojama apsirengianti dangiškais apdarais per galiausiai Prisikėlimą.

Nors neretai sielos apsivalymas ir skaistumas išreiškiamas kaip tik visiško nusirengimo ir nuogumo įvaizdžiu. Antai senovės šumerų didžioji deivė Inana (ir paskui jos įpėdinė babiloniečių Ištar), žengdama į mirusiųjų pasaulį pro septynerius vartus, prie kiekvienų iš jų turėjo nusiimti ir palikti po vieną savo apdaro dalį, kol galiausiai, įžengusi pro septintuosius, liko visiškai nuoga. Sulig Sigito Gedos vertimu iš rusų kalbos:

*Septynetą požemio karalystės sklėsčių atšovė,
Rūmuos Ganziro, kurie priešais požemio karalystę pirmieji, vartus atidarė.
Šviesiajai Inanai byloja:
„Įženk gi, Inana!“
Ir jai, vos tik įėjus,
Edeno vainiką, „Šugurą“, nuo galvos nutraukė.
„Kas gi čia, kas?“
„Paklusk, Inana, visagaliai požemio karalystės įstatymai!
Inana, per požemio apeigas tylėki!“
Ir kai įžengė pro antruosius vartus
Valdžios ir teismo ženklus nulupo...
Ir kai įžengė ji pro trečiuosius vartus,
Lazurito karolius nukabino nuo kaklo...
Ir kada įžengė ji pro ketvirtuosius vartus,
Pakabučius nuo krūtinės nutraukė...
Ir kai pro penktuosius vartus ji įėjo,
Auksines apyrankes jai nuo riešų numovė...
Ir kai pro šeštuosius vartus įėjo,
Tinklėlį „Čionai, čionai, vyre“ nuo krūtinės nutraukė...
Ir kai pro septintus vartus ji įėjo,
Aprišą, karalienių drabužį, nuo strėnų nutraukė.
„Kas gi čia, kas?“
„Paklusk, Inana, visagaliai požemio karalystės įstatymai!
Inana, per požemio apeigas tylėki!“
Ir įėjo jinai ir nusilenkusi prisiartinė.“³⁸*

Visai kaip Marcelijaus Martinaičio „Įžengimas“:

*Įeidamas į čia, palik rūbus,
palik tą lazda, laisvę ir apsiausta,
kas suverpta, nukalta ir išausta –
nė vienas daiktas priimtas nebus.*

38 SRP: 84–85 (daugtaškiai žymi mano praleistus pasikartojimus); žr. Belickis 1972: 223; Klengel-Brant 1981: 82; Eliade 1977: 322–323, Nr. 158 (išsamesniu aprašymu papildytas rusiškas vertimas Элиаде 1998: 313); EIHR I: 63–69 ir kt.

*Įeidamas į čia, numesk rūbus,
jeik į tuščių patalpą kaip stovi,
lyg kad į šaltą sudaužytą stotį –
ir varnos jos kiaurymėse pabus.*

*Įeidamas į čia turi palikt rūbus –
tu pamatysi, kaip suaižo sienas
vijoklių šaknys, kaip suyra sielos,
pavirsdamos į dulkių šviečiančius stulpus.*

*Įeidamas į čia, nuplėšk rūbus:
jie nieko nebereiškia šituos plotuos, –
tik tavo staigiai užsidegęs protas
čia paskutinis spindulys ir bus.“³⁹*

Archajiškus vaizdinius apie sielos nusileidimą į požeminį mirusiųjų pasaulį pro septynerius vartus Gerardas van der Leuvas sugretino su helėniškojo mitraizmo vaizdiniais apie sielos pakilimą į dangiškąjį mirusiųjų pasaulį – irgi pro septynerius vartus ar septynerias duris, kurias mirusiajam tekdavo praeiti kopiant savotiškais aštuonių pakopų laiptais su vartais ant kiekvienos iš pakopų. Mums dabar svarbiausia tai, kad pro kiekvienus vartus žengdamas velionis irgi turėdavo nusivilkti po vieną savo apdaro dalį, ar apvalkalą, kuri apsilviko gimdamas ir kuris čia jau suvokiamas aiškiai simboliškai – kaip atitinkamų sielos juslinių savybių simbolis (tos savybės dar simboliškai siejamos su atitinkamais metalais, savaitės dienomis, planetomis, antikiniais dievais ir t. t.). Taigi praėjusi pro septintuosius vartus, prie kurių (tarsi apatinį drabužį) nusirengė paskutinius savo jusliškumo likučius, ir užkopusi ant aštuntosios pakopos, pasiekusi aukščiausiąją „aštuntąją dangų“, siela visiškai nuoga atsiduria visiškoje Šviesoje.⁴⁰

Panašiai judaizme Enochą (Henochą) du angelai nešę pas Dievą į „septintąją dangų“, kuriame Dievas liepęs arkangelui nuvilkti jo žemiškuosius drabužius ir apvilkti šlovės apdaru. Van der Leuvas apibendrina: „Taigi siela turi būti nurengta – štai tikroji mito prasmė. Nuogumas – būtina sąlyga pelnyti dangiškąjį apdarą.“⁴¹

Visai kaip latvių ketureilyje:

*Dieviņš veda dvēselīti
Pliko, kailu debesīs;
Te palika miežu lauki,
Te mantiņa, bagatība.“⁴²*

39 Martinaitis 1990: 5.

40 Leeuw 1963: 309–310; žr. Cumont 1956: 144–145.

41 Leeuw 1963: 310.

42 LDD: 68, Nr. VIII.14.4; BDS, Nr. 27595. Žr. šio žurnalo

Dievas vedė dvaselytę
Pliką, nuoga dangopi;
Čia paliko miežių laukas,
Čia – manta ir turtas.

Taigi, miręs yra nuogas. Kaip jau matėme, visai atvirai tai pabrėžė Platonas, Dzeuso lūpomis teigdamas, kad mirusių reikia „teisti b e visos tos a p r a n g o s – teisti m i r u s i u s. Teisėjas taip pat turi būti n e a p s i r e n g e s, jau m i r e s“. Vaizdinys – visuotinis, kaip ir kūno-drabužio metafora. Antai Tompsono upės baseino (Britų Kolumbija) indėnai apie savo mirusiųjų pasaulį sako, jog tenai: „Visi nuogi, nors to, regis, nepastebi.“⁴³ Sąsaja išlieka net ir tuomet, kai subuitinama, kaip rusų priežodyje: *С голого – что с мертвого: ничего не возьмешь* „Iš nuogo – kaip iš mirusio: nieko nepaimsi“⁴⁴.

Andrejus Toporkovas yra pastebėjęs, kad „XIX–XX a. pradžios etnografiniuose aprašymuose apdaras, ypač galvos apdaras, iškyla ne tik kaip išorinis kūno apdangalas, bet ir kaip jo pratęsimas, savotiška asmenybės eksteriorizacija. Perduodant drabužį kitam žmogui, jam tarsi perduodama dalis jos savininko asmenybės.“⁴⁵ Apdarą, drabužį suprantant kaip vieną iš sielos apvalkalų, jų eilėje einantį iš karto po kūno, tai bus visai suprantama.

Kaip yra pažymėjusi Svetlana Tolstaja: „Drabužis – tai tam tikras žmogaus apvalkalas, palygintinas su jo kūnu (plg. bendrus drabužio detalių ir kūno dalių įvardijimus: nugara, petys, juosmuo, rankovė, kaklas), su gimda (plg. placentos įvardijimus: marškinėliai, kepurėlė ir kt.), lopšiu, namu, karstu.“⁴⁶ Taip, galima čia užsiminti, jog karstas irgi būdingai palyginamas su namu ir jam prilyginamas, tačiau tuo mastu, kuriuo mirtis suvokiama kaip sielos atsiskyrimas nuo kūno, karstas negali būti laikomas sielos namais, o veikiau primena dėvėtų drabužių konteinerį...

Mums čia svarbesnė kūno kaip sielos apvalkalo samprata, juolab kad lietuvių kalboje *apvalkalas* yra tiek ‘drabužis, apsivilkimas’, tiek apskritai ‘lukštas, luobas’⁴⁷. Mat lietuvių žodis *kūnas* savaime mena savotišką apvalkalą, lukštą ar luobą,

p. XX.

43 Eliade 1977: 367, Nr. 175.

44 ДлПРН: 73.

45 Топорков 1989: 98.

46 Толстая 2005: 43.

47 LKŽ I: 279.

nes yra priesagos *-na-* vedinys iš baltų veiksmažodžio šaknies **kū-* / **kēu-* ‘dengti(s)’, iš kurios su kitomis priesagomis sudaryti tokie žodžiai kaip *kėvalas*, *kiáukutas*, *kiáušas*, *kiáutas* ir kt., taip pat prūsų *keuto*, rekonstruotąja lytimi **k’autā* (lietuviškai būtų **kiautà*) ‘oda’, giminiški su lo. *cutis*, gr. *χύτος*, *σχυτός*, sen. vok. aukšt. *hūt* ta pačia reikšme ‘oda’ ir kt.⁴⁸

Kaip Rimvydo Stankevičiaus bedvasiai „mes“,

*Palikę gatvėse, troleibusuose,
Baruose ir kontorose barškančius
Tuščius savo kūnų
K i a u t u s...*⁴⁹

Oda, pačiam kūnui priklausantis jo išorinis apvalkalas, viena vertus, sudaro tarsi tarpinę grandį tarp kūno ir drabužio, o, antra vertus, metonimiškai tiesiog atstoja patį kūną. Antai sakmėse, viena vertus, kai vaikščiojančio numirėlio *vietoj ž i p o n o – žmogaus s k ū r a nulupta*⁵⁰, o antra vertus, kai velnias įsikūnija į turtuolio lavoną užsivilkdamas jo odą: *Velnias norėjo, jo skūrą apsitempęs, ait žmonių gąsdyt, o kaip tą s k ū r q nog jų pavogė, tai jau jie [velniai] an kūn o valios neturėjo*⁵¹.

Neretai mirusiojo kūnas palyginamas su gyvatės nusimesta oda – išnara, antai senovės indų „Brihandaranjaka upanišadoje“ IV.4.7: „Kaip kad ant skruzdėlyno guli išnara, nusimesta gyvatės, negyva, taip guli šitas kūnas. O ši bekūnė nemirtingoji dvasia – pats Brahmanas, pati Šviesa.“⁵² Senovės graikų kalboje vienas ir tas pats žodis *γηρας* reiškė tiek ‘senatvė’, tiek ‘gyvatės išnara’⁵³. Kroatų žodį vns. *svlāk* ‘(gyvatės, žalčio) išnara’ lenkų kalboje formaliai atitinka dgs. *zwłoki* ‘lavoanas, palaikai’, pažodžiui – ‘kas nuvilкта, nuovalkai’ (iš *zwlec* ‘nuvilkti, nutraukti, nuplėšti’)⁵⁴; plg. lie. *núovalkai*, *núvalkai* ‘nuvilkti, sunėšioti skalbiniai’⁵⁵. Ir t. t. (Tikrąją nemirtingąją *gyvatę* tokiu atveju atstoja pati išnarą nusimetanti *gyvatė*.)

48 MžPKEŽ: 396, 405–406; FrLEW: 310; žr. Sabaliauskas 1990: 145.

49 Stankevičius 2017: 76–77.

50 BsLP I: 99, Nr. III.26.

51 BsLP IV: 147, Nr. 63; plg. 145–146, Nr. 62 ir daug kur kitur.

52 Upanišados 2013: 160.

53 ДГРС: 322; Onians 2000: 430, išn. 2; Грейвс 1999 II: 213.

54 Boryś 2005: 747; žr. Афанасьев 1995 III: 395.

55 LKŽ VIII: 971.

O tarp Antano Baranausko Žemaitijoje užrašytų pasakų esama štai tokios:

Vienas pagonių karalius liepė atvadinti prie savęs krikščionių vyskupą. Atvadinus karalius reikalavo, kad jis išsižadėtų savo tikėjimo ir duotų aukas dievaičiams, arba stovyloms. Dievobaimingas vyskupas atsakė: „Karaliau, aš to nepadarysiu“. „Ką? – sušuko perpykęs karalius. – Ar tu nežinai, jog gyvybė tavo yra mano rankose? Vienas akies mirkterėjimas – ir tavęs nebebus.“ „Aš žinau, – atsakė vyskupas. – Tik tai leisk man, karaliau, pasakyti vieną palyginimą. Pagalvok sau, jog vienas iš teisingiausiųjų tavo tarnų papuolė į tavo priešininkų rankas. Anie kiek galėdami prikalbinėja, kad jis atsižadėtų tavęs ir išsižadėtų savo tikėjimo. Bet teisingas tavo tarnas pasiliko neperšnekamas. Tada priešininkai nuplėšė nuo jo drabužius ir nuogą išginė išjuokdami ir šaipydami. Pasakyk, karaliau: kada jis ateis pas tave, ar neduosi tu jam apsirngti su geriausiais drabužiais, ar neatlyginsi už jo šlovės nuplėšimą ir išjuokimą?“ „Žinoma, – atsakė karalius. – Bet dėl ko man apie tai pasakoji ir kame tas galėjo atsitikti?“ Tada drąsiai sakė teisingas vyskupas: „Karaliau, tu gali n u v i l k t i nuo manęs tuos d r a b u ž i u s, bet Dievas apdarys mane nepalyginamai puikesniais ir brangesniais drabužiais. Ar galiu aš taip branginti š i o p a s a u l i o d r a b u ž i u s, kad už juos atiduočiau savo tikėjimą, savo teisybę?“ Tada karalius sakė: „Dovanoju tau gyvybę.“⁵⁶

„Šio pasaulio drabužiu“ čia pavadintas žmogaus kūnas, bet drabužiui krikščionybėje kartais prilyginamas ir visas pasaulis. Antai Tomas Mertonas kviečia: „Nusimeskime p a s a u l i o s k u t u s i t a p d a r ū ir n u o g i įženkime į išmintį.“⁵⁷ „Nuogi“ reiškia – neprisidengusia, gryna, tyra siela.

Drabužis, ypač dievybės ar jai save prilyginančio valdovo drabužis išties gali simbolizuoti ar net vaizduoti pasaulį. Antai frankų karalius Hugo Kapetas Šv. Dionizo katedrai bazilikai Paryžiuje padovanojo apsiaustą, pavadintą *orbis terrarum* (pažodžiui ‘žemių ratas’ = ‘pasaulis’), o imperatorius Henrikas II savo apdarą tiesiog išpuošė saulės, mėnulio ir žvaigždžių atvaizdais⁵⁸. Tai akivaizdi užuomina į imperatoriaus dieviškumą, nes dan-

gaus šviesuliais išpuoštas apsiaustas, simbolizuojantis dangaus skliautą, – nuo seno plačiai žinomas dievybės apdaras⁵⁹. Atsižvelgtinas ir daugeliui tradicijų žinomas kosmogoninis audimas, arba pasaulio sukūrimas audžiant⁶⁰, iš kurio irgi nesunku numanyti pasaulį esant Dievo apdaru.

Kūnas, drabužis, namas, gyvenvietė, pasaulis – tai vis skirtingo masto apvalkalai, ar kiautai, kuriuose įsikuria ir iš kurių, per kuriuos reiškiasi dvasinis pradas. Tarsi svogūno lukštai. Skirtingo masto „sielos drabužiai“.

NELIETUVIŠKŲ ASMENVARDŲ RAŠYBA

Beiring, Ana = Anne Baring
 Jungas, Karlas Gustavas = Carl Gustav Jung
 Kapetas, Hiugas arba Hugo = Hugh Capet
 Kašford, Džulė = Jules Cashford
 Leuvas, Gerardas, van der = Gerardus van der Leeuw
 Mencej, Mirjam = Mirjam Mencej
 Mertonas, Tomas = Thomas Merton
 Jongdzinas Lopėnas Tensinas Namdakas = ang. Yongdzin
 Lopön Tenzin Namdak
 Svenbrou, Džesperis = Jesper Svenbro
 Šeidas, Džonas = John Scheid
 Šimel', Anemary = Annemarie Schimmel
 Tolstaja, Svetlana = Светлана Михайловна Толстая
 Toporkovas, Andrejus = Андрей Львович Топорков
 Vivekananda, Svamis = ang. Swami Vivekananda (Vivekānanda)

LITERATŪRA

AufHR I–II = Theodor Aufrecht. *Die Hymen des Rigveda*, I–II. Berlin: Akademie Verlag, 1955.
 Bayat, Jamnia 2003 = Mojdeh Bayat, Mohammad Ali Jamnia. *Sufijų šalies pasakojimai*. Kaunas: Mijalba, 2003.
 Baring, Cashford 1993 = Anne Baring, Jules Cashford. *The Myth of the Goddess: Evolution of an Image*. London: Penguin Books, 1993.
 BDS = *Krišjāna Barona Dainu skapis*: <<http://www.dainuskapis.lv>>.
 Belickis 1972 = Marianas Belickis. *Užmirštas šumerų pasaulis*. Vilnius: Vaga, 1972.
 BīhG = *The Bhagavadgītā*. A New Translation by Kees Bolle. Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press, 1979.
 Boryś 2005 = Wiesław Boryś. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo literackie, 2005.

56 BrnP III: 55, Nr. 22.

57 Merton 2008: 260.

58 Leeuw 1963: 119–120.

59 Baltų kraštuose trumpai žr. Razauskas 2010: 16; Razauskas 2011: 20.

60 Žr. Eliade 1969: 170–179; West 2007: 373–374; Scheid, Svenbro 2001: 166; HB: 216–221 ir kt.

- BrnP III = *Antano Baranausko pasakos, III: Jonis medžioklis: surinktos Žemaitijoje*. Parengė Kostas Aleksynas. Panevėžys: E. Vaičekausko knygyno leidykla, 2009.
- BsLP I = *Lietuviškos pasakos*. Surinko Jonas Basanavičius, I. Vilnius: Vaga, 2001.
- BsLP IV = *Lietuviškos pasakos įvairios*. Surinko Jonas Basanavičius, IV. Vilnius: Vaga, 1998.
- Cumont 1956 = Franz Cumont. *The Mysteries of Mithra*. New York: Dover Publications, 1956.
- Dafnis 2017 = Amotsas Dafnis. Šventų medžių garbinimas Šventojoje žemėje šiandien. // *Liaudies kultūra*, 2017, Nr. 3.
- Dalai Lama 2012 = Jo Šventenybė Dalai Lama. *Kelias į nušvitimą*. Į anglų kalbą vertė ir redagavo Jeffrey Hopkins, iš anglų kalbos vertė Milda Dyke. Vilnius: Aukso pieva, 2012.
- EHRI I = Mircea Eliade. *A History of Religious Ideas, I: From the Stone Age to the Eleusinian Mysteries*. Chicago: The University of Chicago Press, 1978.
- Eliade 1969 = Mircea Eliade. *The Two and the One*. New York and Evanston: Harper Torchbooks, 1969.
- Eliade 1977 = Mircea Eliade. *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions*. San Francisco–New York–etc.: Harper & Row, 1977.
- Ermakov 2008 = Dmitry Ermakov. *Be and Bön: Ancient Shamanic Traditions of Siberia and Tibet in Their Relation to the Teachings of a Central Asian Buddha*. Kathamandu, Nepal: Vajra Publications, 2008.
- FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch, I–II*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. (Puslapių numeravimas išsistinis.)
- GB = *The Gnostic Bible*. Edited by Willis Barnstone and Marvin Meyer. Boston & London: Shambhala, 2003.
- Grassmann 1872 = Hermann Grassmann. *Wörterbuch zum Rig-Veda*. Delhi, 1999 (1872).
- Henderson, Oakes 2001 = Joseph L. Henderson, Maud Oakes. *The Myths of Death, Rebirth, and Resurrection: The Wisdom of the Serpent*. New Delhi: New Age Books–Princeton University Press, 2001.
- Jonas 2001 = Hans Jonas. *The Gnostic Religion: The Message of the Alien God and the Beginnings of Christianity*. Boston: Beacon Press, 2001.
- Jonas 2007 = Hans Jonas. Gnostinė „Giesmė apie perlą“. // *Liaudies kultūra*, 2007, Nr. 5.
- Jung 1977 = Carl Gustav Jung. *Mysterium Coniunctionis: An Inquiry into the Separation and Synthesis of Psychic Opposites in Alchemy*. Princeton: Princeton University Press, 1977.
- Klengel-Brant 1981 = Evelina Klengel-Brant. *Kelionė į Senovės Babiloną*. Vilnius: Mokslas, 1981.
- LDD = *Latvju Dievadziesmas*. Ieraudzījis un sakārtojījis Brastiņu Ernests. Latvju dievturu sadraudze, 11980.
- Leeuw 1963 = Gerardus van der Leeuw. *Religion in Essence and Manifestation, I–II*. New York and Evanston: Harper & Row, 1963. (Puslapių numeravimas išsistinis.)
- LKŽ I, VIII, XVII.
- Martinaitis 1990 = Marcelijus Martinaitis. *Gailile raso*. Vilnius: Vaga, 1990.
- Mencej 2011 = Mirjam Mencej. *Connecting Threads*. // *Folklore*, vol. 48. Tartu: Estonian Institute of Folklore, 2011.
- Merton 2008 = Thomas Merton. *Naujosios kontempliacijos seklos*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2008.
- Minelgaitė-Beinorienė 2018 = Eglė Minelgaitė-Beinorienė. Lino alchemija. // *Liaudies kultūra*, 2018, Nr. 5.
- Monier-Williams 1899 = *A Sanskrit-English Dictionary, etymologically and philologically arranged, with special reference to cognate Indo-European languages by Sir. Monier Monier-Williams*. New edition, greatly enlarged and improved with the collaboration of professor E. Leumann, professor C. Cappeller, and other scholars. Delhi: Motilal Banarsidass, 1999 (Oxford University Press, 1899).
- MrhKEWA II = Manfred Mayrhofer. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen, II*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1963.
- MŽPKEŽ = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.
- NHL = *The Nag Hammadi Library in English*. Translated and introduced by members of the Coptic Gnostic Library Project of the Institute for Antiquity and Christianity, Claremont, California, general editor James M. Robinson. Third, completely revised edition. San Francisco: Harper Collins Publishing, 1990.
- Onians 2000 = Richard Broxton Onians. *The Origins of European Thought about the Body, the Mind, the Soul, the World, Time, and Fate: New Interpretation of Greek, Roman and kindred evidence also of some basic Jewish and Christian beliefs*. UK: Cambridge University Press, 2000.
- Patackas, Žarskus 2002 = Algirdas Patackas, Aleksandras Žarskus. *Virsmų knyga*. Kaunas: Kauno tautinės kultūros centras, 2002.
- Platonas 1981 = Platonas. *Valstybė*. Iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius. Vilnius: Mintis, 1981.
- Platonas 1999 = Platonas. *Faidonas, arba Apie sielą*. Iš graikų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Tatjana Aleknienė. Vilnius: Aidai, 1999.
- Platonas 2000a = Platonas. *Valstybė*. Antrasis pataisytas [= atitaisytas] vertimas. Vilnius: Pradai, 2000.
- Platonas 2019 = Platonas. *Gorgijas*. Iš senosios graikų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Tatjana Aleknienė. Vilnius: Žara, 2019.
- Razauskas 2010 = Dainius Razauskas. Iš baltų mitinio vaizdų juodraščių: Žvaigždė. // *Liaudies kultūra*, 2010, Nr. 6.
- Razauskas 2011 = Dainius Razauskas. Iš baltų mitinio vaizdų juodraščių: Aušrinė. // *Liaudies kultūra*, 2011, Nr. 6.
- RdhPU = *The Principal Upaniṣads*. Edited with introduction, text, translation and notes by S. Radhakrishnan. India: HarperCollins, 2000.
- Rigveda 2004 = *Rig Veda*, a metrically restored text, edited by Barend A. van Nooten and Gary B. Holland, Harvard Oriental Series, vol. 50 = *Rigveda*. PDF edition by Keith Briggs, 2004 <www.keithbriggs.info/documents/rv.pdf>.
- Sabalaiuskas 1990 = Algirdas Sabalaiuskas. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslas, 1990.

- Scheid, Svenbro 2001 = John Scheid, Jesper Svenbro. *The Craft of Zeus: Myths of Weaving and Fabric*. London: Harvard University Press, 2001.
- Sogjalas 2011 = Sogjalas Rinpočė. *Tibetiečių gyvenimo ir mirties knyga*. Kaunas: Mijalba, 2011.
- SrgBhG = *The Bhagavatgītā*. Translated by Winthrop Sargeant, edited and with Preface by Christopher Chappell. New York: State University of New York Press, 2009.
- SRP = *Pasaulinės literatūros biblioteka: Senovės Rytų poezija*. Vilnius: Vaga, 1991.
- Stankevičius 2017 = Rimvydas Stankevičius. *Šermuonėlių mantija*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2017.
- Stundžienė 1993 = Bronė Stundžienė. Smulkioji tautosaka Kazimiero Šaulio veikale „Juodžiūnų tarmė“. // *Tautosakos darbai*, II (IX). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1993.
- ŠvR 1998 = *Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas*. Senąjį Testamentą vertė iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų, pratarė, įvadás ir ST sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė prel. prof. Antanas Rubšys; Naująjį Testamentą vertė iš graikų kalbos, įvadás ir NT sąvokų žodyną parašė kun. Česlovas Kavaliauskas. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998.
- ŠvR 2000 = *Šventasis Raštas, arba Biblija*. Naujas lietuviškas vertimas: iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė prof. dr. Algirdas Jurėnas. Duncanville, Texas: World Wide Printing, 2000.
- Upanišados 2013 = *Upanišados*. Iš sanskrito vertė, įvadinį straipsnį ir paaiškinimus parašė Audrius Beinorius, mokslinis redaktorius Dainius Razauskas. Vilnius: Vaga, 2013.
- Uždavinys 2005 = Algis Uždavinys. *Hermio Trismegisto išminties kelias. Hermetinis rinkinys*. Vilnius: Sophia, 2005.
- West 2007 = Martin Litchfield West. *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Vydūnas 1992 = Vydūnas. *Raštai*, III. Vilnius: Mintis, 1992.
- Vivekananda 1990 = Swami Vivekananda. *Vedanta: Voice of Freedom*. Edited and with Introduction by Swami Chetanananda, foreword by Christopher Isherwood, preface by Huston Smith. New York: Vedanta Society of St. Lotus, 1990.
- VrAEW = Jan de Vries. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: E. J. Brill, 1962.
- Zaehner 2003 = Robert Charles Zaehner. *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*. London–New York: Phoenix, 2003.
- Афанасьев 1995 III = Александр Николаевич Афанасьев. *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*, III. Москва: Современный писатель, 1995.
- Грейвс 1999 II = Роберт Грейвс. *Мифы древней Греции*. Под редакцией и с предисловием А. Тахо-Годи, II. Москва: Прогресс-Традиция, 1999.
- ГТ = *Гермес Трисмегист и герметическая традиция Востока и Запада*. Составление, комментарии, переводы К. Богутского. Киев: Ирис–Москва: Алетейа, 2001.
- ДГРС = *Древнегреческо-русский словарь*. Составил И. Х. Дворецкий, I–II. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. (Puslapių numeravimas iššisinis.)
- ДлПРН = *Пословицы русского народа: Сборник В. И. Даля*. Москва: Русский язык Медиа, 2004 (1862).
- Мурьянов 1982 = М. Ф. Мурьянов. *Сила (понятие и слово)*. // *Этимология 1980*. Москва: Наука, 1982.
- НБ = *«Народная Библия»: Восточнославянские этимологические легенды*. Составление и комментарии О. В. Беловой. Москва: Индрик, 2004.
- Ригведа 1989, 1995, 1999 = *Ригведа: Мандалы I–IV, Мандалы V–VIII, Мандалы IX–X*. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва: Наука, 1989, 1995, 1999.
- Толстая 2005 = Светлана Михайловна Толстая. *Символический язык одежды*. // *Славянская традиционная культура и современный мир*, VIII. Москва: Государственный республиканский центр русского фольклора, 2005.
- Топорков 1989 = Андрей Львович Топорков. *Символика и ритуальные функции предметов материальной культуры*. // *Этнографическое изучение знаковых средств культуры*. Ленинград: Наука, 1989.
- Элиаде 1998 = Мирча Элиаде. *Священные тексты народов мира*. Москва: Крон-Пресс, 1998.

BODY AS THE SOUL'S GARMENT

Dainius RAZAUSKAS

The metaphor of the body as the soul's garment is dealt in the article by invoking various data of different traditions, beginning with Old Indian (Rigveda, Bhagavatgīta), ancient Greek (Plato), Mesopotamian (The Descent of Innana and Ishtar to the Nether World) to recent Baltic folklore and contemporary poetry. The main conclusion is that the body is universally, including Baltic tradition, held to be a peculiar shell, an integument of the soul, which on occasion is readily represented as a garment. The respective symbolism of nakedness also surfaces.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius,
E. paštas: dainius.razauskas@lnkc.lt

Gauta 2019-08-15, įteikta spaudai 2019-10-28.

SAULĖS BEI METALŲ KULTAS IR MITOLOGIZUOTOJI KALVYSTĖ

METALŲ LAIKOTARPIO IDĖJŲ ATŠVAITAI BALTŲ RELIGIJOJE IR MITOLOGIJOJE

Nijolė LAURINKIENĖ

Lietuvių kalbos žodis saulė (la. saule, pr. saule) ir mitinis saulės vaizdinys, atėjęs iš indoeuropiečių dvasinės kultūros, drauge su daugeliu kitų mitologemų atspindi archajinį baltų pasaulėvaizdį. Jis paliudytas senuosiuose rašytiniuose baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose, taip pat gausiai užtinkamas lietuvių ir latvių tautosakoje, stebėtinai išlaikęs savo pirmąsias pavidalą bei mitologinį kontekstą. Straipsnyje atkreipiamas dėmesys į Saulės ryšį su kalvyste. Šio dangaus kūno atsiradimas paaiškinamas kaip dieviško kalvio arba kalvio žmogaus kosmogoninio veiksmo pasekmė. Be to, Saulė arba jos atributai neretai įsivaizduojami esantys iš metalo. Žinomas Saulės vadavimo mitas taip pat yra susijęs su kalvystės įrankiu – kūju. Manoma, kad toks Saulės kontekstas yra neatsitiktinis, galimas daiktas, turintis ryšį su atitinkamo laikotarpio ideologija bei vertybėmis. Mito fragmentas apie tai, kad Saulė yra nukalta kalvio, ir šviesulio sąsaja su metalu galėjo atsirasti tik tuomet, kai rytų Pabaltijyje metalas jau buvo dirbamas, o kalvystė – įprastas amatas. Soliarinių mitinių vaizdinių, paplitusių baltų gyventoje teritorijoje ir apskritai šiaurės bei vidurio Europoje, genezė tad gali būti siejama su metalų laikotarpiu. Tokių sąsajų patvirtina ir kitų mokslo sričių tyrimai.

Reikšminiai žodžiai: Saulė, kalvis, kalvystė, baltų mitologija, metalų laikotarpis, bronzos amžius.

Saulė nuo seno mitologizuojama ir net sudievinama, o Saulės mitologija yra glaudžiai sijusi su kalvyste ir metalais. Todėl turimos soliarinio mito nuotrupos ir pats šviesulio mitinis vaizdinys, jo samprata ir mąstymo apie jį logika gali būti suvokta ir deramai paaiškinta tik atitinkamos epochos, apie kurią čia bus kalbama, idėjų bei vertybių kontekste. Šio dangaus šviesulio ryšys su metalais ir jų apdorėjimu neatsitiktinis. Išties nuostabu, kaip tolimų epochų idėjos per tūkstantmečius išlieka iš kartos į kartą žodžiu perduodamoje, sakytinėje tradicijoje. Jos, sudarančios ištiesą prasminę-loginę sistemą, remiantis senaisiais istoriniais šaltiniais bei tautosaka čia ir bus nagrinėjamos.

SAULĖS RYŠYS SU UGNIMI IR METALU

Nuo seno Saulė ir jos atributai baltų buvo suvokiami kaip ugniniai. Lietuvių dainose sakoma, kad ugniniai yra dangiškieji žirgai, kinkomi į Saulės ratus: *Atvažiuoja saulala / Variniais rateliais, / Masinžiniais bateliais, / Ugniniais arklalais* (Antalieptė)¹. Latvių dainų Saulė per dangų važiuoja traukiama geltonų, matyt, auksinių ar ugninių žirgų: *Saule brauca gar debesi, / Trīs dzeltenī kumeliņi. / Ai, Saulite mīļa balta, / Dod man vienu kumeliņu. /*

Man jāiet tautiņās, / Nav dzeltena kumeliņa „Saulė važiavo per dangų / Trimis geltonais žirgeliais. / Ai, Saulyte, miela balta, / Duoki man vieną žirgelį. / Man reikia ištektēti, / Neturiu geltono žirgelio“². Latvių dainuojamojoje tautosakoje Saulės „geltoni žirgeliai“ (dzeltenī kumeliņi) yra pastovus, nuolat pasikartojantis frazeologizmas. Žirgas, įkinkytas į suasmenintų dangaus šviesulių vadeliojamus ratus ir traukiantis juos dangaus skliautu, tiek baltų, tiek daugelyje kitų archajinių tradicijų yra būdingas dangaus mitologijos motyvas.

Kiti latvių dainose ir ypač mįslėse mini mi su Saule susiję objektai yra raudoni, o tai irgi mena ugninę jų prigimtį: *Sarkans kamols pār tīrumu vēlas* „Raudonas kamuolys per lauką rieda“ = *Saule pie debess* „Saulė padangėje“; *Rītā sarkana, dienā balta un vakarā atkal sarkana* „Rytą raudona, dieną balta, vakare vėl raudona“ = *Saule* „Saulė“³; *Aiz kalniņa Saule lēca / Sarkanāi kociņā* „Už kalnelio Saulė šoko / Į raudoną medį“⁴. Senovės indų tradicijoje ugninę šviesulio prigimtį primena į Saulės dievo, ar suasmenintos Saulės, Surjos (s. ind. *sūrya*), ratus įkinkytos septynios sartos (raudos) kumelės („Rigveda“ I.50.8) ir į artimos soliarinės dievybės Savitaro (s. ind. *Savitár*),

1 Dundulienė 1988: 17–18.

2 BDS: Nr. 33913-0. Verčiant tekstus iš latvių kalbos, konsultavo dr. Lilija Kudirkienė, už tai jai esu dėkinga.

3 PNBA: Nr. 1679, 1689.

4 BDS: Nr 33786/1.

suasmenintos, gyvybę žadinančios Saulės jėgos auksinius ratus įkinkyti du puikūs sarti žirgai (I.35.3–5, 9). Kitur „Rigvedoje“ sartų žirgų pora tiesiog yra „Saulės ženklai“ (II.11.6)⁵.

Prie ugninės Saulės prigimties dera ir ką tik minėti jos metaliniai atributai – variniai ratai, *mi-singiniai* „žalvariniai“ bateliai⁶. Kitąsyk ratai, kuriais ji rieda dangumi, gali būti geležiniai: *Kūrinkis, ugnela, / Atvažiuoja saulala / Geležiniais ratukais, / Pasitepus taukeliukais* (Imbrado vls., Zarasų aps.)⁷.

Bet visų pirma su saule siejamas metalas yra auksas: *Auksinis obuolėlis po žemę ridinėja = Saulė*⁸. Plg. su latvių mįslėmis, kuriose Saulė irgi koduojama koku nors auksiniu daiktu – ratu, dubeniu, statinaite: *Zelta ritens iet pa ceļu, uzveļas uz kalna un noveļas zemē* „Auksinis ratas rieda keliu, užrieda ant kalno ir nurieda žemē“ = *Saule* „Saulė“; *Zelta bļoda paklētē* „Auksinis dubuo po klētīm“ = *Saule* „Saulė“; *Pār kalnu zelta mucīņa veļas* „Per kalnā auksinė statinaitė rieda“ = *Saule* „Saulė“⁹. Latvių Saulė su auksu siejasi ir savo apranga: jos skara, kutai, juosta, žiedai, karūna, karpės – auksiniai. Leidžiasi ji „mėtydama aukso obuolį“ (*zeltābolu mētādama*)¹⁰. Dainose nusileidžiančios Saulės spinduliai auksiniai, ji spinduliuoja / sijoja auksą: *Noiet Saule vakarā, / Zelta zarus zarodama; / Liepai lika zelta kroni, / Ozolami sudrabiņa* „Nusileido Saulė vakare, / Aukso spindulius spinduliuodama; / Liepai uždėjo aukso karūną, / Ažuoalui sidabro“; *Noiet Saule vakarā, / Sijadama, vētidama, / Noiet zeltu sijadama, / Sudrabiņu vētidama* „Leidžias Saulė vakare, / Sijodama, vėtydama, / Leidžias auksą sijodama, / Sidabrėlį vėtydama“¹¹.

Auksiniai suasmenintos Saulės atributai ir kitose tradicijose. Pavyzdžiui, senovės indų Savitaro ir graikų saulės dievo Helijo. Savitaras yra auksaakis (RV I.35.8), auksarankis (RV I.35.9), vilki aukso drabužius (RV IV.53.2). Helijo auksiniai yra šalmas ir ratai („Homerinis himnas Heliui“ 31.10–15)¹².

Auksingumas – universalus ir būdingas tiek pačios mitinės Saulės, tiek bet kurios soliarinės

Koplytstulpio viršūnė. Kėdainių r., Šėtos apyl.
Geležis, 106,5 x 53 cm

dievybės ypatumas įvairių kraštų mituose. Ir apskritai auksas dažniausiai iš visų dangaus kūnų siejamas su Saule ir ją simbolizuoja. Auksas asocijuojasi su Saule tiesiog vizualiai. Be to, manyta, jog apskritai šio metalo „prigimtis yra ugninė, sauliška, karališka, net dieviška“¹³. Auksiniai daiktai būdingi ir prieinami tik aukščiausio luomo atstovams, valdovams, todėl suprantama, kad šis metalas yra „karališkas“, ir dėl to jis tik dar labiau tinka „dangaus karalienei“ Saulei.

Auksas įvairiais atžvilgiais turi ryšį su religija, kulto objektai neretai būna auksiniai ar papauksuoti. „Indijos rytuose ir centrinėje Amerikoje buvo tikima, kad auksas turi sielą, ir dėl to dažnai būta tabu jį paliesti.“¹⁴ Nors lietuvių ir ypač latvių tautosakoje auksas, auksingumas ir šiaip yra dažna poetinė priemonė, tačiau vaizduojant Saulę, tai išties pastovus, pasikartojantis požymis. Dar kartą pabrėšime, kad su auksu soliarinė mitologija yra susijusi daugelyje senųjų pasaulio kultūrų.

O tai, kad Saulės ratai, papuošalai bei kiti atributai įsivaizduojami esantys metaliniai, yra iškalbinga.

5 Remiamasi tritomiu leidiniu Ригведа 1989; Ригведа 1995; Ригведа 1999. Čia ir toliau minimą „Rigvedos“ himną galima susirasti pagal nurodytus jos vidinės struktūros skaidmenis.

6 Dundulienė 1988: 17–18.

7 LTR 898/43.

8 LTR 37/245.

9 PNBA: Nr. 1689, 1676, 1678.

10 Šmitas 2004: 30.

11 BDS: Nr. 33879/4, 33882/2.

12 Žr. HH.

13 ChGDS: 439.

14 FWSD: 458.

SAULĖS KILMĖ: DIEVIŠKOJO KALVIO KOSMOGONINIS ŽYGDARBIS

Kadangi Saulės ratai, kiti jos atributai, o ir ji pati įsivaizduota esanti iš metalo, tai natūralu, kad ji gimsta, kaip ir metalurgijos dirbiniai, kalvio žaizdre. Tai liudija ir istoriniai šaltiniai, ir tautosaka. Viename ankstyviausių šaltinių – 1262 metų chronografe, parašytame pagal vadinamąją Jono Malalos (Joannes Malalas) kroniką senąja rusų kalba, užfiksuotas Saulės sukūrimo motyvas:

Сию прелесть Сovieи въведе в не, иж приносити жрѣтвоу скверным богом: Андаеви и Перкоунови, рекше громоу, и Жвороуне, рекше Соуце, и Телявели и с коузнею, сковавшие емоу солнце, яко светити по земли и възвергышу емоу на небо солнце.

Šitą paklydimą Sovijus paskleidė, kad jie aukotų nelabiems dievams Andajui ir Perkūnui, kitaip tariant, griauštiniui ir Žvorūnai, kitaip tariant, kalei ir kalviui Teliaveliui, nukalusiam jiems saulę, kuri šviečia žemėje, ir įmetusiam jiems saulę į dangų.¹⁵

Rytų slavų mitologijoje taip pat pastebimas Saulės ir kalvio ryšys: Saulės dievybės Dažjbo-go (*Дажьбогъ*) tėvas Svarogas (*Сварогъ*), Ugnies dievybė, įsivaizduotas kaip kalvis (Ipatijaus metraštyje 1114 m. rašoma: *сынъ его именем Солнце, его же наричють Дажьбогъ* „jo sūnus vardu Saulė, jį dar vadina Dažjbo-gu“).¹⁶ Taigi ir čia Saulės „kūrėjas“ – kalvis¹⁷.

Dievybės atliekamas Saulės įkėlimas į dangų žinomas ir kitose tradicijose: senovės indų (pavyzdžiui, „Rigvedoje“ I.7.3), latvių¹⁸. Tai kosmogoninės prigimties, demiurgo vertas veiksmas.

Saulės sąsają su metalais ir kalvyste paaikškina ir tai, kad tiesiog virš galvos matomas akinantis jos diskas iš tikrųjų primena žaizdre įkaitintą metalo ruošinį. Filosofas Anaksagoras V a. pr. Kr. išties lygino Saulę su iki baltumo įkaitusio metalo mase, didumo sulig kalnu¹⁹. Saulės ir metalų ryšys bū-

dingas plačiai pasaulyje: Viačeslavas Ivanovas yra jį pažymėjęs net ikikolumbinėje Amerikoje, o Šiaurės Amerikos indėnai Saulės atsiradimą siejo su ugnyje įkaitintu variu²⁰. Tad Saulės ir metalo sąsaja buvo žinoma ganėtinai seniai ir gerokai nutolusiose viena nuo kitos kultūrose. Europoje metalurgijos pradžia paprastai siejama su bronzos amžiumi.

Apie Saulę nukalusį kalvį kalbama lietuvių tautosakoje, tik jau desakralizuotame, subuitintame kontekste, kaip sakmėje, kur kalvis, nors nukala Saulę, vadinamas žmogumi:

Senais laikais gyveno žmogus kalvis. Jis buvo įžymus kalvis. Tada buvo visur tamsu, buvo naktis ir naktis. Tai šis kalvis nutarė nukalti saulę. Paėmęs blizgančią geležį, kalė kalė ir nukalė per šešerius metus saulę. Tada, užlipęs ant aukščiausios trobos, įmetė ją į dangų. Tai ir iki šios dienos ji ten tebestovi.²¹

Sakmė priklauso žinomo Žeimelio tautosakininko Juozo Šliavo sudarytam rinkiniui, užrašyta moksleivių be garso įrašymo technikos, todėl iš esmės tik savais žodžiais perpasakojant iš pateikėjo girdėto pasakojimo turinį. Todėl čia pasitaiko tautosakai nebūdingos leksikos (pavyzdžiui, „įžymus“). Vis dėlto pati tokio turinio sakmė šiaurės Lietuvoje tikrai galėjo gyvuoti. Nes labai panašaus turinio pasakojimą apie Saulę nukalusį kalvį turi kaimynai latviai:

*Agrāk ticēja, ka Dievs licis kalējam uz kalt apaļu ripu. Kalējs uz kalis. Tad Dievs nokrāsojis apaļu ripu zelta krāsā un pakāris to pie debesīm. Tā radusies saule.*²²

Anksčiau tikėta, jog Dievas liepęs kalviui nukalti apvalų skridinį. Kalvis nukalė. Tada Dievas nuspalvino tą apvalų skridinį aukso spalva ir pakabino danguje. Taip atsirado saulė.

Čia kalvis irgi tėra žmogus, bet minėtąjį darbą nuveikti jam liepęs Dievas. Šis, nudažęs ir pakabinęs nukaltą skritinį danguje, pats tad užbaigė Saulės kūrimą. Abi – lietuvių ir latvių – cituotas sakmes sieja kalvio personažas ir jo atliekamas kosmogoninio masto kūrybinis veiksmas. Naratyvo apie Saulės nukalimą egzistavimas ne tik minėtame XIII a. rašytiniame baltų mitologijos šaltinyje, bet ir lietuvių bei latvių tautosakoje, patvirtina šios temos autentiškumą.

Dievą demiurgą, visų esybių ir formų kūrėją, pasižymėjusį kalviui būdinga veikla bei įrankiais,

15 BRMŠ I: 266 (sen. rusų rašmenys supaprastinti), 268. Plg. Iljos Lemeškino (pasirėmusio keliais archyviniais nuorašais) vertimą: „Šį paklydimą Sovijus įvedė į juos, kad aukotų nelabiems dievams: Andajui ir Perkūnui, kitaip tariant, griauštiniui, ir Žvorūnai, kitaip tariant, kalei, ir Teliaveliui, kalviui nukalusiam jam Saulę, kad šviestų virš žemės, ir įmetusiam jam ant dangaus Saulę“ (Lemeškin 2009: 296–297).

16 МНМ: 421.

17 Žr. Laurinkienė 2002: 91.

18 LTT: 35.

19 <<http://www.astronomija.info/saule-zvaigzde/>>.

20 Иванова 1982: 462.

21 LTR 4239/502.

22 LTT: 35.

turėjo senovės indai. Tai Tvaštaras (*Tvaštar*). Jis vaizduotas ir su kirviu bei peiliu rankoje („Rigvedoje“ I.13.10; III.54.12; VIII.29.3). Tvaštaras – dieviškas meistras kūrėjas, jis kuria formas ir turi galią jas keisti. Pagal kai kurias mito versijas, jis esąs perkūnijos dievo Indros tėvas²³. Šiaip ar taip, jis nukalė jam vėzdą (vadžrą) ir vežėčias, ratus (I.32.2). Įgijęs ginklą, šis nukovė savo priešininę gyvatę, ar veikiau slibiną Vritrą, tįsojusį ant kalno, ir suskaldė kalną iki pat jo gelmių (I.32.1–5). Be to, Indra kaip tik iškėlė į dangų Saulę. Kaip pasakyta „Rigvedoje“ (I.7.3), „Indra griausmavaldis! Jis iškėlė Saulę į dangų <...>.“ Kitur sakoma, kad Indra sukūrė Saulę, dangų ir Rytinę žvaigždę (RV I.32.4). Vadinasi, ir čia – kad ir netiesiogiai, per Indrą – prie Saulės sukūrimo yra prisidėjęs kalvis.

Akivaizdžių paralelių dangiškojo dievo-kalvio vaizdiniui galima aptikti šiaurinių baltų kaimynų finougrų tradicijoje. Su Teliaveliu pirmiausia asocijuojasi suomių bei karelių Ilmarinas: abu jie kalviai demiurgai, viršutinės mitinio pasaulio sferos objektų kūrėjai. Teliavelis nukala Saulę, o Ilmarinas, kaip sakoma „Kalevaloje“ (10.269–280), – patį dangų:

Tąsyk kalvis Ilmarinas
Šitokiais prabilo žodžiais:
„Žinoma, nukalsiu sampą,
Margadangtį išrašysiu
Iš gulbelės plunksnos galo,
Iš bergždžios karvutės pieno,
Iš mažyčio miežio grūdo,
Iš avies šiųmetės pūko,
Jeigu nukaliau aš dangų,
Jei sutvėriau orui stogą,
Kai dar nė pradžios nebuvo,
Kai nebuvo siūlo galo.“²⁴

Tiesa, priešpaskutinėje „Kalevalos“ giesmėje (49.35–40 ir 59–64), į kurią šia dingstimi atsižvelgia ir Jonas Vaiškūnas²⁵, kalbama apie Ilmarino nukaldintą Saulę ir Mėnulį, nes jie buvę pagrobti ir uždaryti mirusiųjų karalystėje, o jų žemėje tvyrant tamsai, žmonėms reikėjo naujų šviesulių:

Kėlės kalvis [Ilmarinas – N. L.] iš pasienio,
Ir už užkrosnio išlindo,
Ėmė kalt mėnulį naują,

23 Žr. MHM I: 533.

24 Cituojama iš Kalevala 1986, ištrauką čia ir toliau galima susirasti pagal nurodytus „Kalevalos“ vidinės struktūros skaidmenis.

25 Vaiškūnas 2012: 49–52.

Kaldint naują saulės ratą,
Darė mėnesį iš aukso,
Iš sidabro saulę tvėrė.

<...>

Kalvis nukalė mėnulį,
Pabaigė daryti saulę,
Atsargiai jisai iškėlė,
Rūpestingai jis pritaisė
Eglės šakose – mėnulį,
O pušies viršūnėj – saulę.

Kalvis Ilmarinas yra ir gerą orą lemiantis, vėjų, kelionių dievas²⁶. „Oras“, anot Marčio Haavio (Martti Haavio), galėjęs reikšti ir dangų, o pats teonimas kildinamas nuo Baltijos finų žodžio *ilma* „oras“ arba „dangus“²⁷. Tad Ilmarino ryšys su dangumi – tiesioginis. Beje, ir Teliavelis minėtame XIII a. šaltinyje priskiriamas ne tik baltams – lietuviams, jotvingiams ir prūsams, bet ir finougrams – jems bei lyviams²⁸. Tad jis, kaip galima numanyti, – plataus baltų ir finougrų arealo dievybė. Kadangi baltai ir finougrai Pabaltijyje nuo seno yra kaimynai, kelis tūkstančius metų bendravę ir veikę vieni kitus, tai neturėtų stebinti. Kaip pažymi istorikai ir lingvistai, nuo indoeuropiečių prokalbės arealo atskilę baltų protėviai, II tūkst. pr. Kr. pradžioje rytų Pabaltijyje migruodami į šiaurę ir šiaurės rytus, smelkėsi į autochtonų finougrų žemes, arba patys ištirpdami tarp jų, arba asimiliuodami juos²⁹. Į šiaurę nuo Dauguvos ir toliau gyventa lyvių-estų genčių, kurios su baltų gentimis turėjo daug kontaktų kultūros, gamybos, prekybos srityse. Kontaktai, žinoma, galėjo paliesti ir ano meto dvasinę kultūrą, mitinius vaizdinius, tikėjimus³⁰.

Atsakymo į klausimą, kur slypi Saulės ir kalvystės ryšio paslaptis, suprantama, reikėtų ieškoti metalų epochos ideologijoje. Tai, kad Saulė nukalama kalvio, ir apskritai jos sąsaja su metalais, yra atitinkamo laikotarpio mąstysenos bei vertybių padarinys.

Metalo atsiradimas rytų Pabaltijyje ir kalvystės amato iškilimas siejami su bronzos amžiumi – II tūkst. pr. Kr. ir I tūkst. pr. Kr. pirmąja puse. Senasis ir naujasis bronzos amžiai Aleksejaus Luchtano datuojami atitinkamai 1600–1100 m. ir 1100–550 m. pr. Kr.³¹ Algirdas

26 Haavio 1979: 136.

27 Haavio 1979: 137, 159.

28 BRMŠ I: 266, 268.

29 Kulikauskas 1957: 18; Vanagas 1987: 50.

30 Žr. Kulikauskas 1957: 21; Jovaiša 2012: 288.

31 Luchtanas 2003: 518.

Girininkas ankstyvąją bronzos amžių datuoja 2000–1700/1650 m. pr. Kr., o 500/450 pr. Kr.–50 po Kr. laiko pereinamuoju iš bronzos į geležies amžių³². Su geležimi baltų buvo susipažinta apie 600–500 m. pr. Kr., bet ją plačiau iš baltų rūdos imta išgauti ir geležiniai dirbiniai gaminti pradėti tik senajame geležies amžiuje, t. y. pirmaisiais amžiais po Kr.³³ Jau bronzos amžiuje rytų Pabaltijyje išskyla kalvio amatas, jo darbas visuomenėje tampa prestižiniu, ypatingą vertę įgyja metalo dirbiniai³⁴. Įsisavinant metalus, ima keistis įprastų vertybių sistema ir ją grindusi ideologija. Naujoms mąstysenos, naujo idėjų pasaulio fragmentus galėjo užkonservuoti mitologija, atspindima istorinių kronikų, o iš dalies išlikusi ir tautosakoje. Minėtieji baltų mitologijos pavyzdžiai patvirtina, kad kalvis kitados turėjo aukštą statusą, reikšmingą ne tik pasaulietinėje, bet ir sakralinėje sferoje. Jis netgi buvo prilygintas dievui ir galėjo atlikti kosmogoninio masto kūrybinį žygdarbį. Aukštą kalvystės prestižą liudija ir kai kurių kitų baltų dievų ryšys su ja. Kalvyste užsiima ne tik minėtas Teliavelis, bet kartais ir vienas svarbiausių baltų dievų – Perkūnas.

Tiek istoriniuose rašytiniuose šaltiniuose, tiek tautosakoje minimi mitologijos dalykai, nepaisant jų užfiksavimo laiko, gali būti ganėtinai archajiški, atspindėti archajinio pasaulėvaizdžio ypatybes. Neabejotina, kad soliarinės mitologijos sąsajos su metalais galėjo susidaryti tik tuomet, kai metalurgijos ir kalvystės amatas jau egzistavo. Apskritai soliarinių vaizdinių užuomazgos Europoje, kuriai priklauso ir baltai, siejamos su bronzos amžiumi³⁵. Šią sąsają paremia ir baltų religijos bei mitologijos soliarinių vaizdinių ir jų konteksto analizė.

SAULĖS PAGROBIMO IR VADAVIMO MITO RYŠYS SU KALVIO ĮRANKIU

Su kalvyste ar bent jos įrankiais susijęs ne tik Saulės sukūrimas, bet ir jos pagrobimas išlaisvinimas. Šis motyvas gali būti laikomas soliarinio mito, kiek aptrupėjusio ir transformuoto, liekana. Toks siužetas užfiksuotas viename XV a. baltų religijos ir mitologijos rašytiniame šaltinyje – istoriko, politinio ir bažnytinio veikėjo Enėjo Silvijaus

32 Girininkas 2013: 122, 200.

33 Volkaitė-Kulikauskienė 2001: 276–277.

34 Daugnora, Girininkas 2004: 164–165.

35 Gimbutienė 1985: 80–81; Kristiansen 2013: 83; Green 1997: 202.

Koplytstulpio viršūnė. 1813 m. Anykščių r. Vėjarodyje iškalta data A 1813 Geležis. 76,7 x 35,5 cm

Pikolominio (Aeneas Silvius Piccolomini) veikale „Įvairių įvykių ir vietų aprašymas“ (*Historiarum ubique gestarum locorumque descriptio*, Venecija, 1477 m.), kurio būta keleto leidimų. „Baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose“ paskelbta ištrauka iš 1571 m. leidimo (*Cosmographia in Asiae et Europae eleganti descriptione*³⁶). E. S. Pikolominis Lietuvoje nėra buvęs, žinias apie šį kraštą jis gavo iš vienuolio Jeronimo Prahieškio (Jeronim Jan Silvanus Pražsky), gimusio apie 1369 m. ir Lietuvoje platinusio krikščionybę. Ištraukoje pasakojama, kad po Lietuvą keliaudamas Jeronimas Prahieškis aptikęs „gentį“, garbinusią Saulę ir nepaprasto didumo geležinį kūjį. Ir toliau sakoma:

Interrogati sacerdotes, quid ea sibi ueneratio uellet, responderunt olim pluribus mensibus non fuisse uisum Solem, quem rex potentissimus captum reclusisset in carcere munitissimae tur-

36 Žr. BRMŠ I: 590–593.

ris. Signa zodiaci deinde opem tulisse Soli, ingentique malleo perpregisse turrim, Solemque liberatum hominibus restituisse. Dignum itaque ueneratu instrumentum esse, quo mortales lucem recepissent.

Žyniai, paklausti, ką reiškia šis garbinimas, atsakė, jog kadaise ištisus mėnesius nebuvo matyti Saulės, kurią galingasis karalius buvo sugavęs ir uždaręs pačiame tvirčiausiame bokšte. Tada atėję Saulei į pagalbą Zodiako ženklai. Didžiuliu kūju jie sudaužė bokštą, išlaisvinę Saulę ir grąžinę ją žmonėms. Taigi esąs veritas pagarbos įrankis, kuriuo mirtingieji atgavę šviesą.³⁷

Kartu aprašomas Saulės pagrobimas ir kalvinimas „pačiame tvirčiausiame bokšte“, taigi uždaroje patalpoje. Šį dangaus šviesulio „įkalinimą“ įvykdęs kažkoks neįvardytas „galingasis“ ar „galingiausias karalius“ (*rex potentissimus*). Saulė išlaisvinama kūju – būdingu kalvio įrankiu. Vadinasi, kalvio įrankiu Saulė ne tik nukalama, sukuriama, bet ir išvaduojama. O tai reiškia, kad jos išvadavimas prilygsta sukūrimui, išvaduojama ji tarytum sukuriama iš naujo.

E. S. Pikolominio pasakojime Saulės vadavimo žygdarbį kalvio įrankiu atlieka „Zodiako ženklai“. Zodiakas – tai dangaus skliauto juosta abipus ekliptikos, kuria juda Saulė ir kitos planetos. Ji yra sutartinai padalinta į 12 dalių, ir kiekvienoje iš jų įžiūrimas žvaigždynas laikomas atskiru Zodiako ženklu. Tad Zodiako ženklai žymi atitinkamas Saulės kelio dangumi atkarpas. Zodiako ženklų sampratos būta Mesopotamijoje, Egipte, Kinijoje, Graikijoje, islamo šalyse. Manoma, kad ji atsiradusi senovės Babilone apie 500 m. pr. Kr.³⁸ Neaišku, kada Zodiakas pateko į rytų Pabaltijį, bet aišku, kad XIV–XV a. Lietuvoje jis jau buvo žinomas. Be E. S. Pikolominio, Zodiako ženklus mini ir Augustinas Rotundas Perkūno šventyklos Vilniuje aprašyme, išlikusiame J. F. Rivijaus XVI a. rankraštyje. Šventykloje esą stovėjęs „altorius“ iš 12 pakopų, kurių kiekviena buvo skirta vienam Zodiako ženklui. Ant jų būdavo deginamos aukos „kiekvieną mėnesį tą dieną, kai saulė, pasiekusi savo aukštį, įžengdavo į ženklą“³⁹. O štai Paulius Einhornas XVII a. teigia, kad latviai apie Zodiaką, tai yra Saulės padėtis žvaigždynuose, nieko neišmanė⁴⁰.

Gali būti, kad Zodiakas cituotoje E. S. Pikolominio ištraukoje yra kokio nors kito mitinio personažo – dievybės ar kultūrinio herojaus pakaitalas. Tokią mintį kelia etnologė Radvilė Racėnaitė, analizavusi šį mitinį siužetą. Ji priminė svarbią istoriografinę žinią apie E. S. Pikolominio aptariamo teksto publikavimą, kurią XX a. pirmoje pusėje atskleidė istorikė Marija Andziulytė-Ruginienė. Istorikės teigimu, yra žinomos dar dvi ankstyvesnės pasakojimo apie Saulės pagrobimą ir išlaisvinimą kūju versijos. Viena jų XV a. paskelbta vadinamajame Vatikano inkunabule *Historia [neįskaitoma – skylė] iu pii secundi Pontificis Maximi de Rebus europeis quam Cardinalis condidit* (p. 53–57), o kita – knygoje *Liber Chronicorum*, išleistoje Niurnberge 1493 m.⁴¹ Jose Zodiako ženklai neminimi – jų vietoje minimas kitas Saulę išlaisvinęs herojus. Būtent:

G i g a n t e m deinde opem tulisse, soli ingentique malleo perpregisse turrim, solemque liberatum hominibus restituisse.

Tada m i l ž i n a s atėjęs į pagalbą, vienu deliu kūju sudaužęs bokštą ir išlaisvintą saulę sugrąžinęs žmonėms.⁴²

Taigi pasakojimas apie didžiulį kūjį, kuris mums dabar yra svarbiausias, turi ne vieną versiją. Saulės išlaisvintojas pastarojoje versijoje yra „milžinas“, o tai visiškai logiška ir įtikėtina, nes didžiuliu kūju dorotis gali tik atitinkamo didumo veikėjas. M. Andziulytė-Ruginienė teigia, kad vėlyvesniuose E. S. Pikolominio kronikos leidimuose (1509 ir 1551 m.) patys leidėjai, „norėdami paryškinti pirmųkščio teksto prasmę, ištaisė: *Signa zodiaci deinde opem tulisse...*“⁴³ Taip E. S. Pikolominio pasakojime atsiradę Zodiako ženklai Saulės vaduotojai. Vadinasi, Zodiako ženklai čia tėra pramanas, ir kliautis derėtų anksčiau teksto versija, kurioje Saulės išlaisvintojas yra milžinas. Tiesa, ištisą knygą šiems klausimams paskyręs Jonas Vaiškūnas Zodiako versijos neatmeta⁴⁴.

Mums, kaip sakyta, dabar svarbiausias yra kūjis, minimas abiejose teksto versijose.

Pasiaiškinkime, kas gi toks galėtų būti taisi ankstesnės versijos milžinas. Milžinai – žinomi lietuvių padavimų veikėjai, ypač padavimų,

37 BRMŠ I: 591, 595.

38 Бикерман 1975: 52.

39 BRMŠ II: 465.

40 BRMŠ III: 631.

41 Andziulytė-Ruginienė 1937: 97–98.

42 Andziulytė-Ruginienė 1937: 100; Racėnaitė 2008: 186.

43 Andziulytė-Ruginienė 1937: 100.

44 Žr. Vaiškūnas 2012: 35–36.

aiškinančių kraštovaizdžio kilmę. Būdingas jų įrankis yra kirvis, kuris gali asocijuotis su analizuoto mito kūju⁴⁵. Padavimų milžinų sąsają su kosmogonija ir su mitinio dangaus sfera rodo tai, kad jie, kaip mižiniško dydžio būtybės, matyt, tiesiog savo kūnais siekdavę dangų ir, kaip sakoma viename padavimų, „savo kirvius ant debesų pasikabindavę“⁴⁶. Taigi visai įtikėtina, kad vienas tokių kirviais ginkluotų milžinų ir galėjęs vaduoti Saulę.

Kitas pretendentas atlikti Saulės išvaduojo vaidmenį būtų jau aptartas jos nukalėjas Teliavelis. Tiesa, mes nieko nežinome apie jo ūgį ir kitus parametrus. Minėtame XIII a. chronografe tepasakyta, kad jis yra kalvis ir vienas iš dievų, kuriuos garbinę ne tik lietuviai, bet ir jotvingiai, prūsai, jemai ir lybiai⁴⁷. Teliavelį vienu iš pretendentų užimti Saulės vaduotojo vaidmenį laikė ir Gintaras Beresnevičius. Jo manymu, „stebuklingas didžiulis kūjis liudija, kad šiame žygyje arba dalyvavo, arba ginklą jam nukalė tas pats stebuklingasis kalvis Teliavelis, kadaise nukalęs ir Saulę, lygiai Olimpo dievus ir didvyrius apginkluodavo Hefaistas, o keltų dievus – Goibniu ar finougrų Ilmarinenas“⁴⁸.

Dar vienas personažas, kai kuo artimas E. S. Pikolominio aprašytam Saulės vaduotojui milžinui, yra griaustinio dievas Perkūnas, kuris tautosakoje kartais vaizduojamas kaip kalvis, ypač dangaus kalvis: *Perkūnas – tai senas kalvis*⁴⁹; *Perkūno trenksmas kyła iš kalvio, danguje kaustančio arkliaus*⁵⁰; latvių mįslėje: *Kalējs kala debesīs / Ogles bira Dauguvā* „Kalvis kalė danguje, / Žarijos biro į Dauguvą“ – *Pērkons un zibens* „Perkūnas ir žaibas“⁵¹. Matyt, latvių ne tik mįslėje, bet ir dainose dangiškas kalvis yra Perkūnas, pavyzdžiui (LTdz 7900): *Kalējs kala debesīs, / Ko tas kala, ko nekala? / Dieva dēla juostu kala, / Saules meitas vainadziņu* „Kalvis kalė danguje, / Ką jis kalė, ko nekale? / Dievo sūnui diržą kalė, / Saulės dukrai vainikėlį“; Perkūnu jį laikė ir Pēteris Šmitas⁵². Be to, Perkūnas tikėjimuose dažnai apibūdinamas esąs

aukšto ūgio, kartais – net siekiantis debesis, taigi iš esmės – milžinas: *Žmonės įsivaizduoja Perkūną baisiu milžinu, kai jis pradeda eiti, pradeda griauštėti*⁵³; *Sutinka kitą medinčių [Perkūną – N. L.], tokį jau didelį, kad galva ligi debesų*⁵⁴; *Perkūnas esąs didelis, stiprus senis ruda barzda*⁵⁵. Perkūno vienas iš būdingų ginklų ar įrankių kaip tik yra kūjis – priemonė velniui nugalėti ir išreikšti savo galią: *Žmonės įsivaizduoja Perkūną gražiu jaunikaičiu. Jis turi kūjį*⁵⁶; *Įsivaizduoja jį važiuojantį padebesiais greitais ugniniais ratais, su kūju rankoje*⁵⁷; *Perkūnas, sako, esąs senukas vėšas su kūju*⁵⁸. Tiesa, dažniau Perkūno akmeninis ginklas vadintas kirviu, kirveliu ar kulka, kartais net plaktuku, bet iš esmės tai to paties ginklo variantai – jie ne tik įveikia velnią, bet ir neša sėkmę, žmonių naudoti gydymui, saugoti namuose apotropėjiniais tikslais, laikyti šventais⁵⁹. Taigi kūjis (pirmiausia akmeninis) ir jo atitikmenys (akmeninis kirvukas) liaudies tradicijoje sieti pirmiausia su Perkūnu ir neabejotinai buvo gerbiami, kaip E. S. Pikolominio aprašytasis kūjis, kuriuo išvaduoja Saulę⁶⁰.

Kuris iš aptartų personažų – padavimų milžinas, dieviškasis kalvis Teliavelis ar Perkūnas – bus kūju sudaužęs bokštą ir išvadavęs jame įkalintą Saulę, sunku pasakyti. Viena yra aišku – XIV–XV a. Lietuvoje būta savotiško to Saulės vaduotojo kulto, gal net religinės adoracijos.

Latvių tautosakoje yra išlikę sakmių apie dangaus šviesulių pagrobimą: Saulė ir Mėnulis buvę pagrobti bei uždaryti Velnio. Štai viena tokių sakmių:

Kaidu reizi Dīvs ar Valnu dzeivojuši draudzeigi. Jī vīns uz ūtru gōjuši cīmūs. Dīvs lilejīs, ka šam asūt daudz labeibas. Valns arī stōstejis sovu bogoteibu. Valns pastōstejis Dīvam, ka šam asūt tik leli skaistumi un gaišumi, ka leidz šam taidus Dīvs naasūt vēļ redzējis. Dīvs reizi aizgōjis pi Valna, un Valns jam parōdejis sauli un mēnesi. Dīvs prasejis, lai īdūdūt šam pacilōt, vai šī skaistumi asūt arī smagi. Valns arī at-

45 KPS: 43, 47, 48–50.

46 KPS: 48.

47 BRMŠ I: 266, 268.

48 Beresnevičius 2004: 142. Apie tai, irgi cituodamas Beresnevičių, jau yra rašęs Vaiškūnas 2012: 47–48.

49 LTR 1001/462.

50 LTR 832/99; taip pat žr. LTR 1001/469; 1001/470.

51 PNBA 1434.

52 Šmitas 2004: 31. Apie visa tai žr. Razauskas 2011: 284–287; Vaiškūnas 2012: 46–47.

53 LTR 1001/352.

54 BIR I: 49, Nr. 357.

55 LTR 832/ 28; plg. LTR 758/ 1, 2; LMD I 133/1. Plg. Razauskas 2016: 139–141.

56 LTR 1001/ 468.

57 LTR 832 / 12.

58 BIR I: 47, Nr. 314.

59 BIR I: 59–62; žr. LTR 757/41; LTR 758/18.

60 Žr. Laurinkienė 2002: 94. Griaustinio dievui Saulės vaduotojo vaidmenį priskiria ir J. Vaiškūnas (2012: 52–55).

*lōvis. Dīvs paņēmis sauli lobajā rūkā un mēnesi kreisajā, un, kai svīdis sauli, tai tū īsvīdis debesīs. Tai Dīvs atbreivōjis sauli un mēnesi nu Valna, un vēļ tagad tī speid debesīs.*⁶¹

Čia pasakojama, jog kitados Dievas su Velniu draugiškai gyvenę. Jie vienas pas kitą kiedavę. Dievas gyręsis, kad jis turįs daug javų. Velnias irgi pasakojęs apie savo gęrybes. Velnias pasakęs Dievui, kad jis turįs tokių didelių grožybių ir šviesybių, kokių ligi šiol Dievas net matęs nėra. Dievas kartą nuęjęs pas Velnią, ir šis jam parodęs Saulę ir Mėnulį. Dievas prašęs, kad duotų jam pakiloti, ar šios grožybės dar ir sunkios. Velnias ir leidęs. Dievas paėmęs Saulę į dešinę ranką, Mėnesį į kairiąją ir kai sviedęs Saulę, tai įmetęs ją į dangų. Taip Dievas išvadavęs Saulę ir Mėnulį nuo Velnio, ir dar dabar jie spindi danguje.

Kaip ir aptartoje lietuvių žinioje apie Te-liavelį bei minėtoje senovės indų „Rigvedoje“ (I.7.3), čia dangaus šviesuliai atsiduria aukštybėse dievybės, šiuo atveju paties Dievo, dėka.

Lietuvių tautosakoje esama užuominų, jog Saulės užtemimai įvyksta dėl Velnio arba dėl jo bendrininkėmis laikomų raganų kaltės: *saulei užtemus, žmonės sakydavo, kad tai ją velniai pridengia* (Vajasiškis); *velnias užkiša savo uodegą tarp Saulės ir Žemės* (Žeimelis); *ragana apsiverčia miegoti ant kito šono ir skvernu uždengia Saulę* (Krosna); *kai pavėlinus ragana grįžta iš susirinkimo, tai savo šluota, ant kurios ji joja, uždengia Saulę* (Gražiškiai)⁶². Panašiai sakoma ir kai kuriuose latvių tikėjimuose: *Kad saule un mēness aptumšojas, tad latoieši domā, ka raganas tos maitājot* „Kai saulė ir mėnulis užtemsta, latviai galvoja, kad raganos juos gadinančios“⁶³.

Latvių tautosakoje vartojami tokie posakiai, tinkantys dangaus kūnų užtemimams nusakyti, pateikiami XVIII a. antroje pusėje Gotthardo Frydricho Stenderio (Gotthard Friedrich Stender):

Maitāšana, buvo sakoma: *Saules maitāšana* „Saulės sugadinimas“ ir *Mēness maitāšana* „Mėnulis sugadinimas“. Taip pagonys latviai įsivaizdavo Saulės ir Mėnulis užtemimus ir manė, kad tai esą slibinų, gyvačių ir raganų darbas; jie labai rūpindavosi, kad mielajai Saulei ir mielajam Mėnuliui nieko neatsitiktų (iš

61 LTT: 35.

62 BIR II: 25.

63 ŠmLTT: Nr. 26490, žr. 26487–26489.

žodžio *maitāt* „visai sugadinti“, o šis išvestas iš *maita* „dvėseliena“). Saulės ir Mėnulis užtemimai iki šiol taip ir tebevadina⁶⁴.

Saulės, Mėnulis užtemimai tikėjimuose laikyti nelaimės, kataklizmus pranašaujančių ženklų. Tai yra pažymėjęs jau Liudvikas Adomas Jucevičius: „Saulė, mėnulis užtemsta, kometas pasirodo prieš baisius karus ir badą krašte“⁶⁵.

Eurazijos ir Šiaurės Amerikos tautų mituose gana dažnas yra dangaus šviesulių prarijimo motyvas⁶⁶. Senovės islandų „Poetinėje Edoje“ vilkas Fenris, milžiniškas gyvūnas, chtoninė pabaisa, ketina praryti Saulę. Odino žodžiais („Vaftrūdnie eilės“, 46), „Toli keliavau, kad daug pamatytčiau, / jėgas išmėginčiau: / iš kur rasis saulė dangaus skliaute, / kai šią praris Fenris?“⁶⁷ Tai siejama su pasaulio pabaiga, o pats Fenris laikomas demonu, savo veiksmis pranašaujančiu visatos katastrofą.⁶⁸ Vilkas šiaurės germanų mitologijoje yra dievų priešas, su mirusiųjų karalyste susijusio demoniškojo triksterio Lokio ir milžinės Angrbodos sūnus⁶⁹. Taigi Saulę ketina sunaikinti anapusio atstovas. Kaip pažymi Mirčia Eliadė (Mircea Eliade), Saulės užtemimas apskritai laikytas vienu iš pasaulio pabaigą pranašaujančių ženklų, o kai kuriose tradicijose užtemimo kelias nerimas tiesiog išreiškiamas apokaliptiniais vaizdiniais⁷⁰.

Vilko, grasinančio Saulei, motyvas žinomas ir baltams. Vienoje latvių sakmėje vilkas apibūdinamas kaip Mėnulis bendras, norėjęs Saulę praryti ir jau tai bedarą, tačiau tą akimirką pasirodęs Perkuonas: *Tas [vilks] atriebamies, aiz drauga aizgājis gribējis Sauli aprīt. Jau pusē bijis aprijis, tad uz nācis Pērkons* „Jis [vilkas] keršydams, už draugo [Mėnulis] užėjęs, norėjęs saulę praryti. Jau pusė buvo prarijęs, tada pasirodęs Perkuonas“⁷¹. Perkūno išsigandęs vilkas paspruko. Tad germanų ir baltų tradicijose Saulės užtemimas asocijavosi ir su grėsmingo mitinio žvėries – vilko kėslais.

Mito siužetas apie Saulės pradingimą, jos nudanginimą į pasaulio periferiją ir vadavimą

64 BRMŠ IV: 205–206.

65 Jucevičius 1959: 174.

66 Haavio 1979: 235–237.

67 Cituota pagal PE.

68 Vienoje „Poetinės Edos“ giesmėje („Grymnio eilės“ 23) užsimenama, kad Fenris laukia iš Valhalos vyrų, norinčių su juo susikauti. Į Valhalą pakliūdavo mūšiuose žuvusieji kariai.

69 Langer 2018: 12; Simek 1984: 92–94.

70 Элиаде 1999: 282.

71 LPT XIII: 217, Nr. 5.

Paminklo viršūnė. Rokiškio r., Kamajų apyl., Krylių k.
Geležis, 70,7 x 35,7cm
Saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje.

išplėtotas suomių ir karelių mitologijoje (žr. „Kalevalą“ 49, 335–341). „Kalevaloje“ apie dangaus šviesulių pradanginimą kalbama tokia kontekste: Saulę ir Mėnulį pagrobia Louhė, Pohjolos, tai yra tamsos ir šalčio šalies, mirusiųjų buveinės, esančios pasaulio pakraštyje⁷², šeiminkė. Pastvėrusi nuo beržo Mėnulį ir nuo pušies viršūnės Saulę, ji atsigabena juos į Pohjolą ir paslepia aukštame akmeniniame kalne. Žemę apgaubia visiška tamsa. Išminčius Veinemeinas, sužinojęs, kad dangaus šviesuliai yra Pohjolos kalne, vyksta jų vaduoti. Negalėdamas patekti į kalno vidų jis grįžta namo įrankių, kurie padėtų atidaryti kalną. Kalviui Ilmarinui tokius įrankius bekalant, Louhė, nujausdama grėsmę, pati išleidžia iš kalno Saulę ir Mėnulį, ir šie tuojau pakyla į dangų („Kalevala“ 49, 355–362):

Louhė, Pohjos šeiminkė,
Šiaurės senė retadantė,
Nujautė artėjant galą,
Juodadienę beateinant,
Tuoį pakilo, nuvasnojo,
Greit į Pohjolą nuskrido.
Ir paleido ji mėnulį,
Iš uolos išleido saulę.

Tad karelių ir suomių tradicijoje Saulės pagrobėja yra Louhė, ano pasaulio šeiminkė, o gelbėtojas ir vaduotojas – šamano burtininko požymių turintis senolis Veinemeinas kalvio Ilmarino nukaltais įnagiais, panašiai kaip lietuvių mite „milžinas“ geležiniu kūju. Bendriausia prasme Saulės grobikai („Kalevalos“ Louhė, lietuvių „galingasis karalius“, latvių Velnias), jos įkalinimo vietos (akmeniniame kalne Pohjoloje, lietuvių „tvirčiausiam bokšte“, latvių Velnio slėptuvėje, matyt, požemyje), išvaduotojai (Veinemeinas, lietuvių milžinas, latvių Dievas) ir vadavimo priemonės (kalvystės įrankiai) finougrų ir baltų tradicijose yra panašūs.

Apskritai Saulės priešininkai yra personažai, atstovaujantys požemių, mirusiųjų pasauliui, tamsai ir lunarinei sričiai. Tokia šviesos ir tamsos pradų, dangaus ir požemio, gyvųjų ir mirusiųjų pasaulių priešprieša būdinga daugeliui senųjų religijų. Saulė, kaip šviesos šaltinis ir gyvybės sąlyga, ir baltų mitologijoje nuo seno buvo susieta su šia binariška mąstymo sistema.

Viačeslavo Ivanovo, tyrinėjusio Eurazijos vadinamąsias šviesos religijas, teigimu, II tūkstmetyje pr. Kr. Saulės garbinimas buvo plačiai paplitęs įvairiuose Artimųjų Rytų kraštuose⁷³. Artimuosiuose Rytuose gyvavo įvairių formų dualistinės religijos, supriešinusios šviesą ir tamsą, toliau į rytus – vakarų ir rytų iranėnų, tocharų, tiurkų, kinų tradicijos. Irano dualistinė mitologija, kilme susijusi su atskira indoeuropiečių atšaka – indoiranėnais (III tūkst. pr. Kr.), galėjo padaryti įtaką tiek praslavų, tiek senovės rusų tradicijoms. Savo ruožtu praslavų (V–VIII a. po Kr.) dualistinė mitologija šaknimis siekia baltų-slavų bendrystę (maždaug I tūkst. pr. Kr.) ir dar ankstesnę indoeuropiečių (apie IV–V tūkst. pr. Kr.)⁷⁴. Pati soliarinė mitologija, šviesos ir tamsos priešprieša, be abejo, yra bendražmogiška, tačiau kai kurie konkretūs jos įvaizdžiai į baltų ir slavų kraštus, žinoma, galėjo patekti ir iš svetur.

72 Žr. Siikala 2002: 160–162.

73 Иванов 2014: 36.

74 Иванов 2014: 38–39.

Galimas daiktas, kad kažkada baltai (dar drauge su būsimaisiais praslavais) irgi galėjo patirti tiesioginę ar netiesioginę Irano dualistinės religijos įtaką. Pavyzdžiui, iranėnų kilmės dangaus šviesos dievo Mitros religija (mitraizmas) I–II a. intensyviai plito į Europos pietus, pasiekė Romos imperiją, išsivertino joje ir populiarumu kurį laiką net konkuravo su beįsigalinčia krikščionybė⁷⁵. Reikia turėti omenyje, kad baltai kitados tikrai yra kontaktavę su iranėnais sarmatais (jų palikuonys yra osetinai) piečiau Pripetės ir netgi skitais, gyvenusiais Ponto stepėje (tarp šiaurinio Juodosios jūros kranto ir Kaspijos jūros bei Uralo kalnų)⁷⁶.

IŠVADOS

Ankstyviausias mito apie Saulės kilmę fragmentas iš 1261 m. Chronografo (Jono Malalos kronikos kompiliacijos), taip pat kai kurie vėlesni šaltiniai ir lietuvių bei latvių tautosaka liudija šviesulio ryšį su metalu ir kalvyste. Minėtuose šaltiniuose sakoma, kad pati Saulė arba jos atributai yra iš metalo, ji nukalama mitinio kalvio žaizdre. Su kalvystės įrankiu – didžiuliu kūju susijęs ir Jeronimo Prahieškio perpasakotas bei Enėjo Silvijaus Pikolominio 1477 m. aprašytas Saulės vadavimo mitas. Saulės ryšys su kalvyste ir metalu yra archajiškos pasaulėvokos reiškinys, patvirtinamas duomenų iš kitų Europos kraštų, tarp kurių išskirtinos germanų ir finougrų tradicijos. Idėja, kad Saulė yra nukalta iš metalo, apskritai Saulės ir metalo sąsaja galėjo atsirasti ne anksčiau, nei buvo įsisavinta metalurgija ir kalvystė tapo įprastu amatu. Soliarinių vaizdinių užuomazgos šiaurės ir vidurio Europoje tad yra susijusios su metalų laikotarpiu. Be to, baltai (ar baltai ir slavai) galėjo patirti iranėnų dualistinės religijos įtaką, kurioje buvo ypač sureikšmintas šviesos ir tamsos pradų priešprieša.

Šios temos tęsinys – N. Laurinkienės monografijoje „Dangus baltų mitiniame pasaulėvaizdyje“ (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, 256 p.).

75 FWSD: 733.

76 Herodoto „Istorija“ IV.17–36, 92–117; žr. BRMŠ I: 121–126. Senuosius iranėnų ir baltų tarpusavio santykius bei tikėtinas tarpusavio įtakas dvasinės tradicijos srityje yra nagrinėjęs D. Razauskas (2004: ištiesai, o ypač p. 167–177).

ŠALTINIŲ SANTRUMPOS

- BDS = *Krišjāna Barona Dainu skapis: latoju dainas, tautasdziesmas, dziesmas*. Prieiga internetu <<http://www.dainuskapis.lv>>.
- BIR I–II = Jonas Balys. *Raštai*. Parengė Rita Repšienė, I–II. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998–2000.
- BRMŠ I = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, I: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- BRMŠ II = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, II: XVI amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.
- BRMŠ III = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, III: XVII amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
- ChGDS = Jean Chevalier, Alain Gheerbrant. *A Dictionary of Symbols*. Translated by John Buchanan-Brown. London: Penguin Books, 1996.
- FWSD = *Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend, I–II*. Editor Maria Leach. New York: Funk & Wagnalls Company, 1949–1950.
- HH = *Homeriniai himnai*. Iš senosios graikų k. vertė, paaiškinimus parašė, vardų ir bibliografinę rodyklę sudarė Audronė Kudulytė-Kairienė. Baigiamąjį straipsnį parašė Naglis Kardelis. Vilnius: Aidai, 2016.
- KPS = *Pamarių sakmės*. Sudarytoja Dalia Kisieliūtė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010.
- LMD = Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
- LPT = *Latviešu pasakas un teikas*. Pēc Anša Lercha-Puškaiša un citiem avotiem sakopojis un rediģējis prof. P. Šmits, XIII. Rīgā: Valtera un Rapas akc. sab. apģāds, 1936.
- LTR = Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LTT = *Latviešu tautas teikas: izcelšanās teikas: izlase*. Sastādītāja A. Ancelāne. Rīga: Zinātne, 1991.
- PE = *Poētinē Eda*. Iš senosios islandų kalbos vertė Aurelijus Vijūnas. Vilnius: Aidai, 2009.
- PNBA = *Pilna nora baltu avju: latviešu tautas mīklu izlase*. Sakārtojais Kārlis Arājs. Rīga: Sprīdītis, 1994.
- ŠmLTT = *Latviešu tautas ticējumi, I–IV*. Sakārjis un sakārtojais prof. P. Šmits. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums ar kulturas fonda pabalstu, 1940–1941.
- МНМ = *Мифы народов мира*. Гл. ред. С. А. Токарев, I–II. Москва: Советская энциклопедия, 1980–1982.
- Ригведа 1989 = *Ригведа: Мандалы I–IV*. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва: Наука, 1989.
- Ригведа 1995 = *Ригведа: Мандалы V–VIII*. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва: Наука, 1995.
- Ригведа 1999 = *Ригведа: Мандалы IX–X*. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва: Наука, 1999.

LITERATŪRA

- Andziulytė-Ruginienė 1937 = Marija Andziulytė-Ruginienė. *Žemaičių Christianizacijos pradžia*. Kaunas, 1937.
- Beresnevičius 2004 = Gintaras Beresnevičius. *Lietuvių religija ir mitologija*. Vilnius: Tyto alba, 2004.

- Bliujienė Audronė 2000. Universalusis svastikos simbolis baltų archeologinėje medžiagoje, *Liaudies kultūra*, Nr. 4, p. 16–27.
- Daugnora, Girininkas 2004 = Linas Daugnora, Algirdas Girininkas. *Rytų Pabaltijo bendruomenių gyvensena XI–II tūkst. pr. Kr.* Kaunas: Lietuvos veterinarijos akademija–Lietuvos istorijos institutas, 2004.
- Dundulienė 1988 = Pranė Dundulienė. *Lietuvių kosmologija*. Vilnius: Mokslas, 1988.
- Gimbutienė 1985 = Marija Gimbutienė. *Baltai priešistoriniais laikais: Etnogenezė, materialinė kultūra ir mitologija*. Vilnius: Mokslas, 1985.
- Girininkas 2013 = Algirdas Girininkas. Ankstyvasis metalų laikotarpis Iš: *Lietuvos archeologija*, II. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2013.
- Green 1997 = Miranda Green. *Dictionary of Celtic Myth and Legend*. London: Thames and Hudson, 1997.
- Haavio 1979 = Martti Haavio. *Mitologia fińska*. Przełożył Jerzy Litwiniuk. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979.
- Jovaiša Eugenijus 2012. *Aisčiai: Kilmė*, Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, Lietuvos mokslų akademija.
- Jucevičius 1959 = Liudvikas Adomas Jucevičius. *Raštai*. Vertė D. Urbas, įvadas M. Lukšienės, komentarai M. Lukšienės ir Z. Slaviūno. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.
- Kalevala 1986 = *Kalevala*. Vertė Justinas Marcinkevičius. Vilnius: Vaga, 1986.
- Kristiansen 2013 = Kristian Kristiansen. Religion and society in the Bronze Age. Iš: *The Handbook of Religions in Ancient Europe*. Eds. L. B. Christensen, O. Hammer and D. A. Warburton. Gothenburg: Acumen, 2013, p. 77–92.
- Kulikauskas 1957 = P. Kulikauskas. Pirmykštė bendruomeninė santvarka Lietuvos TSR teritorijoje. Iš: *Lietuvos TSR istorija: nuo seniausių laikų iki 1861 metų*. Redakcinė kolegija: K. Jablonskis, J. Jurginis, J. Žiugžda (vyriaus. redaktorius), I. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. 5–37.
- Lange 2018 = Johnni Lange. The Wolf's Jaw: an Astronomical Interpretation of Ragnarök. Iš: *Archaeoastronomy and Ancient Technologies*, t. 6(1), 2018, p. 1–20. Prieiga internetu <http://aaatec.org/art/a_lj1>.
- Laurinkienė 2002 = Nijolė Laurinkienė. Baltų mitinis kalvis ir jo atitikmenys kitų tautų mitologinėse tradicijose. Iš: *Tautosakos darbai*, XVII (XXIV). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 87–101.
- Lemeškin 2009 = Ilja Lemeškin. *Sovijaus sakmė ir 1262 metų chronografas (pagal Archyvinį, Varšuvos, Vilniaus ir I. J. Zabelino nuorašus)*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.
- Racėnaitė 2008 = Radvilė Racėnaitė. Senovės lietuvių dievai ir dangaus kūnai: nuo XIII a. mito fragmentų iki vėlyvosios XX a. I p. tautosakos. Iš: *Perspectives of Baltic Philology*. Poznan: Universitet im. A. Mickiewicza, 2008, p. 181–196.
- Razauskas 2004 = Dainius Razauskas. *Vėjųkas: lietuvių vėjo demono vardo ir įvaizdžio rekonstrukcija, atsižvelgiant į vieną skitų atitikmenį (osetinių wəjug / wəjyg)*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- Razauskas 2011 = Dainius Razauskas–Daukintas. *Krosnis mitologijoje*. Vilnius: Aidai, 2011.
- Razauskas 2016 = Dainius Razauskas–Daukintas. *Maironis – praamžės tradicijos dainius*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
- Siikala 2002 = Anna-Leena Siikala. *Mythic Images and Shamanism: A perspective on Kalevala Poetry (FFC Communications, CXXX, Nr. 280)*. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 2002.
- Simek 1984 = Rudolf Simek. *Lexikon der germanischen Mythologie*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1984.
- Šmitas 2004 = Peteris Šmitas. *Latvių mitologija*. Iš latvių k. vertė Dainius Razauskas. Vilnius: Aidai, 2004.
- Vaiškūnas 2012 = Jonas Vaiškūnas. *Skaitant dangaus ženklus: Lietuviško Zodiako pėdsakais*. Vilnius: Dominicus Lituanus, 2012.
- Vanagas 1987 = Aleksandras Vanagas. Baltų arealas toponimijos duomenimis. Iš: *Lietuvių etnogenezė*. Vilnius: Mokslas, 1987, p. 47–52.
- Volkaitė-Kulikauskienė 2001 = Regina Volkaitė-Kulikauskienė. *Lietuva valstybės priešaušriu*. Vilnius: Vaga, 2001.
- Бикерман 1975 = Э. Бикерман. *Хронология древнего мира*. Москва: Наука, 1975.
- Иванов 1982 = Вячеслав Всеволодович Иванов. Солярные мифы. Iš: *Мифы народов мира*, II. Москва: Советская энциклопедия, 1982, p. 461–462.
- Иванов 2014 = Вячеслав Всеволодович Иванов. Евразийская религия света и границы митраизма в свете работ В. Н. Топорова. Iš: *Baltai ir slavai: dvasinių kultūrų sankirtos*. Vilnius: Versmė, 2014, p. 33–59.
- Элиаде 1999 = Мирча Элиаде. *Трактат по истории религий*. Перевод с французского А. А. Васильева, II. Санкт-Петербург: Алетея, 1999. Prieiga internetu <<http://www.astronomija.info/saule-zvaigzde/>>.

CULT OF THE SUN AND METALS AND MYTHOLOGIZED BLACKSMITHING REFLECTIONS OF THE IDEAS OF THE METAL AGES IN BALTIC RELIGION AND MYTHOLOGY

Nijolė LAURINKIENĖ

The earliest fragment of the myth of the origin of the Sun comes from a 1261 chronograph (compilation of the chronicle of John Malalas), as well as later sources and Lithuanian and Latvian folklore reveal the connection between the sun and metals and smithery. These sources talk about the sun or its attributes being made of metal, while it appears from a blacksmith's furnace – forged either by a blacksmith that is a god or a man. The tool of a blacksmith – a great hammer – is related to Eneas Silvio Piccolomini's (1477) myth of freeing the Sun. In archaic world-view, this mythologised light was associated with blacksmithing and metals, as seen in the Germanic and Finno-Ugric traditions. The idea that the sun is made from metal in the Eastern Baltic States could have appeared at the same time as the craft of blacksmithing. Therefore, the beginnings of solar imagery in the territory of Northern and Central Europe are associated with the metal period.

The Balts and Slavs could have been directly or indirectly affected by the dualistic Iranian religion. At some point the Balts were in contact with the Scythians and Sarmatians. The rudiments of the dualistic system of thinking in the mythology of the lights in the sky have been retained also by the northern neighbours of the Balts, the Finno-Ugric peoples.

„ATAIS ŽALI PAVOSERIAI...“

Violeta ALEKNIENĖ

Apie muzikantą ir dainininką Jurgį Stankevičių nuo Vidugirių miško

Jurgis Stankevičius. 1992 m.

■ Girdėjau daug pasakojimų apie Kupiškio krašto muzikantus Aleksą Kriūką, Alfonsą Mackevičių ir kitus, bet šį kartą plačiau paminėsiu vieną iš jų – talentingą savamokslį liaudies muzikantą ir dainininką Jurgį Stankevičių (1928–2000). Jis darė lamzdelius, pats jais grodavo, turėjo gražų baritoną, dainavo liaudies dainas, taip pat grieždavo smuiku. Jurgio draugas Algirdas Stančikas pasakojo, kad muzika ir dainos jam padėjo išgyventi ir tremtinio dalią¹.

Šio kupiškėno dainavimu, grojimu, lamzdelių gamyba domėjosi ne vienas muzikologas, etnologas. Ypač daug jis bendravo su Arvydu Karaška, Danute Krištopaite, Gaila ir Arvydu Kirdomis. Jo grojimu žavėjosi prof. Jadvyga Čiurlionytė, Laima Burkšaitienė, Danutė Kuzmienė, Romualdas Apanavičius, Evaldas Vyčinas, folklorininkai Vytautas Musteikis, Rytis Ambrazevičius, rašytojas Juozas Baltušis. Apie jį rašė Kupiškio žurnalistai Eugenija Urbonienė, Leonas Vaitiekūnas, žemietė Jonė Žebrytė ir Gediminas Zemlickas². Jurgis

tuo labai didžiuodavosi ir džiaugdavosi. Jaunosios kartos kupiškėnas muzikantas A. Kirda ir jo žmona G. Kirdienė iki šiol įvairiuose renginiuose groja Jurgio pamėgtus kūrinius.

J. Stankevičius gimė 1928 m. lapkričio 19 d. Sineliškių kaime, Vidugirių apylinkėje (dabar – Kupiškio r.). Muzikanto motina Albina Plačenytė atitekėjo iš Balkarčių kaimo, Viešintų valsčiaus (dabar – Anykščių r.), o tėvas Domas Stankevičius buvo kilęs iš Kupiškio. Susituokę Albina ir Domas Stankevičiai gyveno labai sunkiai, santuokų turėjo mažai, tad nusipirko prastos, bet pigesnės žemės Sineliškėse. Pirmiausia jaunavedžiai pasistatė medinę trobą, po to – tvartą; dar buvo klojimas ir pirtis, prie jos – *soželka*. Sodyba buvo aptverta medine tvora, joje vešėjo didelis sodas, buvo ir dirbamos žemės.

Stankevičiai susilaukė trijų sūnų: prieš Jurgį 1927 m. gimė Jonas, o 1931 m. – Domas. Pasak

■ kanto ir dainininko dukrai Nidai Stankevičiūtei-Vickuvienei ir kitiems. Rašytiniai atsiminimai apie Jurgį Stankevičių saugomi Kupiškio etnografinio muziejuje (toliau – KEM), b. 151. Ekspedicijų metu surinkta medžiaga, muzikos įrašai, videofilmai, pokalbiai ir prisiminimai saugomi įvairių kultūros įstaigų ir muziejų archyvuose.

1 A. Stančiko prisiminimai, 2015 m. KEM. b. 151, p. 7.

2 Už suteiktas žinias ir pagalbą taip pat esu dėkinga Vilijai Morkūnaitei, Almai Pustovaitienei, Algirdui ir Ramutei Stančikams, Algirdui Gasiūnui, Gailai Kirdienei, muzi-

Jurgio, jis buvęs mamos vaikas. Nors ir darbštūs buvo tėvai, bet iš savo ūkio jie vos pragyvendavę. Sūnūs turėjo gerą klausą ir gražius balsus, visi trys grojo smuiku, o Jurgis domėjosi ir kitais muzikos instrumentais – darė lamzdelius, birbynes, švilpynes, pataisydavo ir kitų muzikantų smuikelius. 1935 m. jis pradėjo lankyti Puponių pradinę mokyklą, kur susidraugavo su Algirduku Stančiku: kai Jurgiukas atėjo į pirmą klasę, šis jau buvo ketvirtoje. Jų mokytoja buvo Juodviršytė. A. Stančikas prisiminė:

Smetonos laikais kiekvienoje mokykloje būdavo skiriamas dėmesys vaikų patriotiniam ugdymui. Visų širdelėse liko įžiebta meilė Lietuvai. Tuo metu Lenkija puolė Vilniaus kraštą. Būdami vaikai supratome, kad reikia padėti kovoti dėl Vilniaus krašto. Mes turėjome knygytes, į kurias klijuodavome pašto ženklus. Jie kainavo po 10 centų, už ženklus gauti pinigėliai buvo skirti lietuviškoms mokykloms, kurios liko lenkų okupuotame krašte.³

Į antrą klasę Jurgis ėjo jau Vidugirių pradžios mokykloje, kuri buvo kilometru arčiau, ten dirbo mokytoja Janė Magilaitė, tik tikybos mokyti atvažiuodavo kapelionas Ragauskas iš Kupiškio. Nebaigė net keturių klasių, nes turėjo padėti namuose: tai gyvulius ganyti (turėjo tik dvi karves ir arklių), tai daržus ravėti, tai sėti, šienauti, – rašė apie senelį jo anūkas Mindaugas Stankevičius⁴. Piemenaudamas Jurgis išmoko pasidaryti švilpynes ir lamzdelius. E. Urbonienė prisiminė:

Pakrūmėmis ir palaukėmis skambėjo muzika nuo jo švilpynių. <...> Kaip pasidaryti lamzdelius ir jais groti, dar vos dvylikos metų piemenuką pamokė vidugirietis Petras Tvaskus, iš jo gavo pirmąjį lamzdelį dovanų. Abu ganydavo gyvulius pievose ir grodavo. Kaimynai Antanas ir Vitalis Janulioniai buvo geri muzikantai, grodavę armonika, o Lionginas dar grodavo ir klarnetu, lamzdeliu. Jurgiui teko ir su jais groti. Vėliau iš anuomet pagarsėjusio Didžiagraščių kaimo muzikanto Zigmo Lukavičiaus išmoko groti smuiku. Kur tik Jurgis grodavo, visada pasakydavo, iš kur išmoko tą ar kitą melodiją (Urbonienė 1991: 12).

Antrasis pasaulinis karas atnešė baimės ir skausmo. Jauniems vyrams reikėjo rinktis – eiti į mišką ar stoti į sovietų armiją. Vieni pradėjo partizanauti, o dalis jaunimo tapo partizanų

J. Stankevičiaus tėvai Albinas ir Domas Stankevičiai. Apie 1925 m.

ryšininkais. Šešiolikmetis Jurgis buvo dar per jaunas tarnauti okupantų kariuomenėje, tad likęs tėviškėje tapo ryšininku ir partizanų (slapyvardžiu Viršininkas), ryšininkais tapo ir A. Stančikas bei Petras Stančikas (slapyvardžiu Lalys). Tuo metu apylinkėse jau buvo susitelkę daug partizanų, jiems reikėjo talkininkų – sąžiningų, aplinkines vietas pažįstančių žmonių. Toks ir buvo Jurgis. Jie turėdavo susitikimų ženklus, sutartu laiku miške sušvilpdavo ir žinodavo, kad laukia partizanai. Susitikę labai nuošaliose vietose perduodavo partizanams žinias. A. Stančikas prisiminė:

Tekdavo kartu su partizanais stoti į mūšį, nes kartais trūkdavo vyrų. Prie bunkerų ar laikinai įrengtų stovyklaviečių eidavome sargybą. Partizanus perkraustydavome į kitas vietas. Gyvenimas mums su Jurgiu buvo palankus, kad per visus partizaninio judėjimo metus likome gyvi. Išlikti tvirtiems, budriems padėjo pačių nusiteikimas prieš gėrimą ir rūkymą.

Visi beveik partizanai buvo dainingi, turėjo gerus balsus. Dainuodavome susirinkę į stovyklavietes, ypač išgyvendavome dėl žuvusių draugų. Jurgis su partizanais grodavo smuiku, lamzdeliu. Padainuoti ir pagroti sueidavom ir į aplinkinių kaimų gryčias. Kaimo žmonės partizanus pavaišindavo, kuo galėjo:

3 A. Stančiko prisiminimai, 2015. KEM. b. 151, p. 8.

4 M. Stankevičiaus prisiminimai, 2017 m. KEM, b. 151, p. 10.

Broliai (iš kairės) Jonas, Jurgis ir Domas Stankevičiai.

ant stalo padėtos garuodavo bulvės su lupynomis, dideliame dubenyje būdavo sudėta mėsa, stovėdavo sūrio lėkštė, sviesto spatkelis. Mėgo partizanai ir pasukų atsigerti. <...>

Visus karo metus Jurgis praleido kartu su tėvais. Suradęs laisvo laiko, skaitydavo knygas, žurnalus, bendravo su kaimo jaunimu, grodavo, dainuodavo Sineliškio kaime. Šio kaimo berniokai pėsčiomis nueidavo į vakaruškas Dubliškių, Karaliūnų, Akmenių kaimuose. Vakaruškose traukdavome dainas ne po vieną ir ne po du. Dainuodavome sustoję į didelį būrį. Aplinkinių kaimų gyventojai stebėdavosi, jog dainuoja kaip didžiulis kareivių būrys <...>.

Sineliškio kaimo žmonės, ypač rudens ir žiemos vakarais, rinkdavosi vieni pas kitus kaimynus ir dainuodavo liaudies dainas. Tankiai visi susirinkdavo pas mano tėvelius, nes mano tėvelis Vytautas Stančikas turėjo labai gražų balsą ir visada užvesdavo dainą. Ateidavo ir Jurgis padainuoti. <...>

Pasibaigus partizaninei kovai visi ryšininkai pradėjo slapstytis. Jurgis Stankevičius išvažiavo į Panevėžį, dirbo fabrike. Aš dar palaikiau ryšį su Šimonių girios partizanais. Ir mane paėmė iš Kurklių, tuo metu dirbau statybose.⁵

Vis dėlto 1949 m. gegužės dešimtą dieną už ryšius su partizanais buvo suimtas ir Jurgis: sugrižęs iš Panevėžio į tėvų namus jis nakvojo klojime,

o iš ryto pamatė, kad klojimas apsuptas sribų. Tą pačią dieną jį išvežė į Kupiškį, kur tardė, kankino, paskui pervežė į Panevėžio kalėjimą, o po pusės metų – į Lukiškių kalėjimą Vilniuje.

Jurgis nemėgo pasakoti apie patirtus sunkumus, skausmą, kančią, patyčias, bet, pasak A. Stančiko, „dukrai yra sakęs, kad apie dešimt parų reikėjo stovėti rūsyje iki juosmens šaltame vandenyje, kol ištino kojos ir nebegalėjo pastovėti, nes buvo didžiulis skausmas“⁶. Be teismo buvo nuteistas dešimčiai metų ir 1949 m. gruodžio 10 d. išvežtas į lagerius prie Balchašo ežero, netoli Džezkazgano, Kazachstano stepėse. Ten dviejuose lageriuose buvo kalinama apie tūkstantis kalinių. Jie dirbo statybose, šachtose kasė rūdą ir iš jos liejo plieną, dirbdavo po dešimt valandų per dieną, lageriuose buvo įrengti dviaukščiai gultai, kuriuose miegojo po aštuonis žmones. Nors triskart per dieną gaudavo sriubos, košės, žuvies, retkarčiais mėsos, bet maisto trūko.

1951 m. Jurgiui išoperavo apendicitą ir sunkiai sergantį perkėlė į invalidų lagerį, kuriame jis išbuvo apie metus, po to buvo sugrąžintas į kalinimo vietą, kur vėl teko dirbti tuos pačius sunkius darbus. Retkarčiais iš Lietuvos pasiekdavo artimųjų siuntiniai, kuriuose rasdavo lašinių, duonos džiūvėsių, kartais ir mėsos, daržovių, net drabužių. Ir lageryje Jurgis paimdavo į rankas smuiką, sakydavo, kad lageryje grodavo daug ir kad jam muzika padėjo išlikti gyvam:

5 A. Stančiko prisiminimai, 2015. KEM. b. 151, p. 8.

6 Ten pat, p. 43.

Groti smuiku Jurgį padaršino kartu kalėjęs profesionalus rusų smuikininkas Jakubovas, baigęs Maskvos valstybinę konservatoriją, lemtis juos suvedė Kazachstane. Juodu abu su Jakubovu ir kitus vyrus, kurie mėgo muzikuoti, barakuose, šalčio kamuojamus ir blaikių ėdamus, muzika ir palaikė, stiprino dvasią. Nepriveikė nei kasyklų dulkės, nei alkis.⁷

Po septynerių įkalinimo metų iš Maskvos atvykusi komisija Jurgį pripažino nekaltu, tad 1956 m. gegužės 16 dieną jis buvo paleistas ir grįžo pas mamą ir brolių. Tuo metu jam buvo dvidešimt aštuoneri, tėviškėje vėl dirbo prie žemės. Aukštas, išvaizdus vaikiną nusižiūrėjo jauną panelę Stanislavą Matekonytę, kuri atvažiuodavo į Sineliškių kaimą mokyti siūti, jie vienas kitą pamilo ir sukūrė šeimą, gimė dukra Nida. Vėliau ji prisiminė:

Keletą metų gyvenome pas bobutę Sineliškio kaime, senelio Domo nepažinojau, nes jis buvo miręs nuo širdies ligos 1951 m. gegužės 5 dieną. Bobutė Albina buvo labai nuoširdi, aš su ja labai gerai sutardavau. Iki šiol negaliu užmiršti, kaip mes abi ganydavom pamiškėje karves, o ant akmenio atsisėdę dainuodavom dainas. Į pirmą klasę teko eiti dar iš Sineliškio kaimo per Vidugirių mišką. Mes nuolatinės gyvenimo vietos neturėjome, kraustydavomės iš vienos vietos į kitą. Kai mama nuėjo įsidarbinti į Byčių kolūkį melžėja, pirmininkas pasiūlė Puponyse pusę namo, ir mes apsigyvenom Puponių kaime. Nes mūsų šeima buvo jau didelė. Mes augom keturi vaikai: aš, dukra Nida, gimusi 1957 m., ir trys sūnūs – Domas, gimęs 1961 m., Virgilijus, gimęs 1963 m., ir Ričardas, gimęs 1969 m. Nuo 1965 m. iki 1976 m. tėvai dirbo karvių fermoje. Politinio kalinio šešėlis slinko paskui tėvelį iki pat Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo.⁸

8 deš. viduryje LTSR Meno darbuotojų rūmų Folkloro sekcija Vilniuje surengė vakarą „Instrumentinė muzika folkloriniuose ansambliuose“, skirtą ansambliuose neištobulintiems liaudies muzikos instrumentams, jame dalyvavo ir du Kupiškio krašto muzikantai: J. Stankevičius ir A. Kriūka. Ten J. Stankevičius susipažino su muzikologu Arvydu Karaška. Į Puponis vis dažniau atvykdavo iš šio kaimo kilusi bibliotekininė J. Žebrytė, kuri subūrė šio kaimo etnografinį

Jurgis ir Stanislava su vaikais. Pirmoje eilėje: Domas, Virgilijus ir Nida, ant rankų – Ričardas. Apie 1969 m.

ansamblį, susidomėjusi muzikantais, aplankė ir Jurgį, kuris tuo metu jau buvo padaręs apie trisdešimt įvairaus ilgio lamzdelių (nuo lamzdelio ilgio priklauso garso aukštumas ir tembras, yra sakęs Jurgis (Vyliūtė, Kirdienė 2013: 503–504)):

Kai 1974 m. spalį ieškodama Puponių dainininkų grupei muzikantų užėjau pas Jurgį, jis mielai papasakojo apie savo pomėgį muzikuoti ir grojimo „mokytojus“. Įrašiau keletą lamzdelio melodijų, o jis mielai sutiko prisidėti prie Puponių dainininkų. Išėinant Jurgis padovanojo lamzdelį (GEK 17250).

Vėliau šį lamzdelį J. Žebrytė padovanojo Kupiškio etnografijos muziejui. Dar 1973 m. į Kupiškio kraštą užrašyti liaudies muzikos buvo atvykusi ir tautosakininkė Danutė Krištopaitė.

Neilgai trukus, 1975 m. vasario 8 d., televizijos diktoriaus Henriko Paulausko rūpesčiu, į Puponis atvažiavusi Lietuvos radijo komiteto garso įrašų grupė įrašė apie trisdešimt dainų ir instrumentinės muzikos kūrinių. Įrašas buvo daromas J. Starkaus namuose, tąkart J. Stankevičius pagrojo smuiku ir lamzdeliu. Radijo laida „Pasakojimas apie Puponių kaimą ir jo dainininkus“ transliuota

7 N. Stankevičiūtės–Vickuvienės prisiminimai, 2017 m. KEM, b. 151, 44 p.

8 Ten pat.

Puponių kaimo dainininkai ir muzikantai po Lietuvos radijo garso įrašo. Jurgis Stankevičius – trečioje eilėje pirmas iš dešinės, 1975 m. vasario 8 d.

1975 m. kovo 16 d., sekmadienį, per antrąją radijo programą „Liaudies dainos, šokiai, papročiai“⁹. Tų pačių metų pabaigoje Kupiškio kultūros namuose įvyko pirmoji tuometinio sąjunginio meno saviveiklos festivalio „Oi žiba žiburėlis“ zoninė apžiūra. J. Žebrytė rašė: „Apžiūros dalyvių balsai buvo geri, stiprūs, bet dainos prastokai parinktos.“ Komisijos nariai jų klausėsi be ypatingo dėmesio. Tada J. Žebrytė sutarė su vienu iš komisijos narių, kad leistų padainuoti ir konkurse nedalyvaujantiems Puponių etnografiniam ansambliui, ir jiems pavyko šią apžiūrą laimėti (Zemlickas 1980: 7). Po keleto metų, 1978 m. gegužės 21 d., tuometinis Dainų klubo vadovas Rimantas Matulis pakvietė puponiečius koncertuoti į Vilnių, Profsąjungų rūmus. Pasak J. Žebrytės, norėta padaryti „tautų draugystės vakarą“:

Dainavom linksmas ir liūdnas dainas, o „Šviesi naktis mėnesiena“ dainavo visi. Ir šaukė: „Dar! Dar!“ Na tai – „Oi gėriau gėriau“ ir daug kitų. Ilgai mūsų neišleido: kalbėjosi, mokėsi dainų, apstojo J. Stankevičių ir O. Slavinskienę. Kalboms ir dainoms nebuvo galo.¹⁰

Po metų, 1979 m. gegužės 20 d., Vilniuje folkloro festivalyje „Skamba skamba kankliai“ dalyvavo labai nedidelė Puponių dainininkų grupė, taip pat J. Stankevičius su trimis Kupiškio

9 Ten pat.

10 A. Pustovaitienės prisiminimai, 2017 m. KEM, b. 151, p. 42.

vidurinės mokyklos moksleiviais, kuriuos jis mokė groti lamzdeliais. Jie kartu pagrojo tris polkas.

O 1984 m. birželį Puponių moterys ir Jurgis dalyvavo folkloro ansamblių šventėje „Ant marių krantelio“ Rumšiškėse, vėliau į plokštelę „Ant marių krantelio“ (1986) buvo įrašyta jo lamzdeliu pagrota polka. Puponiečiai koncertavo įvairiuose renginiuose, bet kai balsingosios moterys sulaukė garbaus amžiaus, nebebuvo kam perimti jų dainų, ir ansamblis užgeso.

Dar 1976 m. J. Stankevičius persikėlė gyventi į Aukštupėnus. Kupiškio ligoninėje jis dirbo paprastu darbininku – krosnių kūriku. Muzikos ir dainų neapleido, tankiai grodavo su netoliese gyvenančiu A. Kriūka, ateidavo ir A. Mackevičius. Dalyvaudavo šventėse, pavyzdžiui, tradicinėje kapelių ir liaudies muzikos šventėje „Aleksiuko bandonija“. 1976–aisiais dalyvavo Kupiškio rajono dainininkų ir muzikantų konkurse, pateko į antrąją – Aukštaitijos zonos – turą ir kartu su kitais Kupiškio rajono dainininkais bei muzikantais buvo pakviestas dalyvauti Lietuvos televizijos konkurse Vilniuje – 1980–aisiais buvo surengtas lietuvių liaudies dainos ir instrumentinės muzikos atlikėjų televizijos festivalis „Daunų lylio čiūto“.

1980 m., mirus broliui Jonui, Jurgis grįžo gyventi į gimtuosius namus, pervežtus iš Siniškių į Rudilių kaimą, kartu su motina, kuri jau silpnai matė ir kuriai reikėjo priežiūros. Sūnus motina rūpinosi iki jos mirties (1983 m.). Mirus motinai grįžo prie mėgstamos veiklos. 1987 m. susikūrė Paketurių „Vidumedžio“

J. Stankevičius su mokiniais ir grupelė Puponių k. ansamblio moterų festivalyje „Skamba skamba kankliai“. 1979 m. Vytauto Daraškevičiaus nuotrauka.

etnografinis ansamblis, jo vadovė Alma Pustovaitienė prisiminė: „Kartą pas mane su dviračiu atvažiavo žmogus su senoviniu rudu sakvojažu. „Noriu prisidėt“, – pasakė. Ji pažintį su žymiu Rudilių kaimo muzikantu ir instrumentų meistru vertina kaip ypatingą likimo dovaną:

Jis į repeticijas iš Rudilių į Paketurius vykdavo dviračiu. Prisikrovęs senovinį rudą sakvojažą dudėlių, lamzdėlių, ir vis grodavo, grodavo, kol visas pademonstruodavo. Puikiai grojo „Gimnazistų polką“. Labai gražiai grodavo ir įvairias melodijas smuiku. O ta Jurgio „Lakštingalų polka“ buvo neapsakomo grožio melodija, ji visus pakerėdavo.¹¹

Jis pasisiūlė išmokyti groti lamzdeliu ir ansamblio vadovė:

Taigi padirbo man lamzdelį, tik groti buvo nepatogus, nes skylutės buvo pagal Jurgio pirštų storumą, tai laibiems moteriškiems pirštams atstumai per dideli. Bet vis dėlto pradėjome groti. Mokėjo groti iškart ir su dviem lamzdeliais. Kol nepamačiau, nepatikėjau, kad taip galima groti.¹²

Iširus Paketurių folkloro ansambliai netrukus susikūrė Palėvenėlės etnografinis ansamblis. Jurgis ir ten dalyvavo. Ir visur važiuodavo dviračiu. Rudenį apsirengdavo pilką ilgą lietpaltį, pasiimdavo

lamzdelius, smuiką ir traukdavo į repeticijas. Tuometinis kolūkio pirmininkas Julius Jurėnas, suprasdamas, kad garbingo amžiaus muzikantui iš Rudilių atvažiuoti sunku, pasistengdavo jį atvežti ir parvežti (Žebrytė 2007: 79). Į koncertus Jurgis pasiimdavo ilgus drobinius marškinius, iš vilnonio languoto milo pasiūtas kelnes, tautinę juostą, šiaudinę kepurę, iš karnų nupintas vyžas. Toks buvo jo sceninis įvaizdis. A. Pustovaitienė prisiminė, kad kartą nuvykęs koncertuoti į Latviją Jurgis užmiršo vyžas, tad teko koncertuoti basam.

Jurgis buvo pridaręs daugybę lamzdelių ir daug kam juos padovanojęs. Jo lamzdeliai yra iškeliaavę ir už Lietuvos ribų, netgi pasiekę tolimąją Indiją. Duktė pasakojo:

Tėtis rinkdamas medžiagą lamzdeliams, kai genėdavo sodą, ar taip kur užmatydavo <...> tvirtesnę vyšnių, obelių, liepų šaką, viską apžiūrėdavo atidžiai, kas geriausiai tiks. Paruošdavo medžiagą – lamzdeliams supjaustydavo apie 42 cm ilgio [šakas]. Iš skirtingo medžio padarytas lamzdelis skirtingai skleisdavo garsą. Geriausias medis buvo liepa, nes išgrodavo švelniausius garsus. Užbaigęs darbą, kiekviename lamzdelyje išdroždavo savo inicialą ir pagaminimo metus. Iš likusios medžiagos tėtis darydavo labai gražius šaukštus, kitus buitinius daiktus. Kiekvienas jo padarytas daiktas buvo švelniai nuglostytas, prižiūrėtas.¹³

11 A. Pustovaitienės prisiminimai, 2017 m. KEM, b. 151, p. 42.

12 J. Žebrytės prisiminimai, 2002 m. KEM, b.151, p. 14.

13 N. Stankevičiūtės-Vickuvienės prisiminimai, 2017 m. KEM, b. 151.

Dukra dar prisiminė, kad jis laikė ir nemažai bičių šeimų, buvo geras bitininkas.

Jonė Žebrytė rašė apie namuose įrengtą muziejėlį:

Jurgio namuose Rudiliuose lankiausi ne vieną kartą. Jie man būdavo panašūs į liaudies instrumentų muziejų su gyvu atlikėju. Visų pirma akį patraukdavo autentiškos senovinės skrynios, kuriose būdavo gausu visokių senovinių daiktų, o daugiausia – muzikos instrumentų: smuikų, lamzdelių, birbynių, klarnetų, netgi armonikų ir akordeonų. Jurgis mokėjo jais pagroti, pristatyti instrumentus (Žebrytė 2007: 79).

Palėvenėlės ansamblyje kartu dainavęs

A. Gasiūnas pasakojo:

1988 metų pavasarį atvykau dirbti į Kupiškį, į tuometinį Žaidelių kolūkį miškininku apželdintoju, o nuo 1988 m. rudens įsijungiau į Almos Ramašauskienės (Pustovaitienės) vadovaujamą Palėvenėlės etnografinį ansamblį. Ten ir susipažinau su Jurgiu. Dar atsimenu, kaip 1989 m. vasaros pradžioje Palėvenėlės vakaronės kulminacija būdavo Jurgio labai jautriai atliekama „Lakštingalų polka“, kurią visi prašydavo dar ir dar kartą pakartoti. Kartą po koncerto Paketuriuose Jurgis pasakė: „Važiuojam pas mane, parodysiu, kokių tik instrumentų (muzikos) aš neturiu.“ Abu sėdom ant dviračių ir išvažiuom į Rudilius. Pasiūvom, išsipasakojome visą gyvenimą nuo vaikystės, kaip augo, pas ką mokinosi groti, apie sunkų jaunystės etapą, kaip išsiuntė į lagerius už ryšius su partizanais... Visai vakarop išsiruošiau važiuoti namo. Jurgis pasakė: „Aš tave palydėsiu iki Noriūnų.“ Ir vėl važiuojam kartu. O ten, už Lėvenio, besileidžiančios saulės apšviestas, skaisčiai kaip varške apkrėstas žydi sodas, grakščiai iškilęs virš vienuolyno spindi bažnyčios bokštas ir, ach, – kokia ramybė ir palaima! Patylėję ir pabuvę toj pasakiškoj būsenoj, ten ir išsiskyrėm. Aš pasukau į Žaidelius, o Jurgis į Rudilius, prieš tai tarstelėjęs: „Va, tų ir norėjau tau parodyti.“ <...>

Pasiligojęs Jurgis iš namų mažai kur išėdavo. Saviveikloje jau mažai kur dalyvaudavo. Susiradęs Viliją Morkūnaitę, kuri tuomet dirbo Kupiškio televizijoje, pasakiau, kad reikėtų dar Jurgį pakalbinti ir parengti apie jį laidą. Vilija tam pritarė.¹⁴

V. Morkūnaitė su Rimvydu Rinkevičiumi sukūrė paskutinį videofilmą apie J. Stankevičių:

14 A. Gasiūno prisiminimai, 2017 m. KEM, b. 151, p. 17.

O kai Jurgis užgrojo, neišlaikė ir operatorius, čiupo armoniką ir ėmė pritarti Jurgiui, o Vilija, paėmusi filmavimo kamerą, ėmė filmuoti. Išėjo smagus koncertas ir geras reportažas apie Jurgį Stankevičių <...>. Mes su Jurgiu gerais bičiuliais išlikom iki jam išeinant anapilin. <...> Apie Jurgį galima kalbėti ir kalbėti. Sunkaus likimo žmogus (iškentėjęs kalinimą, Sibirą) Jurgis iki gyvenimo pabaigos išliko meiškos sielos.¹⁵

A. Pustovaitienė prisiminė ir kitą istoriją:

Sūnui besimokant M. K. Čiurlionio meno mokykloje prireikė smuiko. Važiuoju pas Jurgį, gal turi kokį smuiką parduoti. Apžiūrėjo Jurgis lentynas, paieškojo kitam kambariui ir atneša jis man, sako: „Pabandyk pačirpinti!“ Smuikas kaip naujas, nuvalytas, nugramdytas, garsas irgi stiprus. Mums tinka. Aš jo klausiu: „Tai už kiek sulystam?“ „Niekas nereikia, tegu tik groja“, – atsiliepia Jurgis. Na, man nepatogu, negaliu tokio daikto dovanai imti, kai jis pats pinigų stokoja. Tai aš jam sakau: „Gal galim mes tavo gryčią už tai perdažyti?“ Nes Jurgis anksčiau buvo minėjęs, kad laukia didelis rūpestis. Pasiūlymas Jurgiui tinka, ir aš nupirkusi atvežu dažus. Viskas būtų gerai, jei ne pora mano lūžusių šonkaulių, tai savaitę atguliu namuose, o šeštadienį šonkaulius susiveržusi rankšluosčiu, su sūnumis Stasiu ir Nerijumi nuvažiuojam į Rudilius ir pradėdam darbą. Gerai padirbėję darbą užbaigiam sekmadienio pavakarę ir kviečiu Jurgį „priimti“ darbą. Apėjo, apžiūrėjo. „Žinai, – sako, – būtų gerai, kad čia kabėtų dar lenta iš priekio, kad čia gyventa tokio ir tokio liaudies muzikanto.“ Sumanyta, padaryta. Na, važiuoju pas liaudies meistrą Leoną Perekšlį ir išsaku Jurgio norą. Pažadėjo padaryti. Atvažiuoju po savaitės pas meistrą, dairaus lentelės, o ten visas smuikas išdrožtas, o ant jo išdrožinėtas užrašas. Leonas sako: „Čia Jurgiui dovana nuo manęs. Pinigų neimsiu.“ Smuikas buvo pakabintas ant gražiai nudažytos namo sienos.¹⁶

Dar prieš paskelbiant Lietuvos nepriklausomybę, 1989 m. liepos 28 d. Aukščiausios Tarybos Prezidiumo įsaku „Dėl asmenų, nuteistų už kai kurias veikas, reabilitavimo“, Jurgis gavo politinio kalinio reabilitavimo pažymą. Lietuvos nepriklausomybės sulaukė būdamas šešiasdešimt dvejų metų. Buvo Lietuvos Sąjūdžio dalyvis, dalyvavo

15 Ten pat.

16 A. Pustovaitienės prisiminimai, 2017 m. KEM, b. 151, p. 40–42.

Jurgis Stankevičius ir Palėvenėlės etnografinio ansamblio vadovė Alma Totorytė-Pustovaitienė (viduryje). 1990 m. Fotografijos iš Kupiškio etnografijos muziejaus fondų.

įvairiose akcijoje, mitinguose, Baltijos kelyje. Jam nereikėjo pasikeisti, nes nuo gimimo iki gyvenimo pabaigos buvo nuoširdus ir talentingas Lietuvos valstybės pilietis¹⁷. Apie paskutinius gyvenimo metus jo dukra N. Stankevičiūtė-Vickuvienė rašė:

Vykstant melioracijai gimtajame Sineliškio kaime prie tėviškės namo augo keli ąžuolai. Tėtė nužiūrėjo vieną iš jų, kai jau buvo nupjautas. Tai dalį to ąžuolo parsivežė į namus ir padarė medinį ąžuolinį paminklą ant tėvų kapo, kupiškėniška tarpe parašė žodžius ir pats išdrožinėjo raidės: „Atais žali pavoseriai, tas laikas omžiais paskartos, tik mas nebagirdas- ma niekad os lakštingalos skumbios dainos.“ Šeimos kape atgulė ir amžinatilsį mano tėtis <...>. Susirgęs sunkia liga, tėtė dar kurį laiką vis pagrodavo, susitikęs su bičiuliais. Kartą tėtis nuėjo pas draugą nuo vaikystės Algirdą Stančiką, nes netoliese vienas nuo kito gyven- no, ir pasakė: „Algiuk, einam iki Sineliškio kaimo prie Vidugirio miško kartu padainuoti.“ „O aš Jurgio paklausiau: „Kas mūsų klausys?“ [prisiminė A. Stančikas], o jis atsakė: „Miškas, Algiuk.“ Tai buvo geriausio draugo ir bendra- žygio paskutinis prašymas, bet jam nebuvo lemta išsipildyti.¹⁸

17 2015 m. Kupiškio etnografijos muziejuje vyko konferen- cija „Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių muzikavimai Sibire“, buvo pristatyta J. Vyliūtės ir G. Kirdienės knyga „Lietuviai ir muzika Sibire“, šia proga parengta fotografi- jų paroda „Liaudies muzikantas Jurgis Stankevičius“.

18 N. Stankevičiūtės-Vickuvienės prisiminimai, 2017 m.

J. Stankevičius mirė 2000 m. rugpjūčio. 9 d. Kiekvienas, bendravęs su Jurgiu, prisimena jį kaip nuoširdų, sąžiningą, tvirto charakterio ir labai muzikalų, gražiai dainuojantį žmogų. Ke- turi Jurgio vaikai gyvenimo su muzika nesusiejo, muzikuoja tik anūkas Eduardas, sūnaus Virgili- jaus sūnus.

LITERATŪRA

- Urbonienė 1991 = Eugenija Urbonienė. Nepelnęs duonos iš muzikos. Iš: *Respublika*. 1991 m. sausio 8 d.
 Vaitiekūnas 2001 = Leonas Vaitiekūnas. Ilgi buvo muzikantų maršrutai. Iš: *Kupiškėnų mintys*. 2001 m. kovo 1 d.
 Vyliūtė, Kirdienė 2013 = Jūratė Viliūtė, Gaila Kirdienė. *Lie- tuviai ir muzika Sibire*. V.: LMTA. Zemlickas 1980 = Gediminas Zemlickas. Senieji linksmybės įrankiai. Iš: *Kultūros barai*, Nr. 10.
 Žebrytė 2007 = Jonė Žebrytė. Puponių dainininkai: sėkmės ir nesėkmės. Iš: *Kupiškis*. 2007. Nr. 5 [almanachas].

“GREEN SPRING SHALL COME...” ON MUSICIAN AND SINGER JURGIS STANKEVIČIUS FROM VIDUGIRIAI FOREST

Violeta ALEKNIENĖ

The life of folk musician and instrument maker Jurgis Stanke- vičius (1928–2000) is revealed through stories and memories.

KEM, b. 151, p. 44.

UOSIO ŠERDIES MUZIKANTAS

Apie žymų Kupiškio krašto liaudies muzikantą, muzikos instrumentų meistrą ir dainininką Jurgį Stankevičių su dainologu, instrumentologu, folkloro ansamblio „Visi“ vadovu, Vilniaus muzikos ir teatro akademijos docentu Evaldu VYČINU kalbasi Juozas Šorys.

■ Kada ir kokiomis aplinkybėmis susipažinote su Jurgiu Stankevičiumi?

Dantų gydytojas ir kraštotyrininkas iš Utenos Kazimieras Preikša (kilęs iš Kėdainių), dalyvaudavęs kompleksinėse kraštotyros ekspedicijose (bent dviejose tikrai esu su juo susitikęs, nuo minėtų ekspedicijų ryšiai nebuvo nutrūkę, draugavome), apie 1980 m. paskambino ir pasiūlė nuvažiuoti į Kupiškio r. pas jo pažįstamą gerą muzikantą J. Stankevičių. Minėtas gydytojas buvo Utenoje įkūręs folkloro ansamblį „Putinai“ (jame dalyvavo dabartinis „Visi“ dalyvis Gytis Gasperaitis ir jo brolis Nerijus Gasperaitis bei paaugę Preikšos vaikai). Tam piemenų ansamblui (taip tarp savęs jį vadino) K. Preikšai reikėjo visokių liaudies instrumentų, todėl buvo susiregistravęs žinomesnius jų meistrus, visus juos, daugiausia uteniškius ar žmones iš aplinkinių aukštaitiškų vietovių (Anykščių, Kupiškio r.), globojo, vis pas juos nuvažiuodavo, aplankydavo. Beje, tada turėjo ir 8 mm kamerytę, ją fiksavo tuos žmones ir kaip jie darė instrumentus. Aišku, tie vaizdeliai buvo begarsiai, bet būtų įdomu pamatyti tą jo sukauptą archyvą...

Kartą K. Preikša man buvo atvežęs didžiuolius cimbolus be stygų, klausė, ar galėčiau stygas sudėti, atvežė ir vielos... Uždėjau vieną stygą – keista pasirodė. Paaiškėjo, kad tai bitininko viela. Sakau, netinka, per minkšta, norint ją naudoti reiktų pakaitinti, užgrūdinti...

Kai važiuavome pas J. Stankevičių, buvome užsukę ir į Svėdasus, pas kanklių meistrą Juozą Lašą. Jis buvo Stasio Rudžio mokinys, suvalkietiškos Prano Puskunigio kankliavimo tradicijos tęsėjas. Pataikėme aplankyti, kai buvo padaręs dvi penkiastyges kankles. Sakė, kad jas užsakęs muzikologas ir muzikantas Arvydas Karaška, bet jau keleri metai nebeatvažiuoja, matyt, jam nebereikia, tad pardavė mums. Paprastai jis darydavo dideles koncertines kankles su dvigubomis stygomis, o tada pagal A. Karaškos parodytą muziejinį pavyzdį buvo padaręs penkiastyges. Bet spjaudėsi dėl to darbo, buvo nepatenkintas, nes esą tai kirvio darbas – kanklės nelakuotos, negražios... Žinoma, vien su kirviu tokių kanklių nepadarytum, – ir kalto reikia, ir kitų įrankių...

Tada K. Preikša man parodė, kur Rudiliuose (Kupiškio r.) gyveno J. Stankevičius. Rudilių kaimas netoli Noriūnų ir Puponių, nelabai toli ir nuo Kupiškio, tada ir autobusai kelis kartus per dieną kursavo. Pirmą kartą nuvažiavus su pažįstamu lengviau susikalbėti. Be kita ko, K. Preikša jam ir dantis taisė, o pinigų iš jau pagyvenusio muzikanto už tai neėmė, tad šis atsilygindavo muzikos instrumentais; manau, ir dabar ne vieną tebesaugo.

J. Stankevičius ne kartą pasakojo, kad lumzdelius (literatūrinė šio žodžio forma „lamzdelis“ – red. past.) daryti ir groti jais išmoko iš Petro Tvaskaus iš Vidugirių kaimo, o smuikuoti išmoko iš pagarsėjusio muzikanto Zigmo Lukavičiaus iš Didžiagraščių kaimo. Ir vėliau grodamas pasakodavo – a, čia Lukavičiaus polka, čia kita Lukavičiaus polka... Ir mano darytuose įrašuose, kurie saugomi Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Etnomuzikologijos skyriaus Muzikinio folkloro archyve, taip įvardyta – Lukavičiaus polka (grojo smuiku), Tvaskaus polka (grojo lumzdeliu).

Man pas jį lankantis yra pasakojęs apie tremties metus lageryje. Klausiau jo, iš kur mokat taip tvarkingai laikyti smuiką ir smičių? Jo smuiko laikymas iš tikrųjų buvo, galima sakyti, pavyzdinis, grodamas neatrodė kaip kaimo muzikantas. Kaimo muzikantai paprastai rankos dalį arba riešą prigludžia prie korpuso – visi kiti aplinkiniai kaimo smuikininkai tik taip ir grojo. Atsimenu, konservatorijoje altu mane mokę groti muzikos pedagogai pamatę, kad taip darau, juokdavosi, kad groju su ubago sauja... Sakydavo, kad instrumentą reikia laikyti tiesiai. J. Stankevičius tos „ubago saujos“ nenaudojo: smičių laikė tvarkingai ir per stygas juo tvarkingai vedžiojo. Iš kur tai? Sakė, kad būdamas tremtyje, lageryje sėdėjo kartu su žydų kilmės smuikininku iš Maskvos, kuris turėjo smuiką ir duodavo juo pagroti, ir neleidavo groti bet kaip. Vis liepdavo – pataisyk ranką, pataisyk... Tad galima sakyti, kad J. Stankevičius nebuvo visiškai savamokslis muzikantas, jis buvo gavęs gerą Maskvos konservatorijos studento, „liaudies prieš“, mokyklą. Juk apie Karagandos lagerius rašoma, kad ten sėdėjo daug garsių žmonių – sovietinė valdžia bausdavo ne tik vadinamuosius tikruosius liaudies priešus, bet ir jų šeimų narius, giminaičius.

Jurgis Stankevičius su etnomuzikologu, multiinstrumentalistu Evaldu Vyčinu. Apie 1986–1987 m. Audriaus Nako nuotrauka.

Kokius liaudies instrumentus jis darė ir kas jam geriausiai pavykdavo?

Daugiausia jis darė lumzdelius. kažkas yra pasakojęs, kad jis su Tvaskum ar su tėvu pridarydavo lumzdelių ir veždavo juos į turgų parduoti. Kai apie tai paklausiau jo paties, sakė, kad iš lumzdelių darymo nei būdamas jaunas, nei vėliau neuždarbiavo. Iš bendravimo su juo žinau, kad už lumzdelius jis neimdavo pinigų. Visi, kurie pas jį atvažiuodavo, po lumzdelį gaudavo dovanų. Pavyzdžiui, užvažiuavome pas jį iš ekspedicijos 1986 ar 1987 m. gal šeši žmonės (iš to apsilankymo išliko Audriaus Nako nuotrauka), ir jis visiems padovanojo po lumzdelį. Ir taip kiekvieną kartą. Ne kartą pas jį buvau ir su *visiukais*, ir visi išvažiuodavo apdovanoti lumzdeliais.

Matyt, darydamas juos pridėdavo ne tik ranką, bet ir širdį?

Taip, tai buvo jo mėgstamiausias instrumentas, be to, jis labai gerai pažino medžius. Išklausinėčiau, kaip darant instrumentus rinktis medį, iš kokio išeina geriausi. Jis sakydavo, kad paprastus

lumzdelius geriausia daryti iš uosio, nes jis turi minkštesnę šerdį, kuri, tiesa, plonytė, bet tarblinis gražtas, vadinamasis tarblius, turi gale smailgalį, kuris ta šerdimi eina tiesiai ir nueina taip, kaip reikia. Iš klevo daryti sunkiau, nes ryškesnės šerdies jis neturi, bet šiaip klevo mediena saldi, skani ir kvepianti, todėl tokį lumzdelį miela priglausti prie lūpų. Šiuos medžius jis naudojo paprastesniems lumzdeliams daryti, o ypatingesnius instrumentus darydavo iš vyšnios ir slyvos.

Ar instrumentams rinkdavosi kokius ypatingus medžius?

Kai klausiau apie medžius, jis pasiūlė pabandyti pasidaryti lumzdelį iš šunobelės, tokio medžio su juodomis uogytėmis. Dažnai sakydavo, kad iš šunobelės išeina geras lumzdelis. Nuėjau tada į pamiškę ir pastebėjau, kad šunobelė beveik neturi tiesių šakų, visa susisukusi ir rask, kad gudrus, tinkamą instrumentui... Sakė, kad gerus lumzdelius galima padaryti iš šalteknio, kurio vidus yra geltonas, o išorė – raudona, lyg kraujais nudažyta. Jo skambesys labai gražus, nors kažkodėl geriausiai garsas vis dėlto sklinda iš šunobelės. Tai

labai skalus medis, sunku iš jo padaryti instrumentą. Dar sakydavo, kad lumzdelius galima daryti ir iš skietmedžio, arba ožekšnio.

J. Stankevičius technologija ypatinga tuo, kad jis medžio netekindavo (taip daro dabartiniai meistrai – Egidijus Virbašius ir kiti), darydavo iš vientiso medžio. Žinojo, kad medžio šakų indai eina aplinkui, todėl išimdavo tik ruošinio kiaurymę, o išorėje tie indai likdavo sveiki, neperkirsti. Taip padarytas lumzdelis perduodavo tikrąjį pasirinkto medžio skambesį. Kai instrumentas ištekinamas iš paprasčiausios medžio pliauskos, tai jo korpusas išgręžiamas kiaurai per natūraliai išaugusius indus. Galima sakyti, kad taip padarytas lumzdelis yra iš pakeistos struktūros medžiagos – jis būna panašus į plastmasinį. O iš tiesų – medinis, bet ne iš natūraliai išaugusio medžio. Beje, ne vien J. Stankevičius taip lumzdelius darė. Gervėčių ekspedicijoje bendravome su dviem meistrais – Jokūbu Petriku ir Adolfu Rinkevičiumi, kurie mūsų akyse padarė lumzdelius iš žilvičio. Jie labai minkšti, neilgalaikiai. Šiam tikslui žilvitis, kaip ir liepa, netinkami, per minkšti, bet iš jų lumzdelį galima padaryti lengvai ir greitai.

Be medinių muzikos instrumentų, J. Stankevičius labai mėgo daryti šaukštus (turiu ir jo dovanotą šaukštą) – išeidavo ypač gražūs. Juos mėgdavo daryti iš obels, kriaušės ir vyšnios. O jei šaukštus darydavo iš liepos, tai būtinai išdrožinėdavo kiauraraštį kotą. Tų, kuriuos darė iš vaismedžių, nedrožinėdavo. Ir šaukštus dažniausiai išdovanodavo jį aplankiusiems žmonėms, ilgai namuose jie neužsibūdavo.

Kaip vykdavo mokymosi daryti lumzdelius procesas? Ko ir kaip jis mokydavo?

Tuo tikslu esu, rodos, tris kartus po dvi ar tris dienas pas jį praleidęs. Per apsilankymą, kalbėdamasis apie tai, kas mane domindavo, pasidarydavau po du ar tris lumzdelius. Tai buvo pirmoji laboratorinė stovykla, vėliau mokiausi daryti birbynes (to mokiausi ir iš kitų meistrų). Kai kartu su etnomuzikologe Laima Burksaitiene vadovavome Muzikos akademijos Folkloro studijai, turėjome ir Liaudies instrumentų laboratoriją. Tuomet mus pakvietė profesorius Pranas Stepulis, nes ir liaudininkai suprato, kad jiems reikia geriau pažinti savąją kultūrą. Toje studijoje aš buvau atsakingas už instrumentinę liaudies muziką, tad klausdavau profesoriaus, kaip parodyti instrumentus ir apie juos papasakoti, jei mokymo įstaiga jų nėra neturi. Tiesa, kartais atsinešdavau iš namų savus. Tada P. Stepulis mane

nusivedė į Liaudies instrumentų laboratoriją pas jos vedėją Zigmą Armoną, jam jau kiek padėjo dar besimokantis Egidijus Virbašius. Paprašiau, kad padarytų paprastų birbynių, lumzdelių. Oi, sakė, tai labai paprasta – ir ištekino. Bet ištekinti lumzdeliai man nepatiko, o birbynes galima tekininti, joms nelabai svarbu, koks medis.

Tiesa, J. Stankevičius ir birbynes darė senoviškai – iš vientiso medžio. Jomis grodamas pajutau, kad skirtumo nėra, bet ir pats dariau senoviškai, nes man toks darbas yra mielesnis (beje, dūdmaišio birbynės net muziejuose dažniausiai yra tekintos). Be to, tekinimui reikia turėti stakles.

Kitas bendravimo su J. Stankevičiumi etapas – smuikai. Jis užsikrėtė mintimi, kad gali suremontuoti bet kurį smuiką. Jei taip, sakiau, aš turiu visokių kiuženų. Sakė, atvežk, pataisysiu. Ir jis man sutvarkė keturis smuikus. Kai kurie dar ir neblogo buvo, bet tai atsiklijavę, tai šonai kiau... Jis remontuodavo labai atsидėjęs, pavyzdžiui, jeigu smuiko lakas aptrupėjęs, tai jį visiškai nuimdavo, sakydavo, kad lakas instrumentui nebūtinai. Nors sutikdavo, kad dėl grožio, dėl nesitepimo gal tai ir geras dalykas, bet nesicackindavo. Lakas smuikui ilgaamžiškumo mažai teprieda, vis tiek jį veikia drėgmė ir oro kaita; jei į smuiko medieną įsimeta koks puvinys, ypač kai jį ilgiau palaikai drėgmės prisodrintoje patalpoje, nėra jokio skirtumo, ar jis lakuotas, ar ne. Meistras ir smuikams nieko netekindavo – tiksliai išdroždavo gražias atramėles stygomis, kuoliukus. Beje, tam, kad kvepėtų, smuikus tepdavo pikiu. Buvo labai nagingas žmogus.

Lumzdelius jis darydavo su platėjančiu galu – žiotimis. O juk su jomis labai daug darbo. Va [rodo], medis buvo tokio storio, ir visa tai, kas nereikalinga, reikėdavo rankiniu būdu nuimti ir palikti tik pačiame gale. Žinoma, ne jis vienas tuos galo praplėtimus darydavo – muziejuose tokių pavyzdžių yra. Jie garso neformuoja, daromi tik dėl papuošimo, dėl grožio. Kitas lumzdelio su išplatėjusiu galu privalumas – tokį galima pasistatyti ant grindų ar ant žemės. Be to, toks lumzdelis gal ilgaamžiškesnis, ne taip skyla jo galas. O tame pastorėjime jis visada pasirašydavo.

Vienodas lumzdelio grojimo skylutes jis visada išdėliodavo vienodais atstumais – matuodamas pagal savo pirštus, kurie buvo storoki. Kadangi turėjo dideles rankas, tai mažajam pirščiui padarydavo skylutę šone. Pritaikė prie savo rankos. Kiti taip nedaro. Kitiems muzikantams taip groti būdavo nepatogu, tad jis darydavo trijų dydžių lumzdelių. Pamato mergaitę – ai, tau gerai bus mažukas. Padovanoja mažiuoką. Kiekvienam

Jurgis Stankevičius groja dviem savo darbo lamzdėliais. 1988 m.
Iš Kupiškio etnografijos muziejaus fondų.

reikėjo turėti specialų grąžtą. Dažniausiai naudodavo vadinamąjį dvidešimtinį (20 mm storio). Grojimo skylutes jis degindavo – negrėždavo. Turėdavo tokią dildę, kurios galas buvo apvalus, ją įkaitindavo ir paeiliui išdegindavo skylutes, paskui iš vidaus išvalydavo liekanas. Ir mane taip dirbti išmokė. Priekinės dalies angelę iš pradžių išdegindavo metaliniu keturkampiu, o paskui nelygumus apipjaustydavo, kad tų apdeginimų nesimatytų. Išmokė, kaip tinkamai į instrumento priekį įstatyti kamštį ir kitokių mažų paslapčių, kad lumzdelis veiktų paprastu principu. Jo esmė – oro srautas, veikiamas kamščio, turi būti nukreipiamas į aštrią briauną (ją reikia peiliuku

pamažu gražiai skusti, kol pasidaro visiškai plokšta, bet taip, kad neįlūžtų) prie angelės. Jei blogai veikdavo, dar jis tą briauną šiek tiek su kuo nors paspausdavo, kad ji truputį įlinktų, ir kad matytųsi pro angelę. Jei matosi – bus ir švilpimas, o jei nesimato, vadinasi, ji arba per aukštai, arba per žemai – ir taip, ir taip blogai. Tada oras eina lauk, neatsimušdamas į briauną, ir nieko neįvyksta. O švilpimas girdisi tik todėl, kad oro srautas mušasi į briauną ir skyla į dvi puses. Ir visa paslaptis.

Profesionalai pasakytų, kad jo lumzdeliai pagal ilgį ir storį nėra „teisingi“. Darydavo faktiškai vienos oktavos instrumentus. Profesionalai iš anksto žino, kokios tonacijos bus dirbinys, tad

pasirenka tam tikrą jo ilgį ir diametrą, taip pat skylių išdėstymą – vadovaujasi matematiniais apskaičiavimais (minėtasis E. Virbašius moka tai padaryti). O Jurgio „matematika“ buvo labai paprasta: jis, matyt, iš P. Tvaskaus paėmė vieną iš pavyzdžių ir jį nusikopijavo, matyt, ir mažesniems lumzdeliams turėjo pavyzdžius. Mažesniųjų kiaurymes darė keturiolikos ir dvylikos milimetrų storio grąžtais.

Mokantis daryti lumzdelius pirmasis darbas – pasiimti storą medžio šaką ir išsigręžti skylę. Daugiau iškart nieko nedarai – tik po savaitės, nes skylė turi šiek tiek pradžiūti. Kitą kartą pas jį atvažiavęs jau gaudavau išgręžtus ir išdžiovintus ruošinius. Tolesni darbai – viską, kas nereikalinga, nuimti; iš pradžių – kirvuku, po to obliumi, vėliau peiliu po truputį vis droži ir droži į save, kol nudailini. Tada ruošinį įsistatai į spaustuvus ir nuzulini su švitriniu popieriumi. Šiam darbui reikia maždaug pusės dienos...

Ar smuikus J. Stankevičius tik remontavo, ar darė nuo pradžios iki pabaigos?

Nedarė, tik remontavo. Vieną, pasakojo, parsinešė drobiniam maišiuke visai sudaužytą. Ko smuikams trūkdavo, viską pats padarydavo, pritaikydavo ir sulipdydavo instrumentą iš šipuliukų. Jam patiko kruopštumas, tai, kad galėjo prikelti „nurašytus“ smuikus. Neabejoju, kad jei būtų panorėjęs, būtų padaręs ir naują. Turėjo didelę savo pataisytų smuikų kolekciją, daugiau kaip dešimt; neretai juos, jau sukiužusius, padovanodavo mirusių muzikantų našlės ar kiti giminaičiai.

Beje, jis turėjo ir gitarą, kartais ją pagrodavo. Tiesa, niekada neteko girdėti, kad grotų armonika ar akordeonu. Įdomiausia dėl birbynių. Buvo kartą pas jį atvažiavęs liaudininkas, birbynininkas ir muzikos instrumentų meistras Antanas Butkus iš Klaipėdos. Man jis yra pasakojęs, kad pirmasis jo pasidarytas instrumentas buvo birbynė, vėliau darė rekonstruotas Mažosios Lietuvos ir kitų vietovių kankles – toks buvo jo pomėgis. Pas J. Stankevičių atvažiavo norėdamas išmokti daryti lumzdelius, turbūt ir išmoko, bet jų nedarė, bent jau negirdėjau, kad darytų... Ir jis J. Stankevičių užkrėtė birbynėmis. Parodė, kaip jos veikia, kokia jų konstrukcija, ir tas išmoko. Tuomet ėmė tvarkyti ir senus klarnetus, nes jie panašūs į birbynes, tik *klapanai* kitokie. Jų, sukiužusių, aptikdavo kaimiečių podėliuose ir tvarkingai restauruodavo. Ir pats puikiai pūtė ir klarnetą, ir birbynę, matyt, jam patikdavo jais išgaunamas didelio intensyvumo garsas.

O koks jis buvo žmogus: atviro ar uždaro būdo, kaip bendraudavo su kaimynais ir atvykėliais?

Dažnai ir dabar ansambliciai *visiškai* prisimena, kad kai atvažiudavome, be trijų valandų grojimo nieko kito negalėdavome daryti – nei instrumentų, nei nieko... Grojam visi, ką tik mokam, ir ką jis mokėdavo – visą repertuarą turėdavome išgroti. Tris valandas pliekti! Tik tada imdavome kalbėtis, tik tada iš jo galėjome ką nors išgauti apie instrumentus ar repertuarą. Taip būdavo ir kai vienas nuvažiudavau. Visi prisimenam tą džiaugsmą kartu su juo groti.

Šiaip jis buvo gana senoviškas, netgi archajiškas žmogus. Nebuvo gavęs didesnio mokslo, jauną jį valdžia įkišo į sovietinį lagerį, nes pokariu buvo partizanų ryšininkas. Gyveno remdamasis ta gyvenimo išmintimi, kurią buvo paveldėjęs ir gavęs iš gimtojo kaimo ir apylinkių žmonių. Buvo asketiškas, paprastas. Persikėlęs į namelį Rudiliuose paskutinius metus globojo motiną. Kelis kartus ir su ja mačiausi. Ji visą laiką sėdėdavo ant pečiaus. Jurgis kūrėdavo *plytą*, o ant jos buvo toks, kaip duonkepės, viršus. Ji ten nuolat sėdėdavo ir vis komentuodavo, ką sūnus darydavo. Sakydavo: „Ai tu, Jurgi, tu-tu, tu-tu, tu-tu, visų dienų tu-tu ir tu-tu!“ Atseit groji kiaurą dieną. Su motina buvo švelnus, labai ją prižiūrėjo. Jo namelis stovėjo gyvenvietėje, buvo kaip ir visų, dar turėjo ūkinį pastatą ir turbūt kokių šešiasdešimties arų sklypą. Neturėjo jokio daržo, o tą sklypą buvo prisodinęs pušų. Kartą atvažiavau po kokių dvejų ar trejų metų, pagrojom, pakalbėjom, sako, o dabar eikim pagrybauti. Sakau, kur, ar į mišką? Ne, sako, čia, prie namų. Ir pagrybavom, radom baravykų, lepšių, kazlėkų. Buvo neūkiškas, nepraktiškas muzikantas – nelaiškė nei kiaulių, nei karvės, kažkas jam atnešdavo pieno. Rūpėjo tik muzika, lumzdelių darymas, o minimaliai pragyvėdavo iš pensijos. Skurdus ir paprastas buvo jo gyvenimėlis, bet turėjo seklyčią, kurioje įrengė tokį lyg ir kraštotyros muziejuką. Pririnkęs visokių elementorių, iš kurių mokėsi pradinėje mokykloje, išsaugojo ir savo sąsiuvinčius, medinę dėžutę, su kuria eidavo į mokyklą, ir kitus mokyklinius reikmenis, taip pat buvo prikaupęs įvairių senų etnografinių įrankių ir namų apyvokos rakandų. Kartą atvažiavome jo pafilmuoti – mus pasitiko įprastais kasdieniniais rūbais, bet kai suprato, kad filmuosime, tai, žiūrėdamas, apsivilko lininius marškinius, naujas kelnes, užsirišo juostą, kojas apsivyniojo autais ir apsiavė vyžomis.

Rodos, panašiai apsirengdavo ir koncertuodamas?

Esu matęs jį koncertuojant su Puponių etnografiniu ansambliu, tada jis dėvėdavo tokius tamsius drabužius. Beje, Akademijos Etnomuzikologijos skyrius yra išleidęs Puponių kolektyvo kompaktinę plokštelę, ten publikuotoje nuotraukoje ir jis su koncertiniais drabužiais užfiksuotas. Ansamblyje jis nebuvo dainų vedėjas, mėgo pritarti. Man yra pasakojęs, kad dainuojant jam labiau patinka turavoti. Puponių ansamblį buvo subūrusi ir jam vadovavo iš ten kilusi bibliotekininkė Jonė Žebrytė, dirbusi Vilniuje. Ji nuolat grįždavo į tėviškę ir palaikydavo saviškių norą dainuoti ir groti. Jurgis šiaip solo nedainuodavo, bet jei grodavo polkas su žodžiais, tada ir padainuodavo, pavyzdžiui, „Šėškus gauda voverytį“. Beje, jis niekad negrodavo vestuvėse, grojo tik sau.

Ar jo ten nekviesdavo, ar buvo nusistatęs neiti?

Tiesiog jis buvo toks žmogus. Jam muzika buvo atgaiva sau, o ne kitiems linksminti. Kai jį kviesdavo pagroti lumzdeliu ar padaryti įrašus, jis mielai sutikdavo. Beje, jį dažnai lankydavo kurnietė gamtininkė Ida Stankevičiūtė, kuri nebuvo jo giminaitė, bet jie labai gerai vienas kitą suprato ir puikiai sutarė. Meistras jai pridovanodavo lumzdelių, ir kartą jį paklausė: „O ką tau, Jurgi, padovanoti?“ Ir pasakė, ko norėtų: „Norėčiau magnetofoną turėti, įsirašyčiau savo muziką.“ Ir atitepė jį tą anuomet sunkų magnetofoną. Sakė, kad jis įsirašo savo muziką ir tada kartu su magnetofonu groja...

Beje, jis darė ne tik pučiamuosius instrumentus. Kartą panevėžietis Gvidas Vilys priprašė jo padaryti kleketą (kitas pavadinimo variantas – lekėtas). Vėliau J. Stankevičius jam papasakojo, kad „Aukštaitijoje karvėms kabindavo leketus, panašius į skrabalus. Leketai – tai lenta su dviem ar trim parištais mušikliais“¹. Tuos instrumentus tyrinėjusiam G. Viliui toks liudijimas padarė įspūdį, nes priminė rusų turimą vadinamąjį piemenų būgną (žmogus pasikabina ant krūtinės lentą su pagaliokais ir ganydamas karves ją tarškina), o šiuo atveju paaiškėjo, kad Lietuvoje pačiai karvei tokį signalinį įrenginį užkabindavo. Primityvesnis – skrabalas, bet jį darant reikia išskobti vidų, žymiai daugiau darbo, o ten – tik lenta ir du barškaliukai, o veikia taip pat gerai. Apskritai J. Stankevičius

buvo senoviškas žmogus, jis galėjo papasakoti apie ką tik nori, tik reikėjo jo to paklausti.

Ar jis patardavo, kaip groti, į ką atkreipti dėmesį, ar lengvai pasiduodavo kamantinėjamas? O gal tiesiog aiškiai nurodydavo, kaip konkretų kūrinį groti?

Bandydavau iš jo išklausti, pavyzdžiui, kaip yra grojamos polkos su pasmulkinimais dalimis, kaip jos įvardijamos pagal liaudišką terminologiją. Sakė, va, čia reikia pakrėsti, tiesiog pakratyti vieną gaidą... O kaip dar galima tą polką grot? Galima pritirliuot. Ir smuiku? Ir smuiku. Su lumzdeliu, savaimė aišku, kad galima pritirliuot (toks ir žanras yra – tirliavimas). O kas, klausiu, tas tirliavimas? Atsakė – tirlim tirlim tirlim tirlim... Tai čia jau būna pritirliuota... Sakė, kad tą mano klaustą polką galima groti pakrečiant, kitą kart – patirliuojant. Bus įdomiau, sakė, ne taip nusibos. Buvo ir turavojimai grojant, nes mes kartais grodami susikeisdavome vietomis, bet vis dėlto jam geriau patiko groti pirmuoju, o man – antruoju numeriu, o atvirkščiai – nelabai, nors galėdavo ir taip. Matyt, taip įprato, nes nebuvo, kas jam pritarinėtų, neturėjo su kuo groti, todėl ir magnetofonas buvo reikalingas. Daug kam žinoma, kad jis vienu metu mokėjo ir dviem lumzdeliais pagroti. Susiderindavo du lumzdelius ir per terciją pagrodavo nesudėtingas polkutes, tai buvo toks jo tarsi cirko numeris. Grojom su juo kartu ir dviem lumzdeliais – viską, ką tik prisimindavo. Galima sakyti, kad jis buvo kaimiško sukirpimo estetas, širdies, dvasios žmogus.

MUSICIAN OF ASH WOOD

Ethnomusicologist and multi-instrumentalist Evaldas Vyčinas shares his memories of the famous musician from Kupiškis region, a maker of musical instruments and singer Jurgis Stankevičius (1928–2000). He learned to play the violin and pipes from other musicians in Kupiškis, and after he was arrested for assisting the partisans, he spent time in the Jezkazgan camps in Kazakhstan. There he was taught to play the violin by another prisoner, a former student of the Moscow Conservatory. Upon returning to his homeland after exile, since the 1970s he played with ethnographic ensembles from his region, participated in folklore festivals, carved pipes and gifted them to anyone who came to visit him; he also knew how to fix string instruments. According to E. Vyčinas, J. Stankevičius was an ascetic rural aesthetic, a spiritual man.

1 Gvidas Vilys. Lekėtai – signalinis ganyimo instrumentas. Iš: *Kūrybos erdvės*. Šiauliai, 2005, Nr. 3, p. 20–24.

GYVENIMAS BE SENATVĖS – APIE KELIAUTOJĄ RIMANTĄ KRUPICKĄ (1943–2009)

Henrikas GUDAVIČIUS

■ „Gyvenimas be senatvės“ – taip apie profesorių Tada Ivanauską kadaise kalbėjo profesorius Česlovas Kudaba. Todėl, kad iškilusis mūsų krašto gamtininkas Tadas Ivanauskas 1962–ųjų vasarą, jau būdamas garbaus aštuoniasdešimties metų amžiaus, kartu su dviem bendraminčiais aplankė Salechardo tundrą Obės žemupyje, stebėjo ten paukščių gyvenimą, parsivežė retų eksponatų savo muziejui. Praėjus dar aštuoneriems metams ir Tadaui Ivanauskui įžengus į amžinybę Česlovas Kudaba vėl surado gražią metaforą: „Žvaigždė virš Čepkelių nustojo žibėjusi.“

Lietuva nuolat užsiaugina talentingų gamtininkų ir keliautojų. Bet kai kurie iškyla tartum žvaigždės šaltą žiemos naktį, tartum šviesuliai niūrų rudens vakarą. Ypač tokiomis valandomis, kai jautiesi patekęs į kokią gluminančią asmeninio eismo ruožo anomaliją, beskubėdamas baltu tėviškės vieškeliu ar besivydamas žaliame laiko vingyje prapuolusį upelį. Kartais kelionių draugus tenka prisiminti jau tik iš tolo ir belieka apgailestauti, kai supranti, kad dar būtum galėjęs bendrakeleiviškai pažygiuoti, užuot vienas klaidžiojęs sengirių tankmėse, beieškodamas tauriojo elnio karūnos, ar sukinijęsis kaip žaltys paraisčių kupstynėse, tikėdamasis susitikti besišypsančią gyvačių karalienę.

O kartais imi ir pernelyg jautriai įsimeni atidaus ir supratingo bičiulio staiga ištartą, tarsi pranašiška išsprūdusį palinkėjimą: „Tau čia ilgai reikės gyventi...“ Šitokiu tikslu numatymu, kad man teks ilgokai paplušėti Dzūkijos nacionaliniame parke, vienąkart padrąsino mane energingas ir atkaklus Česlovo Kudabos idėjų tęsėjas, plačiai žinomas geografą, keliautojas, mokslininkas ir pedagogas Rimantas Krupickas (1943.07.09–2009.10.23), kai drauge su bendraminčiais iš Fizikos instituto netikėtai apsilankė Liškiavoje, prie Krūčiaus upelio, susidomėjęs galimais virgasferiniais reiškiniiais mano prižiūrimų retųjų ir vaistinių augalų teritorijoje. Ir iš tikrųjų išsipildė jo palinkėjimas. Jau gana ilgai gyvenu šitoje Nemuno pusėje, prisirišęs prie šaltiniuoto senslėnio gyvybingos augalijos. Todėl praėjus dešimčiai metų nuo per skubaus Rimanto pasitraukimo anapus, į neaprépiamąją sinergetinių fenomenų sritį, į nematomąją mūsų etninės-geografinės

sistemos erdvę, į niekieno geografiškai dar neišmatuotų ir neaprašytų paviršinių ir gelminių geobiologų sferą... aš tik tylomis lenkiu žilą galvą ir iš lėto įsiskaitau į jo geriausių draugų, bičiulių, kolegų parašytą ir išleistą prisiminimų knygą „Turiu eiti“, nes tai įdomūs, bendraautorių sutelkti pasakojimai apie jo nueitą gyvenimo kelią. Skaitau ir mintimis kartu su jais visais keliauju po Lietuvą, po Artimuosius bei Tolimuosius Rytus, po Alpes, Uralą, Skandinaviją ir Chibinus. Visur suspėjo pabūti veržlus ir sumanus mūsų jaunystės laikų orientacinių maršrutų kūrėjas, norėjęs ir sugebėjęs visa tai, ką pats žinojo, matė, patyrė, labai kolegiškai parodyti visos Lietuvos moksleiviams ir studentams.

Knygos „Turiu eiti“ sudarytojos – buvusios Rimanto Krupicko auklėtinės Aušra Narbutaitė-Jorgensen, Linoreta Vasilevičienė, Sabina Pranculienė. Knygą išleido leidykla „Homo liber“ Vilniuje 2019 metais.

SVARBI NET IR NEBAIGTA KELIONĖ

„Turiu eiti“ – prisiminimų knyga. Išsamūs ir dalykiški, trumpesni ir ilgesni pasakojimai, emocionalūs ir gerai apgalvoti įspūdžiai, viskas labai nuoširdu ir tikra. Susiklosto ryški vieno stiprios valios ir jautrios sielos žmogaus gyvenimo istorija,

o kartu ir svarbiausi to laiko, kai vyko pakiliausias mūsų šalies politinis virsmas, kuriam ruošiasi tyliai, kantriai ir atkakliai, ženkiai... „Turiu eiti...“ Šviesūs ir prasmingi du žodžiai, kai juos atkar-toja tikrų ekspedicijų ir tikrų maratonų aidas. Istorinis laikas kartais sulėtėja, o kartais lekia su pagreičiu, tačiau išlieka jaudinantis nepailstančių žygeivių pasiryžimas eiti. Nuo Punios šilo sutar-ties pasirašymo 1966 metų liepos 3 dieną iki folk-lorinių ansamblių kūrimosi pradžios 1967-aisiais Vilniaus universiteto filologų lituanistų kurse, vėliau, 1970-aisiais, Žiūruose prie Ūlos, o paskui jau ir visoje Lietuvoje... Per ketverius ar penkerius metus nuostabus dvasinis pakilimas, o po to – be-veik utopinis laukimas... Ir tiktai 1985-aisiais ima rastis aiškesnė būsimų įvykių nuojauta. Bet eiti reikia be atvangos. Atgimimo sąjūdį rėmusių žy-geivių bendrijos niekada neapsnūdo. Rezistento Algirdo Patacko knygoje „Litua“ aprašyta tokia si-tuacija: kai sovietinio saugumo pareigūnai suima grupelę kauniečių, platinusių pagrindinę spaudą, kai išrikiuoja ir kalbina visus suimtuosius, ne-vengdami pasityčioti, Algirdas Patackas pasiryžta pilti į dantis užgauliotojui, vos tik tas prisartins ir kreivai išsišieps. Tai esminė nuostata. Į žygį reikia eiti gryna sąžine ir be kompromisų.

Ir šviesuolį žygeivį, geografijos mokslų dak-tarą Rimantą Krupicką, vis šimtamyliais žings-niais eiti skatino bekompromisė ištikimybė Lietu-vai net ir tada, kai paskutinėje kelionėje, bežings-niuojant iš Medininkų į Dieveniškės, jį netikėtai sustabdė fizinis nuovargis, o apsinakvojus po egle, neramiai suklusti privertė neįprasti širdies permušimai, jau perspėjantys apie lemtingos li-gos pradžią. Kiek metų praėjo nuo pakilaus aka-deminio jaunimo žygio į Punios šilą 1966-aisiais iki to jau pagyvenusios širdies ritmą sutrikdžiusio užsispyrimo visiškai vienam pėsčiomis apeiti ap-linkui Lietuvą 2009-aisiais?

Visi didžiulės apimties atsiminimų knygos tekstų autoriai liudija apie drauge išgyventų idė-jinės bendrystės dešimtmečių prasmę, nes patys ištvermingiausiai Rimanto bendražygiai liko iš-tikimi svarbiausiam Punios šilo sutarties princi-pui – nė vieno žygio be konkretaus tikslo. Tas tikslas – Tėvynės Lietuvos pažinimas. O jeigu ir nebaigsi užsibrėžtos kelionės, ją pratęs tavo moki-niai, žinantys, kad geriausia geografijos mokyti-s gamtoje.

Be abejo, patys nuoširdžiausi – knygoje skelbiami moksleivių prisiminimai apie respubli-kinės Jaunųjų geografų mokyklos vasaros stovyk-las, kuriose tvarka būdavusi itin griežta, beveik kareiviška, bet kiekvienas paauglys žygeivis,

beklampodamas per pelkę, galėdavęs iki valios pa-sijuokti ne iš kitų, o pats iš savęs, arba sugebėdavęs kaip niekad susikaupti, surimtėti, iki aušros pra-budėti ant piliakalnio, kol sulaukdavęs įspūdingo saulėtekio. Apie konkrečius mokomuosius įveik-tų žygių tikslus tartum ir nebeužsimenama, bet nesunku įžvelgti, kad būtent per tokius klampo-jimus ir budėjimus atsirasdavo tyli pagarba tokių nelengvų kelionių vadovui, pedagogui Rimantui Krupickui. Naktiniuose žygiuose, beje, tas nepa-prastas vadovas vis eidavęs paskutinis ir padėda-vęs nuvargusiems ar pasiklydusiems neatsilikti. O naktiniuose slidžių žygiuose „Lunatikų klubo“ prezidento Rimanto Krupicko kuprinė būdavu-si pati sunkiausia, nes joje slypėjo sutalpinti visi įrankiai ir atsarginės dalys lūžusių slidžių remon-tui. Visi žinojo, kad vadovo slidės „Beskidy“ labai patikimos, o studentų „Šatrijos“ lūžta stebėtina-i greitai. Ir kai studentės viduržiemy užpustytoje ganykloje, pakėlę ir prilaikydamos spygliuotas tvoros vielas, paragindavo dėstytoją, – va, štai čia gal bus patogiau pralįsti su slidėmis ir ta sunkia kuprine, – niekas neįžvelgdavo pataikavimo ar fa-miliarumo, o tiktai rūpestį ir pagarbą.

Taip atsiranda supratimas apie tikro mo-kytojo autoritetą, taip iškyla toks paprastas klau-simas: kaip nepristigti šitokių geros valios mo-kytojų mūsų šalies miesteliuose ir rajonų centrų mokyklose? Praeina gal tik vienas dešimtmetis, ir tie moksleiviai, kurie žavėjosi vadovu Rimantu Krupicku jaunųjų geografų stovyklose, ar tie stu-dentai, kurie mėnulio pilnatis naktimis slidinėjo apsnigtuose Medininkų, Katlaukio ar Kretuono kalvynuose, dabar jau savo miesteliuose ir kai-muose mokytojaudami kviečia savuosius auklė-tinius į panašias edukacines iškylas. Viskas prasi-deda nuo paprastos minties – reikia keliauti, jei nori kaip dera pažinti pats save ir savąjį kraštą. Tai, kad neturi žygio batų ir miegmaišio, ne kliū-tis apsisprendimui keliauti. Pažvelkime į knygo-je spausdinamas nuotraukas ir pamatysime, kaip sovietmečio Lietuvos moksleiviai ir studentai pa-siekdavo Uralo ir Chibinų kalnus, Vidurinę Aziją ir Kamčiatką. Kiek tada sverdavo nuo liūtis per-mirkusi brezentinė palapinė ir kas apsaugodavo nuo šalčio, kol nebuvo dabartinių pūkinių mieg-maišių? Net ir paskutinėje savo kelionėje Riman-tas Krupickas nepamiršo įgudusio keliautojo nuo-statos, kad nebaisus balandžio nakties šaltukas, net jei vienas nakvoji miške po nedidele egle. Tai įprastas asmeninis pedagogo Rimanto minima-lizmas: jei keliauji paribiais nuo Medininkų link Dieveniškių, palapinės nereikia, nes visada surasi patogų prieglobstį po egle.

Rimantas Krupickas. 1962 m.

Geras toks minimalizmas, kai sąmoningai ar intuityviai vengiama natūros bei kultūros resursų švaistymo, kai priešinamasi entropijai. Geras ir prisirišimas prie senųjų savo daiktų, prie kokio paprasto maišelio kukliems reikmenims susidėti ar prie stovyklinio arbatos katiliuko, kuris nepranda savo paskirties vien todėl, kad yra labai labai senas. Rimantas Krupickas paprastai išvardina visus kuprinėje telpančius būtiniausius daiktus, kurių paskirtis nesikeičia daugybę metų. Jie geri todėl, kad ilgai tarnauja. Atsiranda pasitikėjimas ir savotiška meilė daiktui, kurį nešiesi kiekvienoje pasirinkto kelio tasoje – *kėltasoje*. Panašiai į visus savo ūkio *rekybalus* žvelgia senas sodietis. Šitaip principingai saugomi svarbūs archetipiniai ženklai. Šitaip rituališkai tausojami dangaus šviesos, žemės rasos, kelio tiesos aukurams skirtieji gamtmeldžių rakandai.

Kas gi buvo šimtametė eglė mūsų protėviams, gyvenusiems, pavyzdžiui, pelkėtame krašte? Pelkė neišpasakytai patikima buveinė ir visokios gyvasties, visokių paslėptų turtų joje begalybė, tačiau priešai tokioje klampynėje tampa bejėgiai, nes nežino žiemgalinių, sėlinių, jotvinginių, sūduvinių kūlgrindų... O sena globėjiška eglė pelkės salelėje, rodos, tik ir laukia saviško, poilsio ieškančio doro miškąžmogio. Žiemą toks

medis gali apsaugoti nuo šalčio, o vasarą – nuo karščio. Aš ir savo vaikaičiui nė kiek nesipuikodamas pasakoju, kad pats turėjau tokią eglę visai netoli Vilniaus, prie Viršupėlio. Sekmadieniais keliaudavau iš Karačiūnų į Šeškučių pelkes, kur mažoje saloje buvau įsiruošęs slaptą miniatiūrinį daržą, ir pusiaukelėje aplankydavau tą labai seną eglę. Kartais toji eglė apsaugodavo mane nuo staiga užklupusio šalto lietaus... Ir kokia šilta būdavo spyglių paklotė basoms kojoms! Koks ramus poilsis, priglaudus nugarą prie šilto eglės kamieno...

Štai ir nuklystu į jaunystės pievas, beskaitydamas prisiminimus apie gamtininką Rimantą Krupicką ir besigilindamas į jo paties rašytus tekstus, paskelbtus nepaprastai turiningoje knygoje „Turiu eiti“. O juk visada taip ir nutinka, jei knyga iš tikrųjų gera. Kai tokie ryškūs ir artimi knygos herojai, tu kas vakarą pamažu apie juos užsigalvodamas, neišvengiamai prisiminsi ir kažkurį savo paties keleviškojo gyvenimo etapą. Ir prisiminsi taip, jog imsi manyti, kad gal jau niekur pačiam nė nebereikia skubėti, tik žilagalviškai rymoti prie atverstos geros knygos ir tyliai džiaugtis, kad tų gyvų jaunystės prisiminimų tokia gausybė, ir jie taip įtikinamai priartina tolstančią praeitį, be kurios juk nebūtų galėjusi rasti ir šios dienos švietėjiška brėkšma.

„MESK Į PRIEKĮ – VISADA RASI...“

Įvairiausių ekspedicijų, olimpiadų, maratonų, turistinių išvykų, konferencijų gausybėse, rimčiausių docentiškų darbotvarkių ir skubiausių organizacinių permainų sumaištyse nepasimetantis, pakilaus ūpo neprarandantis, įdomiausių instruktazų vedėjas ir keisčiausių gamtos pažinimo idėjų puoselėtojas, tačiau ir gana griežtas mokslo žmogus, mažus ir akylas geomorfologijos specialistas, geografinių informacinių sistemų laboratorijos įkūrėjas Rimantas Krupickas gyveno ne per ilgai. Bet gyveno stebėtinai godžiai ir kartu labai dosniai bendraudamas su visais jį pažinojusiais, nes iš širdies dalinosi viskuo, ką pats gimtoje žemėje buvo įgijęs, tarsi skubėdamas pasėti visas tas brandžias sėklas, iš kurių sudygę žolynai bei medžiai nuolat vis primintų mums net ir štai tokią senovinę patarlę: „Mesk į priekį – visada rasi...“ Šitaip dažniausiai sakoma apie sodininkus ir gėlininkus, kurie tikrai labai mėgsta dalintis ir savo atradimais, ir daigais, ir sėklomis bei atžalomis. Duoti yra svarbiau nei gauti, nors iš anksto žinoma, kad kiekviena tokia dovana būtinai sugrįžta davėjui. Vis nepamirštu, kaip nuoširdžiai gėrėdamasis Rimantas Krupickas parodė man vieną fotografiją iš būsimos, jo tuomet ruoštos knygos apie profesorių Česlovą Kudabą: žiūrėk, kokių jautrių žvilgsnių profesorius sode pasitinka savo mokinius ir tiesiog su ritualiniu rūpesčiu neša abiem rankom suėmęs lininį rankšluostį, o tame rankšluostyje – obuoliai.

Knyga „Profesorius Česlovas Kudaba“, kurią sudarė ir per trejetą metų paruošė Rimantas Krupickas, pasirodė 1996-aisiais. Tuomet mane labiausiai nustebino nepaprastas knygos sudarytojo atkaklumas, reiklumas ir nuoseklumas: net 52 šio leidinio autoriai, o knygos rėmėjų sąrašė – net 27 pavardės. Ir štai dabar, 2019-aisiais, jau vartome ir skaitome Rimanto Krupicko mokinių paruoštą knygą apie jį patį. Tai dėmesingos profesinės bendrystės ir susitelkimo pavyzdys: 504 puslapiai kolegiskų pasakojimų, 112 autorių, 500 nuotraukų. Svari knyga, parašyta apie praeitį, adresuojama ateičiai su principingiausia nuoroda: „Turiu eiti“. Ir štai taip paprastai (šiuo atveju statistiškai) pasitvirtina ne tik tai sodininkams tinkanti patarlė: mesk į priekį – visada atrasi!

Ypatingos būdavo tos vis į priekį, į ateitį nutaikytos dovanos, kurias Rimantas Krupickas išdovanojo savo studentams, bendradarbiams ir bendražygiams. Iš visų šios draugiškos knygos

tekstų išsiskiria studentų – dabar jau geografijos mokytojų – prisiminimai apie tolimąsias vasaros praktikas, kurioms visada sumaniai vadovavo buvusio Pedagoginio instituto, vėliau Edukologijos universiteto docentas Rimantas Krupickas. Nukeliauta net į Sachaliną ir Kurilus, į Kamčiatką ir poliarinę Uralą. Kiek juokingų atsitikimų patirta, kiek taiklių aforizmų sukurta, vis papuolant į nekasdieniškas situacijas svetimuose kraštuose! Ir niekas nenukrinta nuo uolos, nepuola į neviltį net tada, kai visi drabužiai kiaurai peršlapę, kai malkas lauželiui reikia atsinešti iš per daug toli, kai apima visiška nežinia, ar atplauks laukiamas laivas, kai...

Matyt, esama kažkokio dėsningumo: kuo toliau jaunas žmogus nukeliauja nuo savo gimtųjų vietų, tuo lengviau susitaiko su gamtos stichijomis ir darosi draugiškesnis visiems bendrakeleiviams, o šaiposi jau tik iš savo nesugebėjimo ką nors veiksmingai ir greitai pakeisti, kad visiems būtų geriau. Tolimame ir sudėtingame žygyje žmogus darosi geresnis – gal šitoks ir turi būti slaptas pedagoginis kiekvienos studentų kelionės tikslas, žinoma, nepamirštant, kad svarbiausia bendrės ekspedicijos užduotis – geografinis švietimas ir pasaulio pažinimas. Tai subtili pedagogika, ją profesionaliai jautė docentas Rimantas, nors visose jo organizuotų kelionių programose pirmasis punktas būdavo daug paprastesnis ir praktiškesnis – visi privalo sugrįžti sveiki, nepatyrę didesnių traumų. Šie labai ryškūs buvusių Rimanto auklėtinių prisiminimai buvo parašyti 2011–2014 metais, kai buvę geografijos studentai jau vadovavo savo mokyklų turistų būreliams. Prisiminimų autoriai rašo, kad tolimų išvykų džiaugsmą ir pasiryžimą keliauti ryškiausiai pajusdavo būdami toli nuo Lietuvos, patekę į ekstremalias situacijas. Ir būtent tada daugelis vaikinų bei merginų jau rimčiau pagalvodavo, kad po keleto metų be menkiausios abejonės turės ryžtis šitaip atsakingai iškelti su savo mokiniais.

Tólimosios studentų praktikos – tai įspūdingos ir nuostabiai paveikios netrumpalaikės išvykos. Bet ne kiekvienas ryžtasi tokiems individualiems išbandymams. Rimantas Krupickas labai kruopščiai ruošdavosi kiekvienai kelionei su studentais, žinodamas ir tvirtindamas, kad būsimasis geografijos mokytojas gali pažinti savo Žemę tik tai keliaudamas. Bet kiek ir be viso to anuomet būta jam svarbios geografinės veiklos čia, Lietuvoje! Kaip kruopščiai išmatuota Velnio duobė ir Juozapynės aukštumos, ilgiausias mūsų

krašto ežeras Asveja ir storiausia sniego danga Ignalinos rajone, kaip surasti ir aprašyti pradingstantys upeliai... O patriotinis užsidegimas organizuojant ažuolyno sodinimą Jono Basanavičiaus tėviškėje, o didelis, gerai argumentuotas įspūdingiausių Lietuvos vietovių sąrašas, kurį Rimantas Krupickas kartu su keliais bendraminčiais ilgai ir dėmesingai tobulino!.. Kai pabandai viską prisiminti, negali nesusimąstyti apie tai, kiek daug Lietuvoje žmonių, vienaip ar kitaip pajutusių ir patyrusių, kokia dosni gali būti atidų rūpestį ir vertingas žinias dalijanti tikro mokytojo ranka. Juk niekas neprapuola, viskas išlieka, kas buvo daryta su meile.

KAIP NORISI EITI!

Knygoje paskelbtuose Rimanto Krupicko užrašuose „Kelionė aplink Lietuvą“ ne vieną kartą prasitaria, kaip vis labiau jam norisi eiti. Tą norą sustiprina priekyje besikuprojančių kalvų kryptis, be to, ir geri, patikimi batai, tie patys, su kuriais keliauta per Norvegiją ir Suomiją, o taip pat ir tikslūs, nemeluojantys žemėlapiai. Ir, žinoma, aiškus principas: apeiti visais dabartiniais paribiais aplinkui Lietuvą. Tas noras eiti ir eiti – turėtų būti ne juokais suprantamas. Važiuodamas dviračiu, motociklu ar mašina, plaukdamas plaustu, baidare ar laivu, keliautojas patiria žymiai mažiau laisvės. Vienas ergonomikos dėsnis teigia, kad sistamai sudėtingėjant, patikimumas mažėja. Todėl laisviausias ir labiausiai savimi pasitikintis – pėsčias žmogus. O juk ėjimo laisvė – tai pagrindinė kūrybos sąlyga. Ir kiek iš tikrųjų Lietuvoje yra buvę tokių kūrybingų žmonių, kiek dar tebėra ir kiek dar bus tokių atsiskyrėlišku gamtos godotojų ir tyrėjų, ne pulku besiveržiančių išmindyti gimtojo krašto takus ir takelius, bet tyliai žingsniuojančių visiškoje vienuroje!

Niekada nepamiršiu, kaip rimtai ir rūpestingai pėsčias keliaudavo profesorius Petras Vasinauskas. Ir tada, kai dar buvo Žemdirbystės instituto direktorius, ir tada, kai iš Kauno, iš Lietuvos žemės ūkio akademijos, atvažiuodavo į kurį nors kolūkį ir eidavo pats sau vienas per laukus, per fermas, per gyvenvietes. Profesorius mėgdavo kartoti, kad kaime labai dažnai mažas kupstas verčia didelį vežimą, o tą mažą kupstą reikia iš arčiau pamatyti.

O Žemdirbystės instituto Vėžaičių bandymų stoties direktorius Vytautas Knašys anuomet

rašė: „Anksti rytą, matau, ateina kažkas tiesiai per laukus, žiūriu... žiūriu... ogi profesorius Česlovas Kudaba jau čia pat, ir kai pasisveikinom, išgirdau tokį pasiaiškinimą – tiesiog naktį iš kažkokio autobuso išlipęs ir beeinąs per laukus!“ Panašių prisiminimų apie ryškias asmenybes užrašyta gana daug, ir darosi aišku, kad darbščiam gamtininkui ėjimas pėsčiomis turi būti įprastas dalykas, toks savaime suprantamas praktinis metodas. Geologas mąsto braižydamas stratigrafinius profilius, o geografai galvoja eidamas, nes privalo be paliovos tikrinti ir tikslinti pasirinkto kelio pažintines gijas... Negalėjo šito nepatirti eiklus, sumanus, praktiškas eruditas Rimantas Krupickas, kurio užrašuose randame ir tokį sakinį: „Kelias bijo einančių.“ Bet kartais...

Kažkodėl vis ryškiau prisimenu vieną pavasarinę kelionę drauge su Rimantu ir Kęstučiu Vaškeliu į baltarusiškus miškus ir kemsynus, plytinčius prosenovinės Jotvingijos šiluose už Katros upės. Buvo kovo pabaiga, naktys dar šaltos, o mes einame trise su nelengvomis kuprinėmis, išlipę Margionių geležinkelio stotelėje iš tuomet dar gyvavusio Vilniaus–Druskininkų traukinio, žingsniuojame per visą naktį mažai kalbėdami, tik pažvelgdami į žvaigždėtą dangų. Kelionės tikslas gerokai abstraktus: pažiūrėsime, iš kur į Lietuvą ateina pavasaris. Kur tas Gorjačij Boras? Koks buvo ankstesnis lietuviškas to šilo pavadinimas? Žemėlapių nereikia, žygio kryptis – pietryčiai, tinka bet koks menkas žvėrių takelis. Mes žygiavome trise ir visi trys buvome gerokai skirtingi: tautodailininkas Kęstutis Vaškėlis, geografai Rimantas Krupickas ir aš, jaunimo dienraščio gamtos skyrelio korespondentas, neretai prisiderindavęs tai prie botanikų, tai prie geologų ar geografų iškylų. Mes ėjome visą naktį, nė nesitardami, kur bus pirmasis mūsų poilsio lauželis, nejausdami nuovargio, mums tiesiog labai norėjosi eiti...

Ankstų rytą aptikome šviežias vilko pėdas ir ilgai sekėme tuo pėdsaku. Paskui išvydome, kaip Baltarusijos skaistšilyje leidžiama beržų sula. Suskaičiavome tūkstantį didelių, talpių, fabrikinio marmelado prekybai naudotų skardinių, į kurias, mums bežiūrint, iš iki pusės kamieno nupjautų beržų sruvo ir sruvo gyvybinga pavasarinė gaiva... Keli tūkstančiai sovietinėmis „Družbomis“ („Draugystėmis“ vadintais benzopjūklais) nurėžtų beržų!.. Bėga ir bėga per mirtiną prievartą išgaunamas gaivus gėrimas, kuris vėliau trilitriniuose stiklainiuose bus pardavinėjamas ir

R. Krupickas Nordkapo kyšulyje (Norvegijoje). 2008 m.

Lietuvos gastronomuose. Nesitikome nė vieno eigulio ar miškakirčio šitaip nusiaubtame didžiuliame skaisčiųlyje. Paskui patekome į klampias pelkes ir bandėme įsivaizduoti, kaip būtent čia prieš kokį penketą šimtų metų galėjo gyventi legendose teisingai miškų ir pelkių žmonės, senojoje lenkų literatūroje vadinami *polesitais*, kurie tikriausiai nelaikė savęs nei gudais, nei slavais, bet ir nesiaubė miškų tokiais kompleksiniais antpuoliais, nesibrovė su „draugiškais“ benzopjūklais retinti skaisčiųly. Mes ir toliau eidami, ir ilsėdamiesi visai nesitikome žmonių, pasijutome patekę į niekieno žemes... Taip ir nesužinojome apie niekdarius, matyt, kooperatyviai pasipelnisius iš masiškai išpjaujamų beržų sulos. Tik prisiminėme dainingus Pauliaus Širvio posmus: „Aš beržas, lietuviškas beržas... išbridęs iš pievų nakties...“ Ir ketvirtąją žygio dieną pagaliau grįžome į Lietuvą, aplenkdami Čepkelių raistą jau iš kitos pusės. Patekome į mažą gatvinį Motylių Katros kaimą, kur gyvena vien baltarusiai. Keturiolika sodybų, tačiau jose nė vieno žmogaus, kalbančio lietuviškai, nors čia jau Lietuva...

Ar pamatėme, iš kur kovo pabaigoje į Lietuvą ateina pavasaris? Nė nepagalvojom po tylaus

klampojimo pelkėmis apie tai užsiminti, nepriiminėme vienas kitam ir gamtosauginio, kiekvieną žygį reglamentuojančio Punios šilo kodekso. Atrodė lyg būtume nukrypę į gūdžią nežinią, į užmaršties tyrus, visai pamiršę, ko ieškoti buvom išsiruošę. Ėjom kaip trys lietuvių pasakos broliai, kiekvienas su savo mintimis gūdžioje kryžkelėje. Tokių sovietmetiškų prieštarų, skaitant knygą „Turiu eiti“, galima aptikti ir daugiau, o tai verčia pasvarstyti ne vien tikrai apie kaimietiškąją ar miestietiškąją kiekvienos einančios ir mąstančios būtybės atsparumą kelyje, bet ir apie amžinąjį lietuvių archetipą.

Štai ką rašo Rimanto Krupicko bendražygis, tradicinių turistinių maratonų organizatorius Vaclovas Panumis: „Vis dėlto mylimiausia vieta jam (R. Krupickui – red.) tapo Skynimai – kaimelis netoli Elektrėnų, kur jo uošvis atsiėmė žemę ir tuščiame lauke su Rimo šeima ėmėsi atkurti sodybą. Pradžioje gyveno vos ne šakų palapinėje. Palengva kilo reikalingi statiniai, pradėjo augti medžiai, krūmai, atgimė kūdros. Atgimė ir tikras lietuvis – Rimantas Krupickas, kuris be savo žemės negali gyventi.“ Optimistinis V. Panumio pasidžiaugimas tikro lietuvių atgimimu primena ir priešingą vertinimą, istoriko Gedimino Kulakausko knygoje „Lietuvio kodas“ nesunkiai atrandamą apibūdinimą: „... lietuvis yra uždaras ir individualistas“. Tikri lietuviai, anot G. Kulakausko, yra tartum žirniai maiše, išbūna jie kartu, kol maišas užrištas, o atrišk – ir pabyra kiekvienas sau. Bet šitaip buvo prieš šimtą metų. G. Kulakausko knygos paantraštė taip ir skelbia: „Įpročiai ir būdas senovės lietuvių prieš 100 metų“. Ir vis dėlto dar kažkas gera, o ir tikrai lietuviška, išlieka mūsų krašto žmogaus charakteryje, kad ir iš tokios ne per tolimos senovės iki pat mūsų dienų. Tai istorinės, filosofinės, socialinės, kultūrinės pagarbos verta individuali kiekvieno žmogaus vienatvė.

Kodėl Rimantas Krupickas antroje gyvenimo pusėje pamėgo keliauti vienas? Po to, kai šitiek daug jau buvo išvaikščiota ir apvažiuota drauge su žmona Dalia ir dukromis, su moksleiviais ir studentais, su geografijos mokytojais ir senaisiais draugais turistais. Eina vienišas keleivis tvirtu žingsniu per Norvegiją ir Suomiją, eina gimtąja žeme nuo Medininkų iki Baltijos („Paskui rasos lašą“), eina Lietuvos valstybės paribiais... Kodėl vienas? Matyt, todėl, kad jam neapsakomai lengva šitaip vienam eiti ir eiti. Jam gera, šitaip ramiai beinant ir begalvojant, mylėti žemę.

KAŲ RODO GENEALOGINIS MEDIS

Knygos „Turiu eiti“ paskutiniuose puslapiuose – svarbiausios geografo Rimanto Krupicko gyvenimo ir veiklos datos, visa kruopštaus pedagogo, keliautojo ir mokslininko bibliografija, visos padėkos, visų pavardžių rodyklė ir tas baigiamasis skyrelis „Atmintis“, kuriame trumpai sužymėti visi svarbiausieji darbai, jo kolegų ir mokinių tęsiami po 2009–ųjų rudens, kai sulaukęs vos šešiasdešimt šešerių metų, pasuko nuo Aukštojo aplinkožvalginės ir etnokultūrinės žinijos kalno į protėviškųjų dausų trasą.

Skaitau labai kruopščiai parašytą jo dukros, žinomos geografės, profesorės Dovilės Krupickaitės apybraižą „Kur buvo ir liko pradžia“, iliustruotą Rimanto Krupicko šeimos nuotraukomis, ir vienoje jų randu užfiksuotą 2006 metų Velykų momentą Gilučių kaime, Krupickų sodyboje. Margo vaikų ir vaikaičių būrelio kairėje pusėje stovi guminiai auliniai apsiavęs, vos pastebimai besišypsantis Rimantas, gerokai primenantis tą nesenstantį kresno lietuvio tipą, apie kurį taip užtikrintai kalbėjo V. Panumis, – tas tikras, tautosakinis lietuvis esąs neaukštas, tvirto sprando, labai darbštus ir su naginėmis. Išlikęs šioje nuotraukoje

ir panašaus tipo žilabarzdis Rimanto žmonos Dailios tėvas Jeronimas Gudelis, kuriam tuo metu jau buvo daugiau nei 90 metų. Pirmiausia tvykstelėjusi mintis, pažvelgus į Rimantą šioje nuotraukoje, buvo tokia: likimas. O dabar iš jo dukros biografinio aprašymo jau žinant, kaip ir kiek ilgai šioje garbingoje šeimoje išgyveno močiutės, seneliai, proseneliai, suvokiant ir tai, kad mūsų laikais vis dar tebėra daugybė klastingų ir nepagydomų ligų, belieka tik apsiprasti, susitaikyti su netekties gėla ir žinoti, kad vienaip ar kitaip iš šeimos pasitraukus močiutei, seneliui, tėvui, viskas dar gali paguodžiamai gerai susiklostyti net ir sopulinguose patvarios genties likimų Skynimuose ir pakankamai saugiai išlikti šventuose protėvių žemės Gilučiuose, o tai ne tik senelio ar tėvo, močiutės ar mamos pradėti darbai, bet ir mintys, kurių jie galbūt nesusėpė užrašyti. Kodėl seno ažuolo sukurtas biologinis laukas ilgai tvyro toje pačioje vietoje, nors išrauto galingo kelmo jau nė žymės nebėra? Toks ir žmogaus gyvenimas, ypač tada, kai galvojama ne vien tik apie save, savo šeimą, artimiausią bendruomenę, bet ir apie lietuviškąją mūsų tautą ir valstybę.

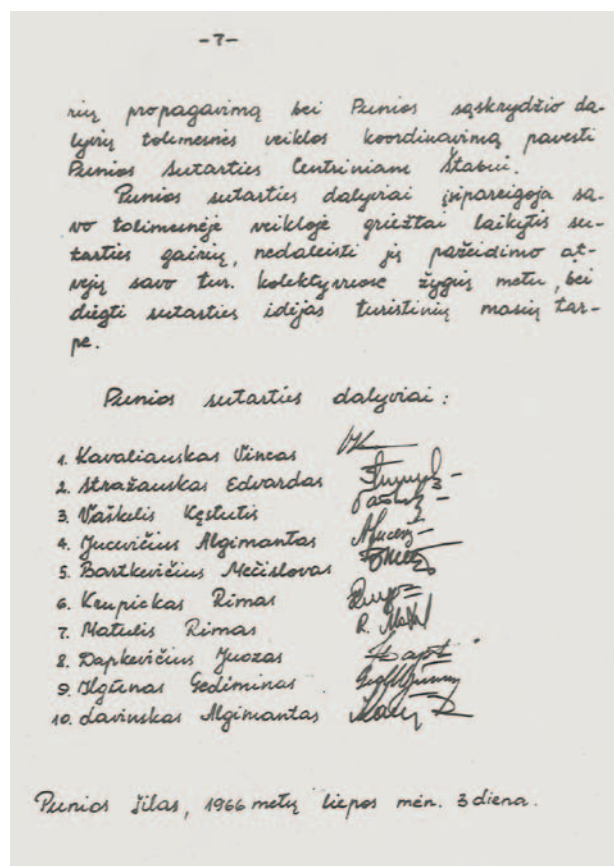
Kai bandome išsiaiškinti, kodėl vienas gyvena trumpai, o kitas labai ilgai, pagalvojame

Rimantas Krupickas, Algirdas Šerėnas ir Stanislovas Žvirgždas pas keliautoją Antaną Pošką. 1980 m.

ne tiktai apie biologiją, ne tiktai apie genus, bet ir apie antgamtiskąją lemtį, apie individualią dvasinę kiekvieno žmogaus programą, kuri gali realizuotis ir sparčiai, ir lėtai. Aplenkia, pavyzdžiui, lėtaeigį gamtos stebėtoją visos istorinės bei lokalios negandos, jis ilgus dešimtmečius gilinasi į savo mikropasaulį, kaip tai darė ilgaamžis prancūzas entomologas Žanas Anri Fabras, tad visi jį tokį ir teprisimena: tuos neskubrius jo darbus ir lėtą, ramų jo būdą. O mūsų šis poetas Vytautas Mačernis žaibiškai žūsta pernelyg jaunas, tačiau mums lieka jo sukurti sonetai, lieka nežuvę tobuli gimtosios lietuvių kalbos ir literatūros poetinio lauko pavyzdžiai. Rašytojas bei kultūros istorikas Tomas Venclova kažkodėl net linkęs pastebėti, kad ankstyva Vytauto Mačernio mirtis galėjo būti svarbus ligšiolinio jo populiarumo komponentas. O kas iš dabartinės lietuvių kultūros tyrinėtojų teisingiausiai išmatuos Rimanto Krupicko populiarumą? Gilus ir atidus, labai daug ką paaiškinantis Dovilės Krupickaitės tekstas. Žinoma, visus tolimus bei mįslingus Krupickų šeimos istorijos faktus ir giliausių protėvių šaknų paieškas galėtume smalsiai aptarinėti kaip islandų sagas, lyvių tautelės burtus ar *polesity* gyvenimo pelkėse įdomybes, bet pagalvokime, kuo lietuvių tauta kažkuriuo metu pradėjo išsiskirti iš visų tų gamtmeldiškų genčių bei tautelių, kurios apie žmogiškąjį orumą, laisvę, ramybę nuo priešų antpuolių gal ir pasvajodavo, tačiau prapuolė, išnyko nesukūrusios savo valstybės. Istorikai galėtų surasti nemažai paaiškinimų, bet svarbiausias gal būtų šis: mes turėjome ne tiktai savo dievus, bet ir savo karžygius. Išlikę lietuviški vardai liudija, kad iš prosenovės tebeturime savuosius Žygūnus, Žygimantus, Žygmarus, Žygvarus. Tai buvo nebeatmenamai seniai, bet tai išliko užrašyta... Kas plunksna parašyta – kirviu neiškirsi.

Todėl dabar vėl persikelkime atgal į 1971-uosius metus. Tie, kurie išdrįso garsiai pasvajoti apie nepriklausomą Lietuvą, kurie nakčia vienur ir kitur iškėlė trispalvę, jau kalinami už grotų, bet būtent tais metais Botanikos instituto mokslininkai pradeda tirti didžiausią, natūraliausią Lietuvos aukštapelkę – Čepkelius, kuriuos prieš tai tyrinėjo durpininkai iš Leningrado. Pasirodo pirmieji darbai, aiškinantys, kokie gamtiniai ir estetiniai turtai slypi Čepkeliuose ir koks pavojus jiems tuomet grėsė. Tais pačiais metais maža grupelė Vilniaus universiteto žygeivių atranda Žiūrų kaimelį prie Ūlos upės, užaina į tuos slaptingus Žiūrus ir būtent čia išgirsta gražiausias

Žygeivių pasirašyta Punios sutartis. 1966 m.

dzūkiškas dainas. Tų dainų aidas pasigirsta toli. Randasi aiški mintis: tai būtina išsaugoti. O juk net prieš penkerius metus jau buvo pasirašyta žygeiviškoji Punios šilo sutartis, kurios vienas iš iniciatorių buvo Rimantas Krupickas. Labai svarbu, kad šiandien galime atvirai minėti pavardes tų kilnių pirmievių, kurie pačias seniausias, karžygiškas tradicijas atgaivino pratęsdami jas ir papildydami dabartiniais savo gyvenimais ir darbais. O juk visada taip ir būdavo Lietuvoje nuo neatmenamų laikų, ne vien tik nuo dvyliktojo mūsų eros amžiaus. Tikėtina, kad taip ir toliau bus. Galvoju, kad šitokiame kontekste ir turėtume vertinti lietuvišką XXI amžiaus knygą apie mūsų geografijos mokslo žygeivį, Lietuvos geografų draugijos viceprezidentą, laikraščio „Geografijos aidai“ redaktorių Rimantą Krupicką.

Niekada nevėlu pabandyti kiekvieno sąžiningai kilnaus žmogaus biografiją susieti su tautos kultūros istorija. Artimiausių prosenelių atminimo, šeimyninio auklėjimo tradicijos, be abejo, labiausiai grūdina jauną širdį ir protą, nulemia svarbiausias augančios asmenybės nuostatas, bet kai kas svarbaus ateina ir nežinomais amžinojo sugrįžimo keliais iš tolimiausių tolių. Apie senąją baltų tautų dorovę gana daug yra parašęs Algirdas

Ant AukštŲjo – aukščiausiame Lietuvos taške. 2008 m.
Nuotraukos iš asmeninio archyvo.

Patackas. Beveik visa jo kūryba sudėta į didelę rinktinę „Litua“, kurią išleido Versmės leidykla. O didžiulė filosofinė profesoriaus lituanisto Jono Balčiaus monografija, išleista 2017 metais, štai kaip pavadinta: „Dorovinio lietuvių identiteto prigimtis ir prasmė“. Ir kai knygoje „Turiu eiti“ skaitome, kad Rimantas Krupickas visada buvo stiprus blaivininkas, kad griežtai sudraudavo besikeikiančius, kad visada jausdavo pareigą padėti silpnesniam, atjausdamas geru žodžiu, pagelbėdamas pinigais ar perduodamas žmonos surinktų vaistažolių, turime prisiminti ne tik tai jo gražią šeimą ir bendraminčius, bet ir visa tai, ką mūsų tauta išsaugojo per ilgus nuožmiausių invazinių įtakų šimtmečius. Rodos, visai neseniai paaiškėjo, kad mūsų žodis „knygnešys“ tiesiog neišverčiamas į kitas kalbas, nes niekas tokio reiškinio – tokios knygnešystės – niekur kitur nežinojo. O juk eiklusis ir akylasis pedagoginio instituto dėstytojas Rimantas buvo ir stebėtinai apsiskaitęs knygnešys, ir ne vien tik slaptus žemėlapius kopijavo. Turiu iki šiol išsaugojęs ne tik keletą tokių slaptų jo žemėlapių, bet ir jo dovanotą, anuomet iš rankų į rankas ėjusią nežinomo autoriaus mašinraščio kopiją apie Tibeto mediciną. Iki šiol vis tylomis pagalvodavau, kad kaip tik tie jau į praeitį

nuvilnijusiam žaliame laiko vingyje mus retkarčiais susiedavę darbai, kuriuos teko dirbti būtent su Rimantu Krupicku, buvo man patys reikšmingiausi. Taip, matyt, ir buvo. Bet tiktai dabar suprantu, kaip šviesiai ir plačiai sklido auklėjamoji edukacinė Rimanto veikla, apie kurią žinojau per mažai. Tik dabar aiškėja, kaip ryškiai ir veiksmingai netgi labiausiai ideologizuotoje švietimo sistemoje gali švytėti vieno žmogaus išmintis.

LIFE WITHOUT OLD AGE ON TRAVELLER RIMANTAS KRUPICKAS (1943–2009)

Henrikas GUDAVIČIUS

In 2019, the book “Turiu eiti” was published, dedicated to the memory of Rimantas Krupickas, well-known Lithuanian geographer, traveller, scientist and pedagogue. The book shares memories from his colleagues and students, published R. Krupickas’ writings “Kelionė aplink Lietuvą”. This talented and subtle pedagogue taught several generations of students, travelled with them across Lithuania, the Middle and Far East, the Alps, Ural, Scandinavia, and the Khibiny Mountains. He created orienteering routes. Nevertheless, this nature researcher enjoyed travelling on foot, in silence, and on his own. A person on foot, according to the author of the article, is one who is most free and believes in themselves.

APIE DAINININKĘ IR PASAKOTOJĄ IEVĄ ZALANSKAITĘ-TURONIENĘ

■ Ieva Zalanskaitė-Turonienė didžiąją gyvenimo dalį praleido Noškūnų kaime, Varėnos rajone, kur 2013-aisiais mirė, sulaukusi 101 metų. Žiloje senatvėje žiemomis gyveno pas dukterį Vilniuje, o vasaromis vis sugrįždavo į Noškūnus. Man teko laimė bendrauti su Močiute Ieva, užrašinėti iš jos tautosaką, kai ji savo vieniemyje dar leisdavo ir žiemas, ir vasaras. Iš Noškūnuose įrašytų garso įrašų (iš viso – 10 kasečių) 1997 metais parengiau Ievos Zalanskaitės-Turonienės tautosakos rinkinį¹. Šioje nedidelėje įžangoje maga mintimis nusikelti į tuos laikus, kai su dainininke gyvai bendravome, per viešnages sukauptais įspūdziais dalinausi ir minėtame rinkinyje.

I. Zalanskaitė-Turonienė gyveno labai gražiame vieniemyje Noškūnų kaime, 14 km nutolusiame nuo Varėnos. Sodyba labai jauki: didelis erdvus namas su baltomis langinėmis, greta – svirnas, *sklepas*, lauko virtuvėlė, toliau – tvartai, prie jų pristatyta dalis yra kluonas (buvęs labai didelis kluonas kolchozo buvo nusavintas), atokiai prie miškelio – pirtis po senu lazdynu. Aplink pirkia – gėlių darželis, sodas su aviliais, už *budinkų* (pastatų) – *laukėliai*, galelis pelkėtos pievos, kur gyvena pempės. Ir viskas apsupta miškų: iš visų pusių pušynai, eglynai, beržynai. Miškingoje vietovėje išliko ne tik etnografinė aplinka – daug archajiškų bruožų turi ir Močiutės Ievos dainos, tarmė, mąstymas.

Ieva Zalanskaitė gimė 1912 metais Mardasavo kaime, Varėnos rajone. Šeimoje, kurioje užaugo ir garsusis dzūkų dainininkas Petras Zalanskas², ji buvo jauniausias vaikas. Smulkutė, judri, visiems maloni, draugiška – niekas jos kitaip nevadino kaip tik Ievuke. Su broliu Petru gerai

sutarė, daug dainavo, gerai šoko. Juodu dažnai kviesdavo į vestuves *už brolių* (pabrolių) ir *drūčką* (pamerę); juodu vaidindavo ir visuose kaime rengtuose vakarėliuose – spektakliuose. Brolis vedė, parsivedė jauną žmoną Oną Trainavičiūtę iš Ašašnikų kaimo, turėjusią gražų balsą. Kur tik ėjo – ar rugių pjauti, ar šieno grėbti, ar į vestuves, – visi trys dainavo, anot Ievos, „dūko“. Jų trijų „labai balsai tiko“: Ieva vesdavo aukštu balsu, Petras dainuodavo *teneriu*, Ona – altu. „Klausyk, *koras!* Neraikia Zalanskam nieko“, – atsimindavo tą gražų laiką I. Turonienė.

Dalį jaunystėje girdėtų dainų nusinešė laikas, tačiau daug jų dainininke dar atsiminė. Stebina jos atmintis – kai kada atsimindavo gal tik vienąkart vestuvėse girdėtą, bet labai patikusią dainą, vestuvinį apdainavimą. Didžiausias pluoštas dainų ir romansų – atsineštinis, išmoktas iš Motulės, brolio, vyresniųjų seserų, gimtojo kaimo ir aplinkinių kaimų dainininkų. I. Zalanskaitė buvo labai imli dainoms: antai (advento-Kalėdų laikotarpio) kalendorinę dainą „Aš išuliojau šimtų kermošėlių, dar ir du“ su broliu išgirdusi vaikystėje iš ubagės Šalnės, kuri užklysdavo į kaimą elgetaudama. Kitos dainos išmoktos atitekėjus į Noškūnus. Ievos vyras Stasys Turonis ir jo seserys turėjo gražius balsus ir mėgo dainuoti. Jaunoji marti dainuodavo su Ūtos, Noškūnų kaimų moterimis krikštynose, vestuvėse, kolūkio talkose. Šios dainos daugiausia naujesnės. Dar jos repertuare yra dainų, nugirstų per radiją, televiziją. Išgirdusi dainuojant, Močiutė labai įdėmiai klausydavo, net palinkusi į priekį gaudydavo kiekvieną žodį. Mėgo paskui atsilošdama sakyti: „Tai dar (dabar) žinok, vaikeliai, aš šitas dainas visas moku, ką jie dainuoja!“

Pokario metais atnaujinus tautosakos rinkimą I. Zalanskaitė-Turonienė tautosakininkams buvo tikras lobis. Dar 1948 metais iš jos dainas rašė moša (vyro sesuo) Marytė Turonytė. Dvi jos dainos³ buvo išspausdintos „Lietuvių liaudies dainyne“. Vėliau jos dainas užrašinėjo ir pavieniai asmenys, ir studentai. Lietuvos teatro ir muzikos akademijos Muzikologijos instituto

1 Rinkinys LTR 6451 – „Tautosaka, užrašyta iš Ievos Zalanskaitės-Turonienės 1993–1997 metais Varėnos rajone, Noškūnų kaime (pateikėja atitekėjusi iš Mardasavo kaimo). Užrašė Modesta Liugaitė. 1997 metai“ – saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne. Jį sudaro 168 dainos su melodijomis, 9 giesmės su melodijomis, 28 pasakos, 8 sakmės, 1 padavimas, 10 pasakojimų, 7 mįslės, 2 patarlės, 20 anekdotų (iš viso – 253 vienetai).

2 1983 m. buvo išleista Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė „Čiulba ulba sakalas“, kurią sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė, Norbertas Vėlius, melodijas spaudai parengė Danutė Kuzinienė (Vilnius: Vaga). 2008 m. išleistas antrasis pataisytas ir papildytas leidimas (Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla).

3 Rugiapjūtės vidurdienio *Saulelė leidosi* (Nr. 258, p. 238) ir rugiapjūtės vakaro *Jau saulelė netoli* (Nr. 233, p. 21), *Lietuvių liaudies dainynas* VI, *Darbo dainos* 1 tomas, parengė Vanda Misevičienė, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Vilnius: Vaga, 1993.

Etnomuzikologijos skyriaus archyve saugomi 1971 metų garso įrašai, dar kartą LMTA tautosakos rinkimo ekspedicija ją aplankė 1995 metų vasarą.

Dažniau lankytis gražioje svetingoje senelio sesers sodyboje ėmiau po jos vyro Stasio Turonio mirties. Likusios vienui vienos nuošaliame vienkiemyje Močiutės vienatvė ir širdgėla nepalaužė, ją akivaizdžiai stiprino, guodė dainos ir šviesūs jaunystės prisiminimai. 1993 metų lapkritį pradėjusi iš jos užrašinėti tautosaką, per žiemos atostogas pas Močiutę viešėjau porą savaitių. Po kiek laiko, per gavėnią, įrašiau keletą pasakojimų ir gavėnios giesmių. Dar porą savaitių pas ją praleidau 1997 metų žiemą. O jos repertuaras pasirodė neišsemiamas: iš atminties Močiutė traukė, rodos, pačios seniai primirštas dainas. „Vaikeli, mes čia perdien galim giedoc, neraiks mumi nei valgyc“, – juokaudavo dainininkė. Ir tikrai, įrašinėdavom iki pat vakaro, vos rasdamos laiko temstant persikraustyti arčiau krosnies. Kai kada užtrukdavom iki vėlumos. Kitą rytą atsikėlus išgirdavau Močiutę dainuojančią jau kitas dainas: per naktį vėl kažin kiek jų prisiminta! Jai pačiai tai buvo kaip mįslė: „Nugi nuomentas (stebuklas)! Kiek aš jų dar atsimeņu!“

Dainininkės balsas – aukštas, nelabai stiprus (nežinia, koks buvo jaunystėje). Intonuoja ji labai švariai; bet melizmatika paprastesnė nei garsiojo brolio Petro Zalansko variantuose⁴. Kai Močiutė Ieva dainuodavo, keisdavosi jos veido išraiška: reikšmingai kilodavo antakius, svarbesnes vietas pabrėždavo. Jei daina linksma, užkrėsdavo linksmumu ir klausytojus.

Šis prigimtinis talentas labai praversdavo daugybėje vestuvių, krikštynų, į kurias Ieva dažnai būdavo kviečiama. Buvo kaip jos Motulė, be kurios jokios vestuvės neapsieidavo: „Jau ji tī, už stalo sėdėdama, pakaľbės, tī pagiedos, tī su ranku mosters – va jau tokia buvo.“

Dainininkei rūpėdavo, kad klausytojas atkreiptų dėmesį į dainos žodžius, kokie jie „teisingi“. Apdainuojami įvykiai ir veikėjai jai buvo tarsi gyvi, asociatyviai susieti su konkrečiais kažkada patirtais įvykiais, matytais žmonėmis. Ji jautriai išgyvendavo vestuvines jaunosios virkdyimo, našlaičių, karo dainas ir romansus apie nelaimingą meilę. Dainą į magnetofono juostą Močiutė įdainuodavo tik po daugybės paaiškinimų, pasakojimų.

4 Palyginti su P. Zalansko, jo sesers repertuaras yra ne toks gausus ir jos dainos naujesnės (juk Ieva už Petrą buvo dvylika metų jaunesnė). I. Turonienė neparauodojo nė vienos raudos, mažiau atsiminė darbo dainų ir t. t.

Liaudies dainininko sąmonėje daina, susijusi su kokiu žmogumi ar gyvenimo momentu, ypatingai branginama, net jei ji nėra reto grožio – vien todėl, kad kažkada ataidėjo pačią tinkamiausią akimirką. Dainai turbūt reikia gerai išpuorentos dirvos, pasirengusių ją pajauti klausytojų.

Dainininkė gerai prisimindavo dainos žodžius, „siužetą“ ir jį dainuodama išgyvendavo. Kai kada priešingai – stengdavosi dainuoti taip, kad klausytojas pagautų jai patinkančią gražią ar smagią natą (melodiją). Kaip minėjau, dainininkę žavėjo ir naujesnių dainų bei romansų melodijos.

Zalanskų šeimoje buvo įprasta giedoti šventas giesmes. Sekmadienių rytais giedodavo „Pavasario valandas“, „Švč. Mergelės Marijos valandas“. Anksti rytą Tėvulis, sėdėdamas virtuvėj už stalo, „iš knygielių giedodavęs“, o Motulė, triūs-dama prie *pečiaus*, atitardavusi *antiponą*. Gavėnios vakarais būdavo giedami Dzūkijoje populiarūs „Graudūs verksmai“. Be to, Motulė, o iš jos ir visi kiti, mokėjo šventų giesmių iš „Kantičkų“, kurių melodija buvo panaši į liaudies dainas. Jos būdavo giedamos ir be ypatingos progos – dirbant, kur nors keliaujant. Ir I. Turonienė jas dažnai giedodavo, tad kai kurių atsiminė net dvi natas.

Stebuklinių pasakų sekimo tradicija Zalanskų šeimoje nebuvo giliai įleidusi šaknų. Dažniau buvo sekamos buitinės, novelinės pasakos, pasakos-legendos, prisimenami juokai, anekdotai. O ilgais vakarais būdavo pasakojami „tikri“ atsitikimai – religinės tematikos legendos, dažniausiai šurpios arba pamokančios, paslaptingos ir sekamos su atitinkama intonacija. Jei pasakojama apie nelabąjį, balsas prislopinamas, tampa žemas, duslus, kartais ir visai kuždantis. Tokią intonaciją Ieva paveldėjo iš savo Motulės, kuri „tikrais“ pasakojimais ne tik savo vaikus, anūkus gąsdino ir mokė, bet ateidavo ir svetimų žmonių pasiklausyti, nes ji kaime turėjo didelį autoritetą. Atitekėjusi į Noškūnus I. Turonienė išmoko daug naujesnių pasakojimų, anekdotų, nes tie dalykai jai tikrai rūpėjo, buvo smalsi. Iš jos užrašyta nemažai autobiografinių pasakojimų, šiek tiek etnografinės medžiagos bei pasakojimų apie tikrus (ar tariamai tikrus) kažkada vykusius įvykius. Jie pasakojami giminėje iš kartos į kartą, o talentingų jos atstovų lūpose įgauna meninę formą ir tautosakinį įprasminimą. Tad tautosakinės kūrybos procesai vyksta ir dabar, nors gal ne visada plika akimi yra matomi.

Modesta LIUGAITĖ-ČERNIAUSKIENĖ

„DAINUODAVOM PAREIDAMI IŠ LAUKŲ RUGIUS PJOVI“

Ieva ZALANSKAITĖ-TURONIENĖ

■ VAIKYSTĖ

Esu gimusi 1912 metų vasario mėnesį 12 dieną. Mano gimtasis kaimas Mardasavas, buvęs Merkinės valsčius, Alytaus apskritis. Paskiau, kai lenkai užgrobė mūsų kraštą 1923 metais, buvome Marcinkonių gmino (valsčiaus – čia ir toliau paaikškinimai Birutės Būrienės) Gardzino pavieto (apskritis).

Gimiau Zalansko Divo ir Monikos šeimoje dešimtas vaikas, dzvynukė, pati mažiausia kaip lėlė dydžio. Pakrikštino mani Ievu, o seserį Antosiu. Abi augom daugiau kaip metus. Ji buvo didesnė, judresnė, aš rami, tyli. Mano mama pasakojo, kad paėmus žaisliukų ramiai žaidžiu, o Antosia pamatius atima su riksmu. Tai aš nušliaužiu kur po lovą ar suolu ir tyliai vėl žaidžiu. Kartais tį ir užmigdavau.

Aš ilgai nevaikščiojau. Cik dvejų metų atsi stojau, o iki tol vis keturiom. Antosia buvo sveika, greitai pradėjo vaikščioti ir kalbėti, bet susirgo krokšlu ir numirė.

Motulė man sakė: „Vaikeli, nemislinau, kad tu užaugsi ir tokia greita ir darbinykė būsi, visokio darbo mokėsi, sveika būsi. Mažukį tavi vis morkaunyko šaknyse prausiau. Moteros sakydavo, kad morkaunyke prausia vaikus, katrie neauga ir būna geltoni. Tu tokia buvai. Tai kai išprausdavau, buvai raudona ir graži. Gal ir išaugai užtai iš tokios mažukės normali, kaip ir visos moteros.“ Morkaunykas – tai toks augalas. Jis auga raistuose prie balų, kur šlapia. Laiškai aukšti, drabni lapeliai, kaip morkvos.

Po Antosiukės mirties atėjo kaimynka, Keperiene vadinama. Kalba jos abidzvi su motuli. O ta ir sako: „Dzievulis pasiėmė stipresnį, o ne šitų negreitų mergaitį.“ Tadu aš supratau, ką ji pasakė. Greitai palindau po suolu. Ir nok to laiko, kai ciktai pamatydavau svetimų žmogų, tai slėpdavausi, kad manį nematytų. Kai katrie kaimynai net paklaUSDavo: „Kurgi ta mažiukė? Ar ji vis dar nevaikšto?“ Motulė atsakydavo, kad dar ne, nors labai gražiai prižiūrom. Kaip būnam Merkinėn, pyragų priperkam. Tegu cik auga greičiau. Visa tarba net sudžiūvo. Kiciem vaikam neduodam.

Jau ajo treci metukai. Man pasiuvo ružavų labai gražių suknelytį. Motulė aprenė, pastatė ant grindų, pasitraukė toliau nok manį ir pakvietė ateiti. Taip aš pradėjau eiti grindimis. Tadu

Ieva Turonienė švenčia šimtmetį. 2012 m. vasario 2 d.

motulė vėl toliau nuėjo. Aš bėgtuti prie jos. Motulė iš džiaugsmo mani glėbin ir į lauką išnešė visiems parodyc, kad aš vaikštau. Nuo to momento ėmiau drąsiai vaikščioti. O šitų suknelaitį aš iki dabar, atrodo, matau... Mes augome septyni – du sūnai ir penkios dukterys. Prieš pirmą pasaulinį karą brolis Vikculis už caro laikų mokėsi, baigė provizorio (vaistininko) profesiją ir turėjo savo vaistinį. Dirbo Lietuvos pusėn, Panevėžyje. Maraitė į Ameriką išvažiavo prieš karą. Mes likom pas tėvelius penki: Anukė, Petrulis, Broniulė, Anelkulė ir aš, pati mažiausia Ievukė. Mani labai mylėjo už tai, kad mažiausia ir menkutė, niekam skriausti nevalia. <...>

DAINOS

Aš dainų dar ir dabar daug prisimenu ir dainuot moku, ir melodijas prisimenu, ir žodžius. Nuo senovinių karų, dar kai į karą išjodavo su savo žirgu pasibalnojęs. Kardą in rankas pasiima, išjoja ginti savo šalies Lietuvos. Vadinosi bajorai. Aš

Ieva Turonienė. 1964 m.

tų laikų kelias dainas ir šiandien padainuot galiu, bajorų laikų. Tik neatmenu, nok ko aš išmokau tiek daug visokių dainų nuo senovinių karų. Jos man mintyse išlikę.

Tą laiką prisimenu, kai sesuo Anukė mergu buvo, verpė rateliu linus ir visokias dainas senovinių laikų dainavo: kai jojo į karą ir kai nepargrįžo iš karo. Anukė verpia ir niūniuoja nebalsiai. Aš sėdžiu pas ją po kuodeliu ir klausau žodžių, ką sako dainuodama, kokie žodžiai liūdni ir gražūs. Motulė kartais pritaria savo gražiu balsu Anukei dainuot.

Prisimenu, kai visa šeima vakare susirenka į pirkią, tai man atrodo kai šventė prasideda. Pradedama šventom giesmėm, o baigia dainom dar nuo Žalgirio karo – mūsų laikų. Dainų visokiausių apie karo mūsų.

Paskiau ir Broniuolė, ir Anelkuolė dainavo. Petrulis visom seserim padėdinėjo dainuot, savo gražų balseį pritaikindavo tenoriu. Ir visokių dainų, mūs nedainuotų, naujų mokės.

Petrulis labai mylėjo dainas. Kur pabūna veseilion (vestuvėse), užgirsta gražiai dainuojant jam negirdėtą dainą, paprašo, kad padainuot antrą kartą. Jis ir išmoksta tą dainą, kurią dainavo Puvočių kaimo jaunimas ar Margionių kaimo mergos ar moteros. Visokias jis užgirdis išmoks. Namuose parėjęs pradeda dainuot mum negirdėtą dainą ir ragina, kad ir mes padėtume su

savais balsais. Pradedama Petrulis dainą, sako, nu, ir jūs su manim dainuokit. Dainą išsimokom. Aš užtraukiu pirmu balsu, Anelkuolė antru balsu, Petrulis tenoriu. Tarytum jau ir išėina balsiai gražiai. Bet brolis mus ragino drąsiau ir balsiau dainuoti. Nebijokit ištart teisingai žodžius. Ištarta daina gražesnė, kai žodžius girdi aiškius visus.

Mūsų namuose iš visokių laikų ir iš visos Lietuvos kraštų dainos surinktos ir dainuotos.

Motulė daininykė, gražų balsą turėjo ir mylėjo dainas. Dainavo, kai vestuvėse būna pakviesta ar pragėrose, kai piršliai važinėjo pas mergas. Motulės ir Tėvulio kaimynai kviesdavo. Ir daugiau kaimynų pakviečia, kad piršliam pacyktų tuose namuose ir linksmiau būt svečiam, piršliam. Moterys sukviestos stengdavos kuo daugiau dainų gražių padainuot, kad kuo linksmiau būt visiems.

Seniau Motulė sakė, mes dainų išmokom ne iš jokių knygų, ne iš raštų. Buvom berašės, be moksles, išmokom dainų viena nuo kitos, iš lūpų lūpose. Mes, moterys, visos marčiose parvežtos iš kitų kaimų, artimų ir tolimesnių. Kiekviena iš savo pusės dainų su savim atsivežė, katra ką mokėjo savo kaiman, kokias jų mamos ar senelės dainavo, ar per pragėras, ar per vestuves. Visos mokėjo dainų, tik ne visos buvo balsingos, negalėjo uždainuot balsiai ir skardžiai. Bet visos norėjo, kad jas padainuot, kaip jų krašte kokio buvo nata (melodija) tos dainos. Motulė sakė, kad jos prašydavo, Zalanskiene Monikula, tu labai gražiai dainuoji. Mes tau visus dainos žodžius paporysim, tu išsimokysi, bus nauja daina.

Motulė mumi vaikam viską pasakojo, kaip seniau buvo, kokios moteres buvo. Tai ne tokios, kokias dabar matau ir girdziu jas kalbancias. Dabar pacios save nori pasigirti, kad jos geriausios ir gražiausios. Ką iš kitos išsimokino, nesakys, ir iš ko išmoko, bet paklausta atsakys – pati per savi išmoko. Nenori pagirti, kad toji nebūtų kitų giriama, kad už ją geriau moka. Nei kuri gera darbinykė, nei kuri giesminykė, daininykė – nėra nei vienai gero žodžio. Pavydas, geriau gerą žodį burnoj palaikys, nei tiesą pasakys.

Motulės žodžius pasakytus užrašau, ką ji ilgai gyvendama matė ir girdėjo. Sakė: „Vaikai, niekada gero žodžio negailėkit žmogui, pasakykit, kad gerai ar gražiai ką suveikia. Ar darbe, ar maldon, ar šokiuose, ar dainose – visur tinka.“

Vakare visi būna pirkion suėję nuo visokių darbų. Po vakarienes Motulė sakys – visi pagiedokim šventą giesmę, padėkavokim Džievuliu, kad visi sveiki esame savo pirkelėn.

Petrulis Motulės paklausia kokią – pasiėmęs kantičkas ieško giesmių. Motulė sako, giesmė labai graži „Dievas mūsų gelbėtojas“. Visi persižegnojam, Petrulis žiūro iš kantičkų, Motulė mintinai pradeda, ji moka be knygos, užveda „Dievas gelbėtojas“. Baigia šitą, dar kitą pradeda. Motulė visus akimi perveda, ar visi gieda. Pasako, dar pagiedokim „Marija, gražiausia Panele, kaip rožių gražiausias kvietkeli“, gieda dar ir daugiau.

Baigia šventas, tada prasideda jau svietiškos dainos. Nuo karų, dar kai kariavo bajorai, Lietuvos didikai. Anukė ir Petrulis, Broniuolė dainuoja: Anukė linus prisirišusi verpdama, Broniuolė pakulų kuodelį prisirišusi prie verpsčio verpia. Petrulis pradeda visokias karų dainas, ir Anukė labai daug moka visokių, ir veseilinių visokiausių. Pradeda tai Petrulis, tai Anukė – vienas kitam sako, dar padainuokim apie karų. Broniuolė nepradėdinėjo, tik dainuot padeda, jos balsas prastesnis.

Motulė dainų svietišku nedainuoja. Ji verpia vilną – andarokus aus dėl mergų, sijonus ir vyram milalio dėl kelnių ir švarkų, žiemai ilgą gunčę, kad an kailinių būt apsisegc, kai šalta arba sninga, ar lyja. Visi apsirengimai – savo rankų darbas buvo iš linų ir vilnos. Linų pasėja: kas daugiau lauko turi, tas daugiau pasėja, kas mažai – tie mažiau, nes linam reikia pačio geriausio lauko.

Motulė labai gražiai verpė vilnas ir greitai. Kai vilnos reikėjo verpti, visada verpė Motulė. Ir aš merga buvau, bet vilnos neverpia, visada tik Motulė. Ji sakydavo, argi jūs taip suverpsit, kaip aš gražiai, lygiai. Motulė verpti vilną mokėjo, kad ir nelabai šviesią, gerą. Jos pirštai viską lygino.

Dainavo mūsų namuose kiek prisimenu. Giesmės ir dainos niekada nenustodavo – nei vasarą, nei žiemą. Visada dainavo brolis Petras su savo seserimis. Iš kur jie išsimokino tokių dainų gražių ir gailių – kai girdi dainuojant, norisi verkti.

Suaugusios seserys vakarais verpia kuodelius, vis dainuoja. Aš sėdžiu po kuodeliu ramiai, tyliai, kad manęs nesiųstų gult ant pečiaus. Aš norėjau visų dainų girdėt, kokias jos dainuoja. Stengiausi išmokti žodžius. Kai būnu viena, tai pradėdu dainuot, kaip jos dainavo, kokia nata. Aš kur už pirkios pasislėpus dainuoju. Anukė sesuo užgirdus dainuojant mane, tuoj pradeda prašyt: „Ievuke, padainuok man, kokią moki.“ Padainuoju jai, pasakau, kad aš visas išsimokiniau, kurias jūs dainavot su Broniuoli, Petruliu ir Anelkuoli.

Petras brolis ir seserys visokias dainas iš visur, kur girdėjo dainuojant, išmoksta. Stengėsi parnešti į mūsų namus, dainų lobį didino. Visam mūs kaime niekas tiek daug dainų nemokėjo, kaip mūsų šeima, Zalansko Divaskos. Visi

Ieva ir Stasys Turoniai sesers sūnaus vestuvėse. 1950 m.

dainininkai, visi dainavo. Vieni balsus geresnius turėjo, kiti silpnesnius, bet labai daug dainų visokių visokiausių mokėjo. Kokia proga, tokia daina. Ar per pragėras, kai bernas su piršliu pas mergą atvažiuoja, ar per vestuves, ar į šliubą važiuoja, ar marčiose veža, ar parveža marcių – vis kitokios dainos ir kitokie dainos žodžiai būna.

Paskiau seseres vyresnės ištekėjo, Petrulis liko su Anelkuoli ir Ievuoli, su manimi, dar koras (choras) nesibaigia, gražiai padainuojam: aš sopranu, Anelkuolė antru balsu, Petrulis tenoriu.

Visi trys sutariam – reikia vakari gonkelėse išėjus padainuot, tegu kaimas paklauso, kaip mes dainuojam ir kokių dainų mokam, dar kaime nedainuotų. Mumi labai linksma ir miegot nesinori, dar visai nepavargį.

Tėvulis su Motuoli pailsėt nori ir mum sako: vaikai, eikit gult, rytoj reikės anksti keltis, tingėsit. Mes nei dabon, nei in galvą imam, ką sako Motulė.

Vieną kartą kai išėjo su šluotražiu, kai ėmė mušt visus šluotražiu per kur papuola – ar per galvą, per šonus, ar per nugarą. Daugiausia šluotos teko Petruliu, jis vyriausias, jo kamanda. Man mažiausia teko paragaut šluotos, aš dar neužaugus. Nuo to laiko, kai pasako, vaikai, gulcis eikit, tai ir baigiam dainuot. Žodis turi būti svarus ir klusnus.

Mes dainuodavom pareidami iš laukų rugius pjovį. Iš tolesnių laukų vakari pareinant per mišką labai balsas toli eina ir girdisi labai.

Anelkulė ištekėjo, likom dviese, Petrusis ir aš. Mes ir dviese padainuodavom, labai mūs balsai sutikdavo. Petrusis apsidėdė, žmoną labai daininykė paėmė, Trainavičiūtę Oną, mes vadinom Onuši.

Vėl mūs namuose dainos labai prasidėjo, ėmėm dainuoti, kaip ir su seserimi: ir iš darbo pareidami arba į šokius nuėję. Mūs jaunimas prašydavo, kad padainuotume. Sako, kad mūs dainos gražios, kaimas tokių nemoka. Mes pakviečiam kartu dainuot, kad visos mergos išmuktų naujas dainas. Kiti kaimai sakydavo, kad labai mūs kaimo dainos gražios, ir daininykės gražiai dainuoja. <...>

MARDASAVAS

<...> Kaimas ant trijų vietų išsiskyrė: Zalanskų kampe septyni namai, Svirneliuose buvo aštuoni, Kalantuose penki. Nebuvo labai susikimšę. Jūs caro laikais taip ir vadino: kur Zalanskai – Mordosovo, kur Svirneliai – Svirki, Kalantai – Kovolčiuki. Mes taip ir sakydavom – Svirneliuose, Kavolynuose ar pas Zalanskus.

Kaimas labai gerai susitvarkė: visi trobesius pasistatė ant blogesnės žemės ir visi prie namų turėjo po didelius plotelius ir žemės, ir pievos, kad turėtų kada ir kaip nori tvarkytis. Ar ganyc, ar šienauc, ar pasisėc, pasodyc.

Senolių būta protingų žmonių. Žemė buvo rėžiais, vadinom šniūrais. Kai gyveno vieni nuo kitų toliau, tai pasidalino gabalais arčiau pastatų, prie sodybų. Pavadzinom daržais. Vieni nuo kitų atsitvėrė šatrom, kad gyvuliai svetimi neineitų, nesynt po jo.

Mūs tėvuliai po karo 1919–1920 metais perstatė trobesius, namų naujų pastatė prie pat kapinių, toliau nuo senosios sodybos. Dabar Jonas Zalanskas toj sodyboj gyvena.

Prisimenu savo gimtąjį kaimą, rodos, tynai ir šiandien yra taip, kaip buvo seniau. Bet ne taip. Viskas atsimainė pagal kitokią madą, kaip ir visur.

Seniau, kai augau ir užaugus gyvenau, mūsų kaimas buvo labai geras, visi vienas kitą suprato varge ir bėdon. Po pirmo pasaulinio karo daugelio žmonių sudegė trobesiai. Visiems reikėjo iš naujo pradėti gyventi, tai jie vieni kitiems kaip galėdami mačino. Kai reikia rąstų parvežti, visas kaimas su arkliais nuvažuoja talkon ir parveža rąstus. Kai reikia kluonuose gramdzymo (plūkto molio grindinio) ar pečiaus pirkioj, vėl važiuoja visi talkon. Ir dar ateina darbininkų be arklių, vieni vežioja molį, kiti sumuša gramdzymų arba lipdo pečių. Buvo tokių pečnykų, kad mokėjo pečių padaryc be plytų. Tai va kokia užverda darbymetė, ir per

vieną dieną padaro pečių! Tenai visi iš širdies dirba, visi supluke, įkaitę, kad greičiau padarius, ba kožnas savo darbą palikęs važiuoja padėc kitam. Jis pasako, mano darbas nepabėgs, o žmogui sunku, ką jis gali vienas ar ir su šeima padaryc.

O visur samdzyc reikia dzidelio krepšio pinigų. Žmonys jų neturėjo, ne taip kaip dabar, jau su šimtais nesiskaito. Už tą darbą žmonėm tik duoda valgyti. Žinoma, jau stengėsi gardziai. Visko prigamina: kopūstų, mėsos, bandų su padažu, paucienės, sūrio, sviesto – ko cik turi, visko priruošia. Žinoma, ne pas visus lygiai, pagal išgales, vienur geriau, kitur menkliau. Bet žmonys išimties nedarė, visiems talkino ir mačino. Visados sakydavo, argi mes einam pavalgyti, mes einam padėti susitvarkyti pradėdant gyventi.

Pas mus talkos buvo labai madon inėji. Linus mindavo, tai vienos pas kitas eidavo atmintc iš eilės. Moterys senesnės negali sunkiai dirbti arba kurios su mažais vaikais negali iš namų išeiti, tai paprašo mergų ar ir moterų, visom patalkina, visos nieko nesamdė, nebuvo ko pasamdyt. O patalkinti ėjo iš širdies, padėti, kad gyventų susitvarkę.

Visos mamos dukteris turėjo. Reikėjo ir pagalvių turėti daug, nes dukrom reikia šarvo (kraičio) sukrauc: drobių, abrūsų, divonų, paklodių pasikloc ir užsikloc, visa ko reikia turėc. Viskas savo darbo buvo, gana, kad nuperka parėdų, viskas buvo brangu.

O pinigų nebuvo iš kur paimti. Ūkininkų viskas buvo pigu. Du kiaušiniu reikia parduoc, kad vieną dėžutę degtukų nusipirktai. Žmonės ir skaldė degtukus, ir skolino vieni pas kitus. Pasiskolina vienas penkis, kitas septynis degtukus, kol parsineš nuspirkis ir skolą atiduos. O kurie sunkiau gyveno, pamato, kad pečius kūrenas, ateina ugnies, parsineša ir sutaupo degtuką. Iškūrenus žarijas sužeria kampucin ant pripečko, tam tikras buvo padarytas kampelis. Pečiaus pelenus ir žėirias sužėrus visą dieną būna ugnies. Tai labai gerai, kad gali sutaupyc degtuką.

Labai sunku buvo rūkoriai. Cigaretėm nerūkė, brangu. Tabako pasisodyt draudžiama, reikia pirc makorką pakeliais. Užsirūko makorką, tai už kilometro dvokia, ir degtukai brangūs. Sėniai ugnį skylė su skiltuvu titnaginiu ir pincim. Ta pincis užauga ant beržo. Tai reikia paruošč: mirko piene, o paskui dziovina. Mūs taip nedarė. Kai ganiau karves, matiau, kap skerdzius skildavo ir padaro ugnies. Sukuria ugnį, prikepa bulbių. Gerai. Ir šilta nok ugnies, ir bulbės keptos labai skanios.

Seniau žmonės žąsų nelaike, tik vištas. O pagalvių, kad būtų atsargon, kur mergaitių daug, tynai mama jau iš anksto rūpinas. Dar neužaugo,

Ieva Turonienė su sūnum Kęstučiu ir dukra Birute. Noškūnai. 1946 m.

bet jau perka plunksnų ir plėšo, daro pagalves. Iš mažens mergaitės jau pradeda dirbti, nebuvo kada tinginiai. Bet plunksnų reikia važiuoc pirkt net Gardzinaan. O kelias traukiniu labai brangus, tai jei kartais žmogus važiuoja su savo reikalais, vieni kitų prašo, kad parvežtų plunksnų. Kiek tos plunksnos kainuoja, pusė pūdo – beveik už traukinį tiek atiduot reikėjo. Bet visi norėjo turėti, kas gyvenime būtina. Tai turi kokį gelžkelietį pažįstamą ar giminę – visi ieškojo kokios išeities, kaip pigiau ir geriau išsiversti gyvenime.

Reikia daug pagalvių turėc, kad lovos nebūtų tuščios, gražiai paklotos, turi būti gražiais divonais užklotos, rietuvė išpurenta iki langų aukščio. Labai gražu ir labai slauna, kai lovos gražiai paklotos. Namų papuošimas lova. Reikėjo ir daug divonų mokėc priausc, kad visada užklotos lovos būtų ir atsargon turėtum.

ŽIEMOS DARBAI

Visoki darbai apie namus. Kulti spragilais javus anksti, nuo pirmųjų gaidžių, o tas gaidžys kartais užgieda dar kokią dvyliktą ar pirmą valandą. Tai žmonės keldavosi kulti anksti, nes laikrodžių neturėjo. Žiūrėjo, kad ugnis kieno matyc, tai ir jis

kėlės. Jau ant šeimos pradeda šaukc, ana, visi jau paskėlė, o jūs vis neišsimiegate. Jauni cingi keltis, bet tėvo valia ir galia, turi taip būti, kaip jis reikalauja.

Moterėlės su verpimais skuba. Iki Kalėdų reikia visas pakulas suverpc. Jeigu liks nesuverpta, tai Kalėdų senis kuodeliuosa prispjaudys, ko gero, ir prismurglos kuodelin. Tai reikia kuo greičiau skubėti, kad tas neatsitiktų. Jos anksti kėlės ir vėlai gulės, kad kuo daugiau suverptų, kad pakulų neliktų.

ADVENTAS

Visos verpia, skuba ir vakaroja ilgai. Bet nelabai gerai, nes žibalo daug sudegina. Tai eina dzienagoc ir vakaroc viena pas kitą. Sueina daug, viso krūmo, kurios arčiau gyvena. Visos labai ilgai vakaroja, tai daug priverpia siūlo. Parbėga namo, siūlų numatoja ir vėl skuba. Daug daugiau suverpdavo jos tenai, ba nieko nedaro, tik stengiasi verpc.

Čia eidavom mergos. Mus paprašydavo ir moterys jaunos, kad jom būt linksmaiau, ilgiau pavakartotų ir daugiau suverptų. O mes visokių juokų priešekam, ką kur girdėję ar regėję. Padainuodavom ir šventas giesmes giedodavom, labai daug mokėjome. Buvo linksma, verpimas geriau eidavos nei kaip namuose verpi viena.

O Motulė sena vakaroc, tai man sako Tėvulis, kad viena žibalo nedegysi, eik gulcis, rytoj anksciau paskelsi. Aš ryte nenoriu keltis. Bet pasakyta, turi taip ir būc. Visi kartu ilsisi ir kartu pradeda dirbti. Motulė pečių kūrina, valgyc verda, o aš verpiu. Kai išverda, Motulė tuoj spirginį atpjauna: te, suvalgyk, anksci paskėlei. O kai pakviečiu dzienagotojų, vakarotojų, galima nors ir per visą naktį vakaroc. Sako, kad labai linksma, visokių juokų prisklausai.

O kaip papuola dzienagoc Andriejaus dieną, tada visokių burtų darom kuo daugiau, kad būtų juoko. Vainikus nupynę nešam Merkin. Paleidžiam, katros pirmiausia nuplauks, toj pirmiausia ištekės. Bet reikia, kad visos vienu kartu ir lygia eilute. Tai kiek būna juoko! Bet dar tik pradžia. Dar reikia iš duonos kiekvienai padaryc po klecką ir sudėc eilėn suolo. Paskui pašaukt iš lauko šunes. Katros klecką pirmiausia suės, toj pirma ištekės. O tas šuva inlėkis nežino, kas tokio atsitiko. Šuva griebia duoną, kuri papuola, jis eilės nežūro ir nežino, katroj nori pirmiau ištekėc, tai pagriebia iš karto kelis kleckus. Tadu būna daugiausia juoko. O šuva lakia pro duris laukan.

Sėniai, kai pamato tuos juokus, juokiasi ir sako, kad visos, katros norėsit, ir ištekėsit. Dar

ne viskas. Reikia išnešoti batus. Atneša nekocių, visos nusiauna dešinės kojos batų, sudeda į geldą ir nekoja. Katrios batas pirmiausia iškris, toji pirmiau ištekės. Ir dar ne visi išmislai. O mumi labai gerai, tėvai leidžia paišdykauc.

Kur dzienagojama ir vakarojama, visos mamos vaišindavo, neleidžia eiti į namus valgyt. Ten ir nakvojam. Ryte nešam špūlias siūlų nuvyti, tai tada pavalgom namie. O pietų neleidžia eiti, nors visai arti savi namai. Vaišina kuo nors. Kugelio priešunta, tai vėdarų iškepa, tai bandų prikepa – viskas būna gardu. Vakare, kai būna šara godžina (prieblanda), akis gadžina, nueinam į namus, pavalgom. Vakare, kur verpiam, vis tiek duoda vakarienės ką nors. Mes jau ir nenorim, bet neseka kartais atsisakyt – gero nori šeiminkė. Ilgai vakaroj, tai užsimanėt valgyt. Sako, nor biskį suvalgykit, nesenykit manį, jeigu neragausit, tai greitai pasensiu. O dar nenoriu greitai būti sena. <...>

VELYKŲ BELAUKIANT

Vaikai Verbų sekmadienį pasitikdavo pareinančius tėvelius ar brolius, ar seseris, ar kaimynus – iš visų norėjo, kad verba pasakyt, už kiek laiko Velykos bus, norėjo visi būti paplakti. Verbeži su ėgliu ir skaudžiau (bet neskauda) plakdamas sako: „Ne aš plaku, verba plaka, ne aš plaku, verba plaka, už nedėlios bus Velykos.“

Po Verbų sekmadienio vaikai skuba svogūnus nulukštyt, kad būtų kuo apdažyt Velykom kiaušiniai. Kuo daugiau svogūnų lukštų, tuo gražesni kiaušiniai.

Atsiranda vaikam darbų: reikia kiemus su grėbliu ir už vartų toliau nugrėbt lapai ir koki žagarai būna. Paskiau reikia su šluotom nušluoti Ketvirtadienį, vadžino Čyščinis, Didysis – švaros Ketvirtadienis. Dar popečius iššluot reikia, kur vištos žiemavojo.

Pirmas darbas paskėlus nusiprausc. Visi prausias tik atsikėlę, nelieka nenuspraususių. Jeigu turi sulos, tai labai gerai veidą pasipraust sulu, visi spuogai išsilygina. Mergos, mergaitės ryte eidavo kasų po beržu šukuotis, kad gerai augtų kasos. Reikia žinoc po kuriuo beržu – kuris moteriškas, jo šakos į žemę nulinkusios. Jis pirmiau, anksčiau pažaluoja, reikia po juo šukuotis. <...>

Šeštadienį moterom reikia pyragų daug iškept Velykom, kad privalgyt, nes retai kepė, tik Velykom. Retai kas kepė Sekminėm pyragus, miltai buvo brangūs. Velykom daug kas kepė iš pusės pūdo (aštuonių kilogramų) miltų. Kiti kepė

iš pūdo – šešiolikos kilogramų. Šeimos didelės, kad užtektų savai šeimai ir pavaišint turėtų svečius, kai kas ateina ar atvažiuoja.

Pyragai pyragams nelygūs. Vieni kepa – deda ir kiaušinių, ir cukraus, ir cinamono, ir razinų. Piene miltus užmaišo ir grietinės inčila, ir viršų kepant kiaušiniu išplaktu patepa, cukrum pabarsto. Viršus gražus ir gardus. Kiti šiaip sau, su vandeniu, *biskį* cukraus inberia ir gerai, gardu, pyragas labai baltas, gražus.

Moteros labai daug darbo turėjo: pyragus kepa, kiaušinius verda, visko reikia, kad daug būtų, kad užtektų. Vaikai eina viso kaimo ir krikšto vaikai. Kurių krikšto mamos nėra namuose, jau ištekėjus, bet vaikas žino, iš kurios pirkios jo buvo krikšto motka, per Velykas ateina kiaušiniauc. Paklaustas, kas tavo krikšto motka, atsako, toji, kuri labai graži. Namai atiduoda kiaušinių skolą. Dėl to kiaušinių virdavo daug, kokių penkiasdešimt.

Mėsos retai virdavo, daugiausia kepdavo – tai bekonėlio galvą cielą, tai paršiuką, kai kartais turi mažą, tai iškepa cielą. Vidurin prideda mėsytes: jaknukes, širdeį, plaučius, griekinių kruopyčių išverda su mėsyte, paršiukan sudeda, užsiuva gražiai ir deda į prikūrentą krosnį, kepa. Pažiūro, ar gerai kepa, ar nesvyla, negruzda, papila sultiniu. Dešrų iškepa, kartais kumpį kepa, apdėję lašiniai.

KAIP BROLIS PETRULIS MANI GRYBAUC MOKINO

Aš dar buvau kokių vienuolikos metų, labai norėjau grybauc aic su Petručiu, ba jis daug grybų parneša. Man sako, tu pavargsi, jis toli eina, net už raisto ar už Kepurėčių, už balų, tu priiysi. Aš sakau, su niekuo neisiu, cik su Petručiu.

Petrulis vedasi grybauc mani, man linksma su juo, bet grybo nerandu, o jis randa. Man pasdarė liūdna. Jis žiūri in mani, paskiau sako: „Cia man labai grybas kvepia, ar tau, Ievuke, nekvepia?“ Sakau, kad ne. Jis ir vėl pasako, kad jam tai labai kvepia, sako, tu paslank prie pat samanų ir gerai žiūrėk. Aš paslankiau. Sako, ar kvepia? Atsakiau, kvepia, nors man nelabai kvepia, bet sarmata sakyt, kad nekvepia – tai jau iš manį nieko nėra. O samanos biskį turi kokio kvapo. Aš vis kvepinu samanas. O jis vis sako, kad jam labai kvepia grybas, jis čia yra arti. Aš kvepindama samanas ir uždabuju grybų.

Petrulis ir sako, reikia kvepyt, bet reikia ir žiūrėt gerai, tyliai, kad grybai nepasislėptų nok tavį. O aš čiaušku iš džiaugsmo, nežnau, kas dar ryc. Jis man sako, ieškok, man dar labai kvepia.

Ieva Turinienė (pirmoji iš dešinės) su vyru Stasiu Turoniu (ketvirtas iš dešinės) ir kaimynais iš gretimo Ūto kaimo. 1978 m.

Aš ir kvepinu, ir vėl randu. Taip ir grybavom. Kai Petrulis vis sustoja ir pasako, kadu jam grybas kvepia, kai kur net keli grybai būna išdygę. Ir man sako, reikia žiūrėti gerai, nesiskubyc, povaliau eic, kad nespėtų nok tavį pasislėpc. Grybai vaikų nemyli, rėkaloja vaikai, tai jie pasislepia. O kai nespėja pasislėpt, vaikai sutrina kojom, o grybai nenori, kad juos sutapytų, jie nori, kad juos gražius parneštų namo. Kvepydama prisirinkau savo kašikucį pilną. Parėjus negalėjau atsidžiaugt, kiek radau. Kad kai grybas kvepėjo abiem su Petruliu, aš gračiau jį radau nei kaip Petrulis.

Kitą kartą mani vėl nusvedė. Aš jau biskį atsargiau vaikščiojau. Brolis žiūro, mato grybą ova (gerokai) didelį. Man pasako, kad nuo toliau kvapas eina, sako, eik tį pažiūrėk tu, tik iš valios eik žiūrėti. Aš ne vieną randu, kartais ir du. Ainam namo, tai Petrulis paima mano kašikėlį. Kai pareinam arci, duoda man pilną, prideda, kad būt parodžyc, kų pririnkau daug.

Aš žiūrau, jis išsilupa iš žemės grybą, dairosi ir apipjausto, ir mano apgramdo gražiai, ir pjaustulius paslepia po samanom. Aš klausiu, kam taip darai. Jis man atsako, grybai nenori, kad juos matytų, kur jie auga. O rytoj ateisim ir rasim grybų išdžygusį.

Jis mani mokino: negalima samanoms draskyc, žiūrėti po samanom. Tik kur kupstukas reikia gražiai pačiūpoc, jei grybas, tai atkelti atsargiai samanas ir paimti. Kol mokino, aš kelis grybus pirma jo

radau. Sakau, tu nerandzi, o aš randu. Jis nusjuokia, sako, tu jau geriau už mani grybauni.

Bet dar reikia maldeļi išmokc kalbėti, tai visada rasi. Jis mani mokino: kai išsilupsi grybą, tai paspjaudyk ant jo ir pasakyk, grybuli, būk laimingas, kad rastau daug – ir brolius, ir seseris, visą giminę. Aš paklausiau, ar grybai tėvulį su motulį turi. Sako, turi, tik kai prašysi rast tėvulį ir motulį, tai rasi senus, o jauni neaugs, nebus kam jaunų auginti.

Mes kol pakalbėjom, Petrulis pamokino, kaip išimti iš žemės, kaip paspjaudyti, kokius žodžius pasakyc, kad laimingas būtų grybavimas – ypatingai, kai pirmą randi, tada gerai sekasi rasti ir daugiau. Kai išmokino brolis Petrulis, dar ir dabar pirmą grybą paspjaudau, kad gerai sektųsi...

KAIP SU TĖVULIU GRYBAVOM

Po pirmo pasaulinio karo, už vokiečių, pirko visokių grybus, abet grybas, tik musiomirių nepirko. Kokis tik išdygęs – visi buvo geri. Atmenu, Tėvulis pakinko kumelį vežiman su brikeliu. Taip vadino tokią skrynį su dugnu ir galais užkaltais ir viršų perkaltos lantelės, kad būtų ant ko sėdėti. Nuvažiuojam, pastato kumelį, o mes kašikėliais renkam ir pilam. Kiek pvažiuojam, aprenkam ant vietos, nereikia vaikščiot ir ieškot, pilną

tą brikę prirenkam ir važiuojam namo. Bet dygo stebuklingai daug, visi rinko ir vežimais vežė.

Vokiečiai supirkdė, vežė į Vokietiją. O tų grybų nevadino grybais, ale budėm arba šuniau-grybiais, abelnai (apskritai) budėm. Nesako, kad grybaunam, bet sako budes renkam. O jų vardai: jauciabudės, briedziabudės, kiaušės, nakcižibiai, ūmėdės, vištaitės, guotės, kiškiagrybiai, juodziai, lepeškos, kazlėkai, gruzdziai ir dar daug kitokių, pamiršau vardus.

Kai parvežam, Motulė pečių prikūrė ir dziovina per kelias dienas. Iššluoja pečių, papila kašikais tas budes į pečių, kažergu sustumia ir dziūsta – nei jų šaknų nupjausto, nei jų gražiai nušluosto, su visa žeme supila ir dziovina. Kol dziūsta, kažergu pamaišo, kad lygiai išdžiūtų. Išima, perkuria pečių ir vėl dziauna kitus. Juos pirkko vokiečiai, bet ką jie maitino, tai nežinia. Žmonės sakydavo, kad plenikus, karo belaisvius. Ant tų grybų baisu žiūrėti koki negražūs. Vokiečiam geri, supirkdė.

Išsimokinau grybauc su Petruliu, bet jis toli eidavo, tenai apsirinkis grybijas, visada ten eina. Jis man sako, dabar eik su Anelkuo, bus tau geriau, nepailsi. O grybų rasi ir su ja. <...>

KRAITIS

Tėvulis davė pasogų: tūkstantį litų, dvejų metų kumelį, spintą gražią su veidrodžiu ir kuparą gražų, Eišiškių darbo. Spintų labai mažai katra merga turėjo, užteko tik kuparo. O mūs Tėvulis visom dukterim davė ir spintas. Mano buvo gražiausia ir su veidrodžiu. Mažai kas turėjo tokią gražią. Kai parvežė marčią, mane, ir su tokiu kraičiu, visi dzyvinos, kad Turonis tokią bagotą žmoną parsivežė. Ir kumelį kartu prie ienų pririštą parvedė. Suėjo visi pažiūrėti ir apteisti, vertę nustatyti. Bet įvertino gerai – viskas gražu.

Moterys suėję teisė, kad ir šičia mergų yra, ko važiuoti taip toli. O Kraučukienė ant Varutės (sesers) sako, labai jau mylit, o paskiau barsitės. Aš girdžiu, tyliu, o Varutė atsakė, kieno čia reikalas, mes susbarsim ir sustaikysim be jūs. Jom buvo pavydu, kad jų dukterų neėmė už žmoną, parsivežė iš toliau, net kitos parapijos. Mandras labai.

Labai anyta gražiai pasitiko. Dar tik sustojo prie gonkų arklys, ji atėjo, pasisveikino, pasbučiavo dar vežime. Aš išlipau ir ant arklio stomenį drobės uždėjau. Dėdė Daminas Puzelevičius pas gonkas pasitiko mus abu su vyno stiklaliais ir lėkšte. Mes paėmė atėjom pirkion, sustojom pas stalų. Stalas nebuvo valgiais apdėtas, nes laukdami

marčios parvežant giminės sodą parėdė. Ir lopšelių pakorė, dainuoja ir lopšį su lėle supa. Svotas stalą išpirkti turi už butelį ir saldinius. Tada giminės iššina iš užstalės, leidžia pulką.

Svočia užklojo mano staltiese stalą. Ant sienos pakabino gražų rankšluosčių. Sėdėjau už stalo apsisupus gėlėta skara šilkamakre. Anyta atėjo, pasisveikino, pasibučiavom, nusupo skarą. Aš jai uždėjau stoną drobės už tai, kad atėjo nusupc. Ji patenkinta marciu, labai gražus toks elgesys.

Sunešė, sudėjo valgius ant stalo ir degtinės. Mums, jauniems, reikia pirmiausia išgerti, kuriuos atsinešėm stiklelius. Mes biškį nugėrė išpylėm už stalo kampe. Svotas pirmiausia pakalba ir visus ragina valgyti, gerti.

Visi išgeria, suvalgo, sako, reikia padainuoc, bet čia svotas paklausia, ar viskas gerai. Pabrolis atsako, kad viskas gerai, tik degtinė neskani, karti. Visi sušuko, kad visiem karti, neskani, reikia, kad jauni pasaldytų, tai bus saldi. Ir pradėjo dainuoti: „Karti, karti...“ Nusgandau, kaip dabar bus, prieš visus... Mano vyras labai gražiai mani paėmė už rankos, sako, atsistojam. Apkabino ir pasibučiavom.

Mūsų pirmas pasibučiavimas po visų akių buvo. Visi labai daug plojo, kad mes drąsiai ir meiliai pasibučiavom. Tada prasidėjo visokios dainos.

Svotas žiūri visos tvarkos, ir vėl sako, nežinia, ar sveiką parvežė marčią, ar šokc moka, ar neraiša. Liepė muzikom groc smagią polką. Svotas pašokino ir sako, labai gerai šoka, aš su tokia šokėja dar nešokau. Sako pabroliam, ir jūs eikit pašokit, kaip ji gerai šokc moka. Jam uždėjau rankšluostį ant kaklo, padėkojo. Tada pabroliai iš eilės. Pirmas pirmiausia ir paskiau iš eilės visi šokino. Visiem uždėjau rankšluosčius.

Kai mani šokino, jo brolis Juozas stovėjo, aš jį pati pakviečiau pašokti ir apdovanojau, uždėjau rankšluostį. Labai buvo patenkintas. Penki muzikantai, aš visiem rankšluosčius daviau. Paskiau anytą apdovanojau: daviau sijoną bovelninį penkianytį, prijuostę gražią, bliuzelę ir skarelę vilnonaitę. Seserim trijom – Uršulai, Varutei, Marytei ir Juozo žmonai – visom daviau vilnonaites skarelas, Uršės vaikam, Juozo dviem mergaitėm ir jo krikšto vaikam – visus apdovanojau.

Mūsų lova buvo svirne. Svočia gražiai paklojo pačiu gražiausiu divonu, mano keturios pagalvės – visa tvarka. Kai klojo lovą, kas buvo ant jos, svočia nuėmė, o aš abrūsu surišau ir uždėjau ant aruodo.

Jau ir išaušo, dar mes nepailsėję, mano vyras kviečia, sako, eime pailsėti, mes pavargę. O anyta sako, dar suvalgykit, ir atnešė saltisono

Ieva Turonienė su sūnum Kęstučiu šalia savo sodybos. Noškūnai. 2002 m.
Nuotraukos iš šeimos archyvo.

(kepeninės dešros), mėsytės. Mes užvalgėm ir einam į svirną nors kiek pamiegoti. Ateinam, kad ant mūsų lovos atsigulus mano sesuo su mažu vaikučiu miega. Mes žiūrim, kur prisiglausc.

Tuo metu ant kluonienos sužvengė, kumelys atitrūko. Stasys nubėgo prie arklių. Aš pažiūrėjau, kad seseres negalim budinti su vaiku, paėmusi pagalvę pasdėjau galę jos kojų, atsiguliau ir užsnaudiau. Jaunasis atėjęs žiūri, kur jam nors valandėlei prigulc. O svirne buvo tokia skrynčia grūdum supilc. Paėmęs pagalvę pasidėjo ant skrynios, atsigulė.

O iš penkių muzikantų buvo ir pamiegojušių. Mes išvargi tik užmigom, muzikantas atėjo su armonika kelc. Jaunasis turi užmokėc, kad pribudina. Aš nubudau, graina, o kas gi man daryc. Nežnau, kur mano vyras, svirne tamsu. Muzikantas be paliovos graina. Aš atdariau duris, ogi žiūrau, mano vyras ant skrynios miega. Atdariau kuparą ir išėmus abrusą uždėjau ant armonikų. Bet muzikantas vis tiek graina. Pašokęs iš miego vyras davė pinigų. Tada nustojo. Mes pasakėm, kad būtume užmokėję, jei būtai pamigdęs, mes labai pavargę. Jis padėjo, sako, tokia mada.

Jaunajam tai arkliai reikia pašert, sutvarkyt pačiam, pats gspadorius, niekas nepavadoja. O man nėra kur prisiglausc. Jo mama pasišaukia pasitart.

Atėjau į pirkią, moterys tvarko, ruošia pusryčius, kita sako, dar pirkia nešluota, prieš marčią

negražu, griebė šluotą, šluoja. Reikia užmokėc. Daviau skarytę. Kita atnešė bliūdan vandens nusprausc, muilo ir abrusą apsišluostyc. Aš jų abrusu nesišluosčiau, savo atsinešiau. Už paslaugą reikia vėl. Daviau skarelę, surišau, ji buvo vienplaukė, sako, nereikia. Jai pasakiau, geriau bus, tau bedirbant nekris plaukai. Aš rankšluostį palikau ir kitą pakabinau.

Rašyta 1993–2003 m.
Parengė Birutė BŪRIENĖ

Iš rengiamos knygos „Ko negaliu užmiršti. Ievos Turonienės atsiminimai ir tautosaka“.

“WE WOULD SING RETURNING FROM CUTTING RYE IN THE FIELDS” IEVA TURONIENĖ

The memories of singer and storyteller from Dzūkija, Ieva Zalanskaitė-Turonienė (1912–2013), her childhood in the village of Mardasavas (Varėna d.), the songs and hymns that she heard in her family home, the calendar holidays celebrated in the first half of the 20th c., wedding traditions, as well as mushroom picking traditions. The first songs were written down in 1948, participants of folklore collecting expeditions visited here in 1971 and 1995. In the end of the 20th c. a recording of her stories was made by her granddaughter, which this year will be published as a separate book. Ieva comes from a famous and musical family. Her brother is the well-known singer Petras Zalanskas.

LIETUVOS
NACIONALINIS
KULTŪROS
CENTRAS

PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ
ŠVENČIŲ FONDAS

Būdas. 2019 Nr. 5 (188)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas
„Liaudies kultūra“.

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12

e. p. budas@gmail.com

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros
klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. budas@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės
veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros
klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. linute.arch@gmail.com

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella ŽIČKIENĖ

Kalbos redaktorė – Asta ŽŪKAITĖ

REDAKČINĖ KOLEGIJA:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus
universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų
institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių
kalbos institutas, P. Vilišio g. 5, LT-2055
Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos
istorijos institutas, Kražių g. 5,
LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyriminkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-
VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro
akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis
kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8,
LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vyktintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos
universitetas, Baltijos regiono istorijos ir
archeologijos institutas, Tilžės g. 13,
LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект
32-а, Институт славяноведения, Российская
Академия Наук, Москва 117334, Россия

TURINYS:

Prigimtinės kultūros seminaras

Tremties keliai kaip sąmonės trajektorijos. Daivos
VAITKEVIČIENĖS pokalbis su keliautoju
Gediminu ANDRIUKAIČIU, rašytoja Egle GUDONYTE
ir rekonstruktorium Aurimu RAPALIU | 1

Moksliniai tyrimai

Daiva VAITKEVIČIENĖ. „Neduok, Dieve, svetur
kaulus padėti“: Sibiro tremtinių palaiškų sugrąžinimas
į tėvynę | 14

Atmintis

Tit Arų sala 2017-aisiais.
Gedimino ANDRIUKAIČIO nuotraukos | 32

Moksliniai tyrimai

Dainius RAZAUSKAS. Kūnas – sielos drabužis | 41

Nijolė LAURINKIENĖ. Saulės bei metalų kultas ir
mitologizuotoji kalvystė. Metalų laikotarpio idėjų
atšvaitai baltų religijoje ir mitologijoje | 50

Atmintis

Violeta ALEKNIENĖ. „Atais žali pavoseriai...“: muzikantas ir
dainininkas Jurgis Stankevičius nuo Vidugirių miško | 62

Uosio šerdis muzikantas. Pokalbis su muzikantu,
etnomuzikologu Evaldu VYČINU | 70

Knygos

Henrikas GUDAVIČIUS. Gyvenimas be senatvės.
Apie keliautoją Rimantą Krupicką (1943–2009) | 76

Žmonės pasakoja

Modesta LIUGAITĖ-ČERNIAUSKIENĖ. Apie dainininkę Ievą
Zalanskaitę-Turonienę | 85

Ieva ZALANSKAITĖ-TURONIENĖ. „Dainuodavom pareidami
iš laukų rugius pjovė“ | 87

Viršelyje: Tremtinių kapinės Lenos žemupio Tit Arų saloje. 2017 m.
Gedimino Andriukaičio nuotrauka.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Projektą „Kultūros istorija, atmintis, tradicijos –
XXI amžiuje“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 22 000 eurų.

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektą
„Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija:
problemos, tyrimai, interpretacijos V“.
Skirta 15 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2019

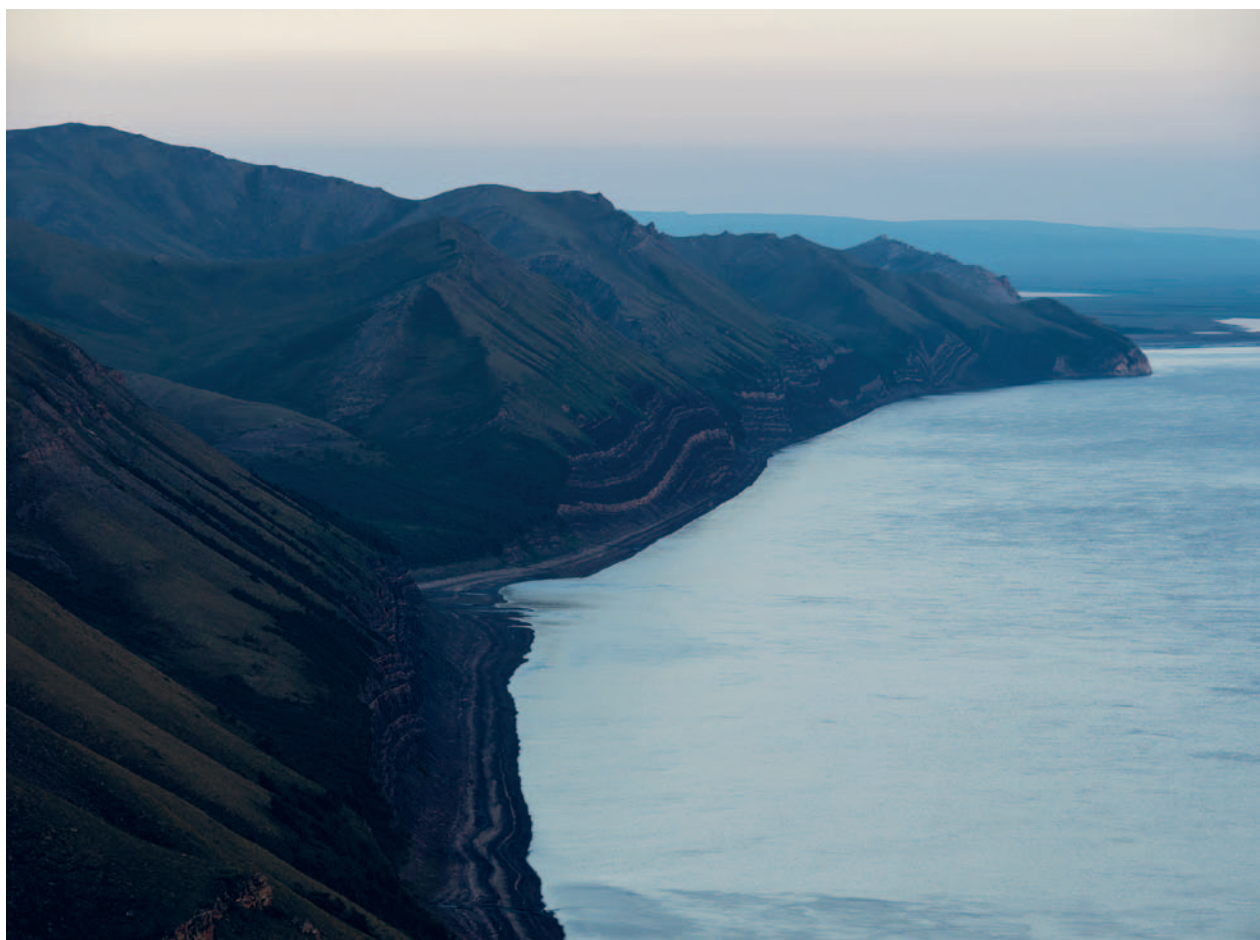
Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2019 10 28

Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l. | Tiražas 1000 egz.

Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | <http://www.lnkc.lt>

Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“, Dariaus ir Girėno g. 39, Vilnius

Lenos krantai. Ekspedicija „Lapteviečių pėdomis“. 2017 m. Gedimino Andriukaičio nuotrauka.

Autorių dėmesiui

Autoriai, norintys spausdinti savo straipsnį mokslinių darbų skyriuje turėtų:

- 1) Išryškinti tyrimų objektą, apibrėžti tyrimo tikslus, nusakyti tyrimo metodą, pateikti išvadas, panaudotos literatūros sąrašą, pateikėjus ir kt.
- 2) Trumpai, keliais sakiniais prieš straipsnį suformuluoti straipsnio esmę: tiriamąjį objektą, mokslinę problemą, tyrimo metodą, pagrindinius teiginius, išvadas. Parengti 0,5 mašinosraščio apimties santrauką lietuvių kalba vertimui į anglų kalbą.
- 3) Straipsniai, pretenduojantys į „Mokslo darbų“ skyrių, duodami recenzuoti ne mažiau kaip dviem žurnalo redkolegijos nariams ar jų nurodytiems recenzentams.

Žurnalą „Būdas“ nuo kiekvieno artimiausio numerio galite užsisakyti internetu (www.prenumeruok.lt), Lietuvos pašto skyriuose ir redakcijoje.

INDEKSAS 5033.

Žurnalą galima įsigyti:

- didžiųjų miestų spaudos kioskuose;
- redakcijoje – Barboros Radvilaitės g. 8, IV a., arba Lietuvos nacionalinio kultūros centro Bibliotekoje;
- Vilniuje – „Akademinės knygos“ knygyne (Universiteto g. 4) ir dovanų parduotuvėje „Ragainė“ (S. Skapo g. 3), Kaune – knygyne „Kalbų centras“ (K. Donelaičio g. 61).

Kolekcininkų dėmesiui – kviečiame užsukti į redakciją papildyti savo komplektų!

BŪDAS. 2019. Nr. 5 (188). 1–96. ISSN 2669-0403
Kaina 2 Eur. Internetinė svetainė: www.lnkc.lt

Kviečiame skaityti mūsų žurnalą ir 2020 m.!

Tradicinė kultūra – tai viso kultūros medžio šaknys.
Jau 30 metų rašome apie Lietuvos praeitį ir dabartį,
kultūros paveldą ir tuos, kas jį puoselėja.

Žurnalą galite užsisakyti
Lietuvos pašto skyriuose arba internetu:
<http://www.prenumeruok.lt>,
ir rasite jį savo pašto dėžutėje.

Metinė prenumerata – tik 12 eur!

Redakcija